

Таваккал ЧОРИЕВ, Юнус АЗИМОВ,
Чумъаназар ЭШОНҚУЛОВ

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

*Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфҳои 8-уми
мактабҳои таълими миёнаи умумӣ*

Нашри чорум

*Вазорати таълими халқи Республикаи Ўзбекистон
ба нашр тавсия намудааст*

*Хонаи эҷодии табъу нашри ба номи Ҷўлпон
Тошканд – 2019*

УЎК: 811.512.133=222.8

КБК 81.2Тож я721

Ч-77

*Китоби мазкур дар озмуни (тендери) Вазорати таълими халқи
Республикаи Ўзбекистон оид ба китобҳои дарсӣ дар соли
2006 ғолиб доноста шудааст.*

Муҳаррирони масҷул:

М.Ҳ. Маҳмудов – доктори илмҳои педагогӣ, профессор;

М. Кабиров – номзади илмҳои филология, дотсент.

Муқарризон:

F. Раҳимқулов – доктор (PhD)-и улуми фалсафа роҷеъ ба фанҳои филологияи кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Самарқанд;

C. Ҳӯҷақулов – омӯзгори қалони кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Самарқанд, номзади улуми филологӣ;

P. Гадоев – омӯзгори мактаби таълими умумии рақами 3-юми ноҳияи Сӯҳи вилояти Фарғона;

Ф. Аҳмедова – омӯзгори мактаби миёнаи рақами 16-уми ноҳияи Самарқанди вилояти Самарқанд;

P. Абдулқодирова, Ф. Марипова – омӯзгорони мактаби таълими умумии рақами 17-уми шаҳри Ангери вилояти Тошканд;

C. Болтаева – омӯзгори мактаби таълими умумии рақами 15-уми ноҳияи Паркенти вилояти Тошканд.

Донишомӯзони азиз!

Дар тӯли ҳафт сол Шумо аввал савод омӯхтед, навиштанро ёд гирифтед, сипас дар бораи соҳти фонетикий ва грамматикии забони модариатон аз омӯзгорони меҳрубонатон сабақҳо гирифтед. Нутқатон равону пурмаъно, доираи фикррониатон васеъ гашт.

Дар синфи 8-ум Шумо донишу малакаҳояntonро оид ба соҳти грамматикии забонатон боз ҳам мукаммалтар мекунед. Умед мекунем, ки Шумо дар ин роҳ аз душвориҳо наҳаросида, бо ғайрати бештар меҳонед. Ба ин кор ба Шумо комёбихо орзумандем.

**«Аз ҳисоби маблағҳои Бунёди мақсадноки китоби
Республика барои иҷора чоп шудааст»**

ISBN 978-9943-05-621-3

© Т, Чориев ва диг.,, 2019

© ХЭТН ба номи Ҷўлпон, 2014

© ХЭТН ба номи Ҷўлпон, 2019

**ВАТАНАМ – ЎЗБЕКИСТОН,
МАН БО ТУ МЕФАХРАМ!**

Аломатҳои шартӣ

- 🔔 – вазифаи хонагӣ
- ♦ – машқҳои эҷодӣ
- ! – машқҳои мантиқӣ
- ✳ – дар хотир нигоҳ доред
- ❓ – ба саволҳо ҷавоб дихед
- 📖 – ҷавоби тестро ёбед

Ихтисороти номи шоирӯ нависандагон

- А.Р.** – Абӯабдулло Рӯдакӣ
А.Ф. – Абулқосим Фирдавсӣ
А.Ҷ. – Абдураҳмони Ҷомӣ
Ҳ.А. – Ҳилолиён Аскар
А.Л. – Абулқосим Лоҳумӣ
А.Б. – Алӣ Бобоҷон
Б.О. – Болта Ортиқов
Г. – Гулруҳкор
И. – Ирфон
И.Н. – Иноят Насриддин
М.М. – Мирсаид Миршакар
М.Б. – Меҳмон Бахтий
М.Р. – Муҳаммадҷон Раҳимӣ
М.С. – Муҳаммадраҳим Ҳайдар
М.Қ. – Мӯъмин Қаноат
П.Т. – Пӯлод Толис
Р.Ҷ. – Раҳим Ҷалил
Р.Ҳ. – Расул Ҳодизода
Р.Ғ. – Расул Ғамзатов
Р.Ғағ. – Раззоқ Ғағфоров
Р.М. – Раҳим Муқимов
Ә.С. – Эҳсон Субҳон
С.А. – Садриддин Айнӣ
С.Ү. – Сотим Улуғзода
С. – Сорбон
С.Т. – Саттор Ҷурсун
С.Ш. – Саъдии Шерозӣ
Ф.М. – Фазлиддин Муҳаммадиев
Փ.Н. – Фотех Ниёзӣ
Ҳ.Ш. – Холмурод Шарифов
Ҳ.Қ. – Ҳаким Карим
Ҳ.С. – Ҳоҷӯҳ Содиқ
Ҳ.Ш. – Ҳофизи Шерозӣ
Ҕ.И. – Ҷалол Икромӣ

Таърихи таҳаввули забони точикӣ

! Машқи 1. Хонед, маълумотҳоро дар хотир нигоҳ доред. Дар бо-раи вазъи забони адабии имрӯзаи точик боз чиҳоро медонед, гӯед.

Забони точикӣ ниҳоят бой ва фанӣ буда, таърихи дуру дарозро соҳиб аст. Вай дар асрҳои IX–X ташаккул ёфта, ҳама хусусиятҳои забони адабӣ (соҳибхатӣ, сарашавӣ, устувории меъёр, бартарӣ аз шева)-ро дар худ муҷассам намудааст. Мо ин ҳолро дар мисоли бо ин забон бурда шудани корҳои давлатӣ баръало дида метавонем.

Илова бар ин бо ин забони бостонӣ адабиёти бадеӣ, илмӣ ва таърихие оғарида шудаанд, ки бо салоҳияту қимати хеш тамоми оламро тасхир кардаанд.

Боиси ифтихор аст, ки асарҳои безаволи Абӯабдулло Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Ибни Сино, Саноӣ, Фаридуддини Аттор, Носири Ҳусрав, Низомии Ганҷавӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ, Сайдиои Насафӣ, Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирсаид Миршакар, Мирзо Турсунзода, Лоиқ Шералиӣ, Гулруҳсор Сафиева ва ҳазорон эҷодкорони соҳибқалами дигар бо ин забон таълиф шудаву ба дили ҳассоси хонандагони сершумор роҳ ёфтанд.

Дар тӯли асрҳои IX–XXI забони адабии точик роҳи ба худ хоси ташаккулро тай намудааст. Вай аз сарчашмаҳои гуногун ғизо гирифта таркиби луғавии хешро бой гардонидааст. Аз ин рӯ, забони точикӣ боз ҳам оммафаҳмтару комилтар гашта вазифаҳои ҷамъиятий ва доираи истеъмоли он хеле васеъ шуд.

Дар тӯли асрҳои мазкур забони адабии точик аз ҷиҳати услуб такмили инкишоғ ёфт. Махсусан, услубҳои илмӣ, бадеӣ, публисистӣ ва расмии коргузорӣ ғанитару мукаммалтар шуданд, услуби гуфтугӯй бошад, ба забони адабӣ наздиктар гашт.

! Машқи 2. Маълумотҳои поёниро хонда, хулосаатонро гўед. Моддаҳое, ки шумо хондаед, аз кадом Қонуни забон ин ҷо оварда шудаанд?

Моддаи 13. Ба шаҳрвандони Республикаи Ўзбекистон ҳуқуқ дода мешавад, ки забони таълимро озодона интихоб намоянд.

Республикаи Ўзбекистон дар қаламрави худ гирифта ни маълумоти умумии миёнаро ба забони давлатии чумхурӣ, инчунин ба забонҳои русӣ, қарақалпоқӣ, тоҷикӣ, қазоқӣ, қирғизӣ, туркманий ва забони дигар миллатҳое, ки дар чумхурӣ дастчамъона зиндагӣ мекунанд, таъмин менамояд...

Моддаи 26. Ҳамаи миллатҳое, ки дар қаламрави Республикаи Ўзбекистон сукунат доранд, ҳаққу ҳуқуқ доранд, ки ҷамъиятҳои марказҳои маданияти миллии худро таъсис намоянд.

Барои гурӯҳҳои камшумори миллий баҳри омӯхтани забони модарии онҳо дар мактабҳои миёнаи таълими умумӣ шарту шароит фароҳам оварда мешавад.

- ?** 1. Забони адабии тоҷик дар кадом асрҳо ташаккул ёфтааст?
- 2. Ба ин забон кадом суханварон асарҳо таълиф намудаанд? Асарҳои онҳоро номбар кунед.
- 3. Дар тӯли асрҳои *IX–XXI* дар забони адабии тоҷик чӣ гуна дигаргунҳо ба амал омадааст?
- 4. Ҳар сол кадом рӯз ҷаҳони забони тоҷикӣ гузаронида мешавад?
- 5. Забони давлатии Ватананомон – Ўзбекистон кадом аст?
- 6. Дар «Қонуни забони давлатӣ»-и Ўзбекистон чӣ гуна имкониятҳои ҳалқҳои бародар зикр карда шудааст?

⌚ Машқи 3. Шеърро хонед, мазмунашро фаҳмонед ва дар мавзӯи «**Забони ман – ҷаҳони ман**» иншо нависед.

ЗАБОНИ МОДАРИЙ

Забони модарӣ пайванди ҷонам,
Шуда ҷойи ту мағзи устухонам.
Набошӣ ту бароям зиндагӣ нест,
Надорад лаззате умри ҷавонам.

Забони модарӣ, ту ифтихорам,
Ба ҷаҳони нурию дар тан мадорам.

Ба шири поки модар چо гирифти
Ту дар қалби ба мисли чашмасорам.

Забони модарӣ, точи сарам ту,
Забони дӯстони ёварам ту.
Фазои зиндагиро гар уқобам,
Паи парвозҳо болу парам ту.

Забони Рӯдакии ҷовидонӣ,
Забони Ҷомии ширинзабонӣ.
Забони Айнии пири сухандон,
Забони орифони бостонӣ.

Ба аҷдодон маро пайванд кардӣ,
Ба ишқи назму насрे банд кардӣ.
Ту аз ашъори шаҳдомези Мирзо
Забонамро ба мисли қанд кардӣ,

Туй дар ҳукми хуршеди ҷаҳонӣ,
Туро хонам калиди зиндагонӣ.
Ба ҷисми тоҷикон то ҷони гарм аст,
Ҳамеша ҷовидонӣ, ҷовидонӣ!

H. Назирӣ

Имлои нави забони тоҷикӣ

! Маҳқи 4. Маълумотҳоро хонед, қоидаҳои имлоии медониста-
гиатонро гӯед. Ному насабатонро бо истифодаи пасвандҳои на-
сабози **-ӣ**, **-зода** (-зод, -иён, -пур, -духт) ва қалимаҳои **ибн**, **бинт**,
валад нависед.

Баъд аз эълон карда шудани забони давлатӣ масъалаи аз нав дида баромадани имлои забони тоҷикӣ ба миён омад. Як гурӯҳ олимони забоншиносӣ тоҷик дигаргунӣ ва тафйироти илмӣ, орфоэпӣ, овозшиносӣ, луғавӣ ва сар-фии забони адабии имрӯзаро ба эътибор гирифта дар таълими забони тоҷикӣ қоидаҳои имлоии навро тадбиқ кардаанд. Аз тарафи олимони забоншинос соли 1995 лоиҳаи имлои нав дар рӯзномаҳои «Садои мардум», «Ҷумҳурият», «Омӯзгор» чоп карда шуд. Баъд аз муҳокимаи умум он лойиҳа аз тарафи ҳайати имлои Институти забон ва адабиёт ба ҳайати татбиқи Қонуни забони назди Ҳукума-

ти Чумхурии Тоҷикистон пешниҳод карда шуд. Ин ҳукумат лойиҳаи имлои навро дидар баромада онро дар соли 1998 бо қарори № 355 ҳамчун имлои нав ва асосии забони тоҷикӣ эълон кард.

Китоби «**Имлои забони тоҷикӣ**» аз сарсухан, алифбода тартибу номи ҳарфҳо, имлои баъзе садонокҳо, имлои баъзе ҳамсадоҳо, ба сатри дигар қӯҷонидани ҳиссаи калима, имлои исм, имлои сифат, имлои шумора, имлои ҷонишин, имлои феъл, имлои феъли ҳол, имлои зарф, имлои пешоянд, имлои пайвандак, имлои ҳиссача ва имлои нидо таркиб ёфтааст. Ҳоло шумо аз китоби «**Имлои забони тоҷикӣ**» қоидаҳои зеринро меконед:

18. Ҷудо навишта мешаванд:

а) таркибҳои ҷуфт, ки бо пайвандаки **-у** сурат ёфтаанд: афту андом, гӯшту ноҳун, молу ҳол, ишқу ҳавас, обу ҳаво, шаъну шараф, саъю қӯшиш ва ғайра;

Вале ҷузъҳои калимаҳои навъи обутоб, сарутан, сарулибос, сарупо, сарукор якҷоя навишта мешаванд.

20. Ному насаб ба таври зайл навишта мешавад:

б) бо пасвандҳои **-ӣ**, **-зода** (**-зод**, **-иён**, **-пур**, **-дуҳт**): Ансорӣ, Мирзозода, Афсаҳзод, Нодириён, Салимпур, Задардуҳт ва амсоли инҳо.

21. Бо ҳарфҳои калон навишта мешавад:

б) калимаи **ибн** дар аввали исми хос ҷудо ва бо ҳарфи калон навишта мешавад: Ибни Сино, Ибни Ямин, Ибни Мансур ва ғайра.

Калимаҳои **ибн**, **бинг**, **валад** дар байни ному номи падар ба ҳарфи хурд ва ҷудо навишта мешаванд: Абӯали ибни Сино, Ёдгор валади Бозор, Нодира бинти Назар ва ғайра.

36. Якҷоя навишта мешавад:

а) зарфҳое, ки бо пешвандҳои **ба-**, **бар-**, **бо-**, **бе-**, **дар-**, **но-**, **то-** соҳта шудаанд: бандоҳ, бакулӣ, баҳузур, батафсил, барвақт, бардурӯғ, барқасд, бодиқат, бомуваффақият, бемаврид, ногоҳ, торафт ва ғайра.

! Машқи 5. Ҳарфҳои ҳар ду ҷадвалро ба тариқи муқоиса аз наазар гузаронед, аз ҷиҳати талаффуз, миқдор ва тартиб фарқ доштанашонро гӯед. Ҳарфҳои қадом ҷадвал ҳарфҳои алифбоя имрӯзӣ забони адабии тоҷикӣ ба шумор меравад?

Чадвали № 1

Аа	Бб	Вв	Гг	Ғғ	Дд	Ее	Ёё	Жж	Зз	Ии	и	Йй	Кк	Ққ	Лл	Мм	Нн
Оо	Пп	Рр	Сс	Тт	Үү	ӴӴ	Фф	Хх	Ҳҳ	Чч	ҖҖ	Шш	ъ	Ээ	Юю	Яя	

Чадвали № 2

Аа	Бб	Вв	Гг	Дд	Ее	Ёё	Жж	Зз	Ии	Йй	Кк	Лл	Мм	Нн	Оо	Пп	Рр
Сс	Тт	Үү	Фф	Хх	ҏҏ	Чч	Шш	Щщ	ъ	ы	ь	Ээ	Юю	Яя	Ғғ	и	Ққ
ӴӴ	Ҳҳ	ҖҖ															

◆ **Машқи 6.** Қоидай имлои дар зер овардашударо хонед ва онро ба хотир нигоҳ дошта доир ба ҳар яке даҳтогӣ мисол нависед.

Дар калимаҳои иқтибосӣ ба ҷои *и* ҳарфи *c* (пеш аз садонок ва дар доҳили калима, пас аз ҳамсадо) ва *mc* (дар доҳили калима, дар байни ду садонок) навишта мешавад: сement, сирk, Сезар, сиклон, консерт, лексия, дотсент, конститутсия, публистика.

- ?
- 1. Имло чист?
- 2. Имлои нави забони тоҷикӣ кай қабул карда шудааст?
- 3. Дар китоби «Имлои забони тоҷикӣ» чӣ гуна қоидаҳои имлоӣ ҷо дорад?
- 4. Дар доҳили калима, дар байни ду садонок ҳарфи *i* чӣ тавр на-вишта мешавад?

⌚ **Машқи 7.** Аз китоби «Имлои забони тоҷикӣ» қоидаҳои имлои ҳарфи «у» ва «ӴӴ»—ро ба дафтаратон кӯчонед. Дар асоси он ба қоидаҳои имлоӣ мисолҳо нависед.

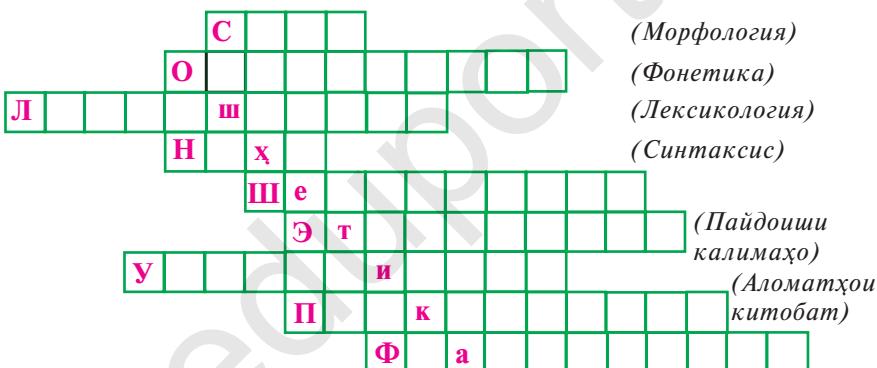
НАҲВ ВА АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ (ТАКРОРИ ДАРСҲОИ СИНФИ VII)

Ибора

! Машқи 8. Супориши 1. Мисолҳоро хонед, калима ва ибораҳоро муайян карда, дар алоҳидагӣ ба дафтаратон нависед.

Маърифат, маънавият, шароити бозоргонӣ, ҷумҳурии соҳибистиқлол, аз ҳама беҳтар, ширинзабон, илмдӯст, замини ҳосилхез, гули тӯҳфа кардашуда, хонандай литсей.

Супориши 2. Агар катакчаҳои холиро бо гузоштани ҳарфҳо пур кунед, соҳаҳои фанни забоншиносиро меҳонед.

♦ Машқи 9. Аз калимаҳои зерин ибора созед. Ҷузъи тобеъкунанда ва тобеъшавандай ибораҳоро муайян кунед.

Ватан, Офтоб, ҳаво, замин, ҳаёт, меҳнат, орзу, хондан, шарикдарс, ҳунарманд, фазал.

! Машқи 10. Матнро хонед, ибораҳоро ба дафтаратон нависед. Ба қадом ҳиссаи нутқ мансуб будани калимаи асоси (тобеъкунанда)-и ибораҳоро гӯед.

Вақти хоб ба деҳаи худ расидам. Як қисми мардум хобида буданд. Аммо ҳавлии падарам ҷароғон. Бо вуҷуди сардии ҳаво мардуми бисёр, ки дар хонаҳо нағунциданд, зери айвон менишастанд. Дӯстонро дида ба риққат

омадам. Саҳт гиристам. Онҳо гарданамро гирифта ҳамдардӣ карданд, дилбардорӣ намуданд (*аз повести «Ташни дидор»-и Э.Субҳон*).

◆ **Машқи 11.** «*Тарзу тартиби таҳлили наҳвии ибора*»-ро ба хотир нигоҳ доред ва дар асоси он интихобан сето ибораро таҳлил кунед.

Тарзу тартиби таҳлили наҳвии ибора

1. Муайян кардани ҷузъи тобеъкунанда ва тобеъшаванда.
2. Муайян кардани савол, хел ва воситаҳои грамматикий.
3. Муайян кардани соҳти ибора.
4. Аз ҷузъи тобеъшаванда ба ҷузъи тобеъкунанда гузоштани аломати камонак.

Мисол: шуои ҷароғ

Намунаи таҳлил:

1. Калимаи «шую» тобеъкунанда, «ҷароғ» тобеъшаванда. 2. Ба саволи чӣ? ҷавоб мешавад. Ҷузъи тобеъкунанда мансуб ба исм аст. Аз ин ҷиҳат он ибораи исмӣ мебошад. Дар байн ҷузъҳо бандаки изофӣ ҳамчун воситаи алоқаи грамматикий хизмат кардааст. 3. Ибораи содда, чунки он аз ду калима таркиб ёфтааст. 4. Шуои ҷароғ.

- ?
1. *Ибора чист?*
 2. *Ибора аз чӣ ғуна ҷузъҳо таркиб меёбад?*
 3. *Ҷузъҳои тобеъкунанда ва тобеъшавандаи ибора чӣ ғуна ҳусусият доранд?*
 4. *Ҷузъи тобеъкунанда ва тобеъшавандаи ибораро боз бо чӣ ном ба забон мегиранд?*

◆ **Машқи 12.** Панҷто ибора нависед, онҳоро аз рӯйи намунаи дар боло додашуда таҳлили наҳвӣ кунед.

Ибораҳои наҳвӣ ва фразеологӣ (устувор)

◆ **Машқи 13.** Хонед, ибораҳои наҳвӣ ва устуворро муайян кунед. Бо онҳо ҷумла тартиб диҳед.

Гул-гул шукуфтан, гули лола, дандон ба дандон мондан, дандонаи тилло, дар дил нақш бастан, дили модар, кор ҷӯшидан.

Намуна:

1. Дар гулзори рўйи ҳавлиамон гули лола бисёр мерўяд.
2. Ҷавон аз дидани ин гулистон гул-гул мешукуфт.

✿ Ибораҳо аз рўйи навъ ба наҳвӣ ва фразеологӣ чудо мешаванд.

Ибораҳое, ки ҷузъҳояшон маъноҳои ҷудогона до-ранд, **наҳвӣ** ном доранд. Ибораҳои исмӣ, сифатӣ, шуморагӣ, ҷонишинӣ, феълӣ ва зарфӣ ибораҳои **наҳвӣ ба шумор** мераванд.

Ибораҳое, ки ҷузъҳои онҳо дар якҷоягӣ барои ифодаи як маънӣ хизмат мекунанд, *ибораҳои фразеологӣ номида мешаванд*: гули сари сабад, мурғи по-сӯхта, ҷашм дӯхтан, ба курта нағунцидан.

! Машқи 14. Ибораҳои наҳвӣ ва устувори ҷумлаҳоро ёбед. Онҳо дар алоҳидагӣ ба дафтаратон навишта, фарқашонро гӯед.

1. Ман ду моҳи дигар дандон ба дандон монда дар ҳавлии Шарифҷон-маҳдум истодам.
2. Азбаски бойбача буд, дастарҳони кушодае дошт, бъазе шоирон ва мусиқа-навозон ба он ҷо омада мерафтанд.
3. Ҳаёлоти пурмуболигаро ҳар касе надорад.
4. Бахту саодати кас дар фароғат не, дар меҳнату заҳмат будааст.

♦ Машқи 15. Ҷадвалро бо навиштани ибораҳои устувор ва наҳви пур кунед. Маъни ибораҳои устуворро дар қавс шарҳ диҳед ва ҷузъи тобеъкунандаю тобеъшавандай ибораҳои озодро муайян кунед.

Ибораҳои устувор	Ибораҳои наҳвӣ
Намуна: ба даҳон об гирифтан (ган назадан, хомӯш будан)	оби даҳон (ҷузъи тобеъкунанда «об», ҷузъи тобеъшаванда «даҳон» аст)

♦ Машқи 16. Ҷумлаҳоро хонда ибораҳои наҳвиро муайян кунед ва онҳоро аз ҷиҳати маъни шарҳ диҳед.

1. Белро ба замин зер карда, хокро чаппа карда мепартофтаму димогам ҷоқ мешуд.
2. Икром сонияе дасту по

хўрда хомўш монд ва баъд чиддӣ ҷавоб дод. 3. Рўзи дигар сардори мактаб ўро дар назди муаллимон саркӯб намуд ва меҳнаташро ба як пули пуччак баробар кард.

- ?
- 1. Чӣ гуна ибораҳоро наҳвӣ ва фразеологӣ меноманд?
- 2. Қузби тобеъқунанда ва тобеъшаванда мансуби кадом наҳви ибора аст?
- 3. Кадоме аз наҳвҳои ибора дар шакли яклухт маъноҳои маҷозии мухталифро ифода мекунад?
- 4. Ибораҳои наҳвӣ ва устувор аз ҳамдигар аз кадом ҷиҳат фарқ мекунанд?

⌚ **Машқи 17.** Шашто ибораи наҳвӣ ва устувор интихоб кунед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед. Дар қавс маънои ибораҳои устуворро нависед. Қузъи тобеъқунанда ва тобеъшаванда ибораҳои наҳвиро бо гузоштани аломати зарб (**х**) ва камонак муайян кунед.

Хелҳои ибора

♦ **Машқи 18.** Ибораҳои ин ҷумлаҳоро ҷудо карда ба дафтаратон нависед. Бар болои ҷузъи тобеъқунандаи ибора аломати зарб (**х**) гузоред. Гӯед, ки ибораҳо бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтаасту ба кадом наҳви ибора мансубанд.

1. Гармии хуршед ба тан форам мерасид. 2. Замини дар офтоби тамуз бирёншуда баъди борони аввалини тироҳоҳо нони нав аз танӯр канда обзадагӣ барин накҳати димоғпарвар дошт. 3. Аз шиддати сармо барги бед барин меларзид. 4. Вай дар ҷойи бинои қӯҳнаву фарсадаи мактаб як бинои хушрӯи дуқабатаро диду дилаш аз шодӣ дар қафаси сина ба ҷастуҳез даромад (*аз повести «Ташнаи дидор»- и Э. Субҳон*).

! **Машқи 19.** Ибораҳои зерро вобаста ба ҷузъи тобеъқунанда ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед.

Олимони тоҷик, аз шодӣ сусттар, дуи дигар, мани дилдода, аз ҳама аввал, дар ҷавонӣ хондан, бисёр устодона, таҷриба пайдо кардан, дигаре аз инҳо, ҷаҳор нафар, монанди сарв рост, хоки Ватан, дасти дӯстон, аз шумо беҳтар, даҳуми октябри соли 2014, кадоме аз шарикдарсон, ба деҳа рафтсан, якчанд соат пештар.

Ибораҳои исмӣ	Ибораҳои сифатӣ	Ибораҳои шуморагӣ	Ибораҳои ҷонишинӣ	Ибораҳои феълӣ	Ибораҳои зарфӣ
хоки Ватан	аз шодӣ сусттар	дуи дигар	дигаре аз инҳо	ба деха рафтан	бисёр устодона

♦ **Машқи 20.** Аз калимаҳои зерин ибораҳои сифатӣ, шуморагӣ ва ҷонишинӣ созед. Дар иборасозӣ бандаки изофиӣ, пешванду пасвандро истифода баред.

Мо, инҳо, шумо, ҳама, чанд, ҳар, як, ҳар чиз, қадом, шиша, об, садаф, бист, дусад, ниҳоят, хеле, бағоят, зебо, баланд, хунук, дур, наздик, сафед.

Намуна: гул барин нозук, яке аз онҳо.

- ?
- 1. Ибора аз чӣ гуна ҷузъҳо таркиб мейбад?
- 2. Ҷузъи асосии ибора чӣ ном дорад?
- 3. Хели ибораҳоро вобаста ба қадом калима муайян мекунанд?
- 4. Ҷузъи тобеъкунанда аз ҷузъи тобеъшаванда чӣ фарқ дорад?

⌚ **Машқи 21.** Аз рӯйи расми зерин бо интихоби ибораҳои исмӣ, сифатӣ, шуморагӣ, ҷонишинӣ, феълӣ ва зарфӣ дар мавзӯи «Компьютер – яке аз воситаҳои технологӣ» матне тартиб дидед. Воситаи грамматикии ибораҳои бо алоқаи изофиӣ ва вобастагӣ омадаро муайян кунед.

Ибораҳои исмӣ ва сифатӣ

!**Машқи 22.** Хонед, ибораҳои исмиро муайян карда ба дафтаратон нависед.

Фарзанди хушбахти Ватан, манзараи зебо, барги зард, вазифаи хонагӣ, орзуи дерина, қатори пеш, чархи осиё, бозии шавқовар, ба минбар баромадан, толори мактаб, дӯкони китоб.

◆ **Машқи 23.** Панҷто ибораи исмӣ созед, ки ҷузъи тобеъшавандай онҳо бо сифат, шумора, ҷонишин ва масдар ифода шуда бошад. Маънои онҳоро муайян кунед.

!**Машқи 24.** Ҷумлаҳои зерро аз назар гузаронед, ибораҳои исмиро муайян карда вобаста ба ҷузъи муайяншавада ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед.

1. Ман сатили об дар даст бо дили ҳаросон ва тани ларзон тез-тез ба хона медавам (*С.У.*). 2. Дарстайёркуни ман бо ў ... ба муколамаи ҳақиқӣ, бо гуфтугузори тарафайн маънни дарсро фаҳмида гирифтанд буд (*С.А.*). 3. Ба адой вазифаи худ аз ҷону дил часпид (*Ф.Н.*). 4. Шабро бо сӯҳбатҳои самимона ва ҳар гуна бозиҳои дилкӯши замонаашон гузарониданд (*Х.К.*).

!**Машқи 25.** Пандҳои зеринро хонед ва ибораҳои исмиро муайян карда ба дафтаратон нависед.

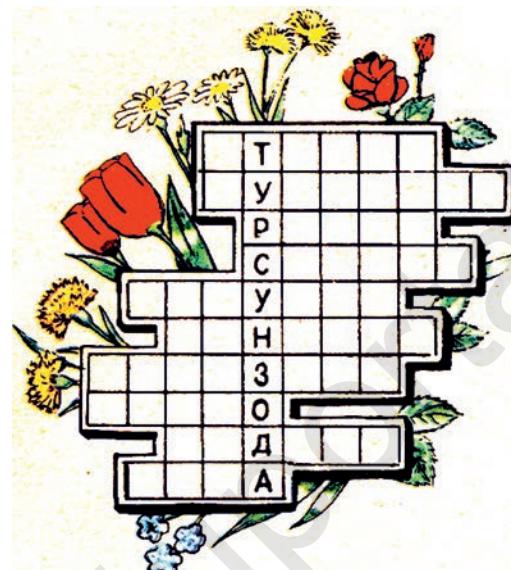
1. Рӯзи нек ба рӯзи бад мадиҳед!
2. Ҳозири вакт бошед, ки умри дубора наҳоҳад буд.
3. Замони ноҳуширо ба ҳисоби умр машморед.
4. Ҷон фидои ёрони мувофиқ кунед!
5. Бар лаби ҷӯй ва канори ҳавз масти наравед, то (ин ки) ... дар ҳавз наяфтед! (аз рисолаи «Сад панд»-и У. Зоконӣ).

◆ **Машқи 26.** Аз байни ибораҳои зерин ибораҳои сифатиро муайян карда бо онҳо ҷумла тартиб диҳед.

Ҳазору як шаб, паррандаи шохчангол, асал барин ширин, шер барин далер, мани бечора, кадоме аз навозандагон, дури дилбазан, ширини ширин, чун шиша шаффоғ, даҳ нафар аълоҷӣ, иншои тозанавис карда.

! Машқи 27. Бубинед, ки номи шоир аз ҳарфҳои номи гулҳои хушбӯю зеботарин мураттаб гаштааст. Ин гулҳо кадоманд? Аз рӯйи ҳарфҳои ин гулҳо номи чанд қаҳрамони асарро пайдо карда метавонед. Агар худ душворӣ кашед, ба кӯмак муаллимро даъват кунед.

АЗ ГУЛ КИТОБ

♦ Машқи 28. Ибораҳои сифатие нависед, ки онҳо аз сифату сифат, аз пешоянду исму сифат, сифату пешоянду исм, зарфу сифат, аз исму пасоянду сифат таркиб ёфта бошанд.

- ?** 1. Чӯ гуна ибораро ибораи исмӣ меноманд?
- 2. Ҷузъи тобеъшавандай ибораи исмӣ бо қадом ҳиссаҳои нутқ меояд?
- 3. Ибораи сифатӣ чист?
- 4. Вобаста ба қадом ҷузъи ибораро сифатӣ мегӯянд?
- 5. Ҷузъи тобеъшавандай ибораи сифатӣ бо қадом ҳиссаҳои нутқ ифода мейёбад?

🔔 Машқи 29. 15-то ибораҳои исмӣ нависед ва аз рӯйи ҷузъҳо тарзи ташкилашонро гӯед.

Ибораҳои феълий

! Машқи 30. Аз байни ибораҳо ибораҳои феълиро ёфта ба дафтарон нависед. Гӯед, ки ибораҳои боқимонда чӣ гуна ибораҳоянд.

Булбулвор хониш кардан, гуфтани омадан, лугати забони модарӣ, хонандай илмҷӯ, ҳавои тоза, оби зулол, аз ҳама беҳтар, кишвари бафоят зебо, ҳамеша кор кардан, барқосо рафтан.

♦ **Машқи 31.** Ибораҳои масдариро муайян кунед ва бо онҳо ҷумла тартиб дидед. Воситаҳои грамматикии он ибораҳоро номбар кунед.

Ҳунар ёд гирифтан, ош хўрдан, гўсфанд парво кардан, ба хондан рафтан, аз саҳро баргаштан, ба хўрокхўрӣ розӣ будан.

♦ **Машқи 32.** Ба ҷойи нуқта аз қавс ибораҳои феълии мувофиқро ёфта гузоред ва баъд аз он ҷумлаҳоро дар шакли пурра хонед.

1. Модарам дар зери зардолузор ба худаш ҳам ба ман ҳам ... будааст. 2. Ҳама ба тарафи вай ... ҷашм дўхтанд (*С.А.*). 3. Вай дар ҳамон ҳолати овезонӣ бо як даст ... бо душвории беҳад Шабрангро ақибнокӣ меронд (*С.У.*). 4. ... ба ҳавлии Оймулло тоқат накард (*Ч.И.*). 5. Роҳи мумфарш ба домани Боботоф печида баромада, қабл аз ... ба мобайни кўҳсор муддате лаб-лаби адири баланд қашола мешавад (*Ф.М.*).

(То ба расидан, ишорат кардагӣ, ворид шудан, чилови аспро гирифта, ҷой андохта монда).

- ❓ 1. Ибораи феълӣ чист ва он ба қадом саволҳо ҷавоб мешавад?
- 2. Ибораи феълӣ бештар дар қадом шакл меояд?
- 3. Дар таркиби ибораи феълӣ қадом пешояндҳои номӣ дида мешавад?

ⓐ **Машқи 33.** Аз рӯйи расм давоми матни нотамомро нависед. Ба матн сарлавҳа интихоб кунед. Матн аз ҷиҳати мазмун ба қадом гурӯҳ доҳил мешавад ва он аз ҷанд сарҳат иборат аст. Ба зери ибораҳои феълӣ ҳат кашед.

Эй, мүрчай заиф! Туро аз он чиҳат дўст дошта, меситоям, ки корий ва ранҷбарӣ. Дар ҷустуҷӯйи дона ва расидан ба нишона аз ҳеч заҳмате намеҳаросӣ. Ҳамон рӯз донаро бо заҳмати зиёд баргирифта аз девор боло мерафтӣ, ҳамон рӯзе, ки роҳи ноҳамвортуро аз кор боз медошт ва чун ба болои девор мерасидӣ, дона аз даҳонат фурӯ меафтод, ҳеч медонӣ, ки ҷашми биное туро менигарист ва аз корат панд мегирифт? ...

Ибораҳои содда ва мураккаб

! Машқи 34. Матнро хонед, ибораҳои соддаро ба тарафи чап ибораҳои мураккабро ба тарафи рости дафтаратон нависед ва фарқи онҳоро гӯед.

Ба муқобили ин манзараҳои табиии ҳудрас, боғу шаҳрҳои обдор, ки бо сарфи маблағҳои гарон ва меҳнати бепоён ба вуҷуд омадаанд, ба назар оред, дар онҳо бисёр самарсаҳои олии меҳнатро мебинед, аммо ин гуна ҳусни табииро намеёбед (C.A.).

! Машқи 35. Ибораҳои мураккаби зерро хонед, вобаста ба таркиб ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед.

Хонаи хеле қалон, давида омадани Гулрӯ, фикри баъзе рафиқон, ба кӯҳ баромадани онҳо, китоби хондаи ман, ҷанде аз онҳоро гирифта овардан, суратҳои дар девор овехтагӣ, рафиқи ба саёҳат рафтагӣ, завқкунон бо онҳо нигаристан, одамони ба мо дўст, роҳи аз ин ҳам васеъ, ҷавобҳои аз шумо шунида.

- ? 1. Ибора аз ҷиҳати соҳт чӣ гуна мешавад?**
- 2. Ибораи аз ду қалимаи мустақили бо ҳам алоқаманд таркиб ёфта чӣ ном дорад?**
- 3. Чӣ гуна ибораро ибораи мураккаб меноманд?**
- 4. Ибораи содда ва мураккаб аз қадом ҷиҳат аз ҳамдигар фарқ мекунанд?**

! Машқи 36. Ибораҳои соддаи зеринро ба ибораҳои мураккаб табдил дихед ва баъд аз он ҷузъҳои тобеъқунандаву тобеъшаванди ибораҳои навиштаатонро бо гузоштани аломати шартӣ муайян кунед.

Гули хушбӯ, донишомӯзи аълоҳон, асари пурмазмун, қалами ранга, роҳи мумфарш.

Намуна:

Қалами рангаи харидкарда.

Қалами рангаи харидкардаи падар.

Калами рангай харидкардаи падар аз мағоза.

Калами рангаи харидкардаи падар аз мафозаи навбун- ёд.

 Tecm

- а) алоқай ҳамроҳӣ
б) алоқай артикли
9. *Ибораҳое, ки ҷузъи онҳо ба осонӣ аз ҳам ҷудо мешаванд, чӣ ном дорад?*
а) ибораи наҳвӣ
б) ибораи устувор
10. *Ибораҳое, ки ҷузъҳои онҳо дар якҷоягӣ барои ифодаи як маънӣ хизмат мекунанд, чӣ ном дорад?*
а) ибораи фразеологӣ
б) ибораи синтаксисӣ
11. *Гули сари сабад, мурғи посӯхта, ҷашм дӯхтан, ба курта нағуна-ҷидан чӣ гуна ибораҳоянд?*
а) ибораҳои фразеологӣ
б) ибораҳои синтаксисӣ
в) ибораҳои озод

❖ **Машқи 37.** Даҳто ибораи содда ва мураккаб интихоб кунед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед. Ба зери ибораҳои содда ҳати рост ва ба зери ибораҳои мураккаб ҳати мавҷнок кашед.

Алоқаи калимаҳо дар ибора ва ҷумла

♦ **Машқи 38.** Аз калимаҳои зер ибораҳое созед, ки ҷузъҳои онҳо бо ҳамдигар ба воситаи алоқаи изофи, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ омада бошанд.

Хушрӯ, вазнин, дилфиреб, шаршараҳо, баҳор, қалам, дирӯз, шинохтан, саросемавор, паридан, тез, гуфтан, тамоман, табассум, савлаткунон, деҳа, шогирд, тайёр, фикр, дониш.

! **Машқи 39.** Ҷумлаҳои мазкурро хонед ва пешоянду пасоянҷои даркориро гузоред.

1. Ман пагоҳӣ аз шаҳр баромада, то соати нӯҳ ... Вобканд расиданро тахмин карда будам. 2. Ҳар яке ... инҳо дӯст буд. 3. Магар ... тиҷорати ҳамсафарон кӯмак кардан худаш савоб нест? 4. Роҳ паймудан, ... адирҳои санглоҳ убур кардан, ... дараҳои танг боло рафтани поён ҳамидан ... кӯталҳо дилгирамон мекард.

! **Машқи 40.** Ибораҳои зеринро бодиққат хонед ва бинед, ки воситаи алоқаи наҳвии ин ибораҳоро иваз кардан мумкин аст ё не, агар иваз нашавад, сабабашро гӯед.

Китоби хондагй, шогирди беҳтарин, тез омадан, кўхна шарикдарсон, рафтагй одамон, давида даромадан, хеле наздик, дастхати машҳуртари, яке аз дўстон, шиша барин соф, фардои фирӯз, сад қадам дуртар, хонаводаи саодатманд.

! Машқи 41. Аз рўйи чумлаҳо зер алоқаи пайваст ва тобеъро муайян кунед.

1. Рўшноии нафиси моҳи пурра мисли пардаи ҳарир ба кўчаю бомҳо ва рўйи дараҳтон густурда шуда буд (*Ч.И.*).
2. Гузаштаро бо имрўза муқоиса карда бартариҳои ҳаёти кунуниро нишон дод (*Э.С.*).
3. Сомону Сорову Сорбонро аз боғча гирифта меоям (*М.М.*).
4. Ороиши хона ва дастурхонкашии давлатмандана Олимчону Зебинисоро каму беш дар ҳайрат мемононданд (*Ҳ.К.*).

! Машқи 42. Алоқаи изофи, вобастагй, ҳамроҳӣ ва мувофиқатро ба хотир оварда ба ҳар яки онҳо дутогӣ мисол нависед. Гўед, ки кадоме аз онҳо бо бандаки изофи ва кадоме бо пешоянду пасоянд омадааст.

- ?**
1. Алоқаи байни калимаҳо чӣ гуна мешаванд?
 2. Чӣ гуна алоқаҳоро алоқаи пайваст ва тобеъ меноманд?
 3. Кадом алоқаҳо хоси ибора ва чумла мебошад?
 4. Воситаи алоқаи грамматикии алоқаи изофи кадом бандак аст?
 5. Алоқаи изофи, вобастагй, ҳамроҳӣ мансуби кадом воҳиди забон аст?
 6. Алоқаи мувофиқатро ба воситаи мисолҳо фаҳмонед.

⌚ Машқи 43. Супориши 1. Матни «Баҳси нону намак»-ро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

Супориши 2. Мазмуни матнро дар хотир нигоҳ дошта нақле нависед.

Супориши 3. Ибораҳои сифатиро ба дафтаратон нависед. Ҷузъи тобеъкунанда ва тобеъшаванди ибораҳои мазкурро бо гузоштани ақрабак муайян кунед.

БАҲСИ НОНУ НАМАК

Нону намак бо ҳам баҳс карданд. Нон худро хеле таъриф карда гуфт:

— Ман беҳтарин неъмат ҳастам. Ба одамон қувват мебахшам. Манбаи ҳаётам. Мардум маро чун гавҳараки ҷашм азиз дошта, рўйи дастархон пеш аз ҳама анвоъҳо

мегузоранду бе ман як рўз ҳам зиста наметавонанд. Бонқадртарин мўъциза ҳастам ва аз ин меболаму мефаҳрам. Аммо будану набудани туро касе пайхас намекунад. Мавқеъ надорӣ.

Худнамой ва калонгапии нон ба намак саҳт расиду гуфт:

— Худтаърифкуни ва кибру фуурро бад мебинам. Дар ҳақиқат, ту неъмати бебаҳоӣ ва аз ҳамаи неъматҳои мавҷуда болотару азизтарӣ. Дар арзиш аз симу зар, гавҳару ёқут ва лаълу марҷон қиматтарӣ, лекин дигаронро низ аз худ кам маҳисоб. Суханҳоят ба ман саҳт расиданд. Маро наҳ назан, зеро барои бомазаву хуштамъ шудани ту саҳми ман ҳам калон аст.

Одамон бе ман ҳамир карда, нон намепазанд. Чунки нони бенамакро касе намехӯрад. Нон ба суханҳои намак бовар накарда, худро таъриф кардан гирифт.

— Бе нон ҷон, бе ҷон ҳаёт нест.

Намак қаҳр карду баромада рафт. Ногоҳ он бегоҳ ба хонаи соҳибхона меҳмонони олимақом омаданд. Мизбон хост хўрок пазад, лекин намак набуд. Вай ба чор тараф одам фиристод, ки намак ёфта биёранд, аммо онҳо бо дасти холӣ баргаштанд. Соҳибхона маҷбур шуд, ки бенамак хўрок пазад. Вай аз масолеҳи қиматбаҳо хўрок ва аз орди аълосифат нонҳои равғанину ҷаззагин пухт. Таомҳо бисёр дилкаш буданд, vale касе намехӯрд. Меҳмонон бурдаи нонро гирифта, ба даҳон бурданд, аммо нони бенамак ба табъашон нафорид, ки онро рўйи дастархон гузоштанд. Аз хўрок ҳам касе нахӯрд. Соҳибхона шарм дошт ва бори дигар ба ҷустуҷӯи намак баромад. Ниҳоят каме ёфта оварда, ба рўйи дастархон гузошт. Меҳмонон, ки гурусна буданд, намакро ба рўйи нону хўрок пошида хўрдан гирифтанд.

— Ана, дидӣ? — гуфт намак ба нон, бе ман нону хўрок лаззате надорад. Ҳама вақт ҳақиқат ғалаба мекунад. Ҳоло худат дидӣ, ки қадри ман аз ту кам нест. Нон ба гапҳои намак гўш дода, аз гуфтаҳои худ пушаймон шуда гуфт.

— Маро бубахш, дўстам, дигар худнамой намекунам.

Пас аз ин нону намак дўст шудаанду одамон меҳмонони азизи худро ҳамеша бо нону намак пешвоз мегиранд (*аз маҷаллаи «Машҳал», Xайринисо Ҷўраево*).

Чүмлаҳои содда ва мураккаб

! Машқи 44. Чүмлаҳоро хонед, аз чиҳати соҳт ба ду гурӯҳ чудо карда нависед.

1. Забон василаи мубодилаи фикрии одамон аст.
2. Сухандону сухангӯ он бувад, ки ҳар чӣ гӯяд, мардумонро маълум шавад.
3. Хонандагон сухани рӯзномаро намунаи забони адабии имрӯзай тоҷик мешуморанд ва гуфтору навиштори худро ба он қиёс мекунанд.
4. Мо ҳам мефаҳмем, ки ҳосилро ғундоштан зарур аст.
5. Дар дунё аз деҳқонӣ шуғли беҳтаре нест.
6. Дар амали гаридани нақшаҳоятон барору комёбӣ орзумандам.

! Машқи 45. Матнро хонед, чүмлаҳои содда ва мураккабро муайян кунед.

Зимистон ниҳоят хунук буд. Падару писар саҳари барвақт хеста ба роҳ даромаданд. Барои мӯйсафед роҳгардӣ мушкил буд. Дар роҳи пурбарфу ях дам ба дам мелағжид. Писар ҳоли ногувори падарро дида дасташро гирифт ва мадад карда ўро то роҳи калони мошингард, ки аз деҳа ягон се-чор километр меомад, бурд. Ду соат мошин поиданд. Аммо мурод ҳосил нашуд. Дар ин роҳ автобус намегашт (*аз повести «Ташни дидор»-и Э.Субҳон*).

♦ Машқи 46. Ҷадвалро бо навиштани чүмлаҳои содда ва мураккаб пур кунед.

Чүмлаҳои содда	Чүмлаҳои мураккаб

- ?**
1. Чүмла чист?
 2. Чүмла аз ибора чӣ фарқ дорад?
 3. Кадом хели чүмлаҳоро медонед?
 4. Чүмлаҳо аз рӯйи соҳт ба кадом навъҳо ҷудо мешаванд?
 5. Чӣ гуна чүмлаҳоро чүмлаи содда меноманд?
 6. Чүмлаи аз ду ва зиёда чүмлаҳои содда таркибёфта чӣ ном дорад?

⌚ Машқи 47. Ба чүмлаҳои содда ва мураккаб сетогӣ мисол на висед. Воситай алоқаи чүмлаҳои соддаи таркиби чүмлаҳои мураккабро номбар кунед.

Чүмлаҳои соддаи дутаркиба ва яктаркиба

♦ **Машқи 48.** Матнро хонед, хелҳои чүмлаҳои соддаро аз чиҳати таркиб муайян кунед.

Хафт сол мешавад, ки ў хабарнигор аст. Дар ин муддат ба ҳама ноҳияҳои ҷумҳурият сафар кард. Бо одамони бисёре воҳӯрд. Одаму олам дид. Баду неки ҳаётро бештару беҳтар мушоҳида кард, санҷид. Ҳайру шарро ба ҳуби фарқ мекардагӣ шуд, ба ғаму шодии мардум шарик гардид. Аз ин ҷиҳат ҳудро ҳушбаҳт ҳис мекунад ва ба зиндагии ҳуд шукр мегӯяд... Ўз паи шӯҳрат намедавид, ҷавлонгоҳи васеъ намекофт. Одамонро аз рӯйи мансабу мартаба ва доираи фаъолияташон ба ҳурду бузург ҷудо намекард. Дар ақидае буд, ки ҳурдтарин одами ҳалолкору поквиҷдони ба нағъи мардум кор мекардагӣ сазовори эҳтиром аст (аз повести «Ташнаи дидор»-и Э.Субҳон).

♦ **Машқи 49.** Чүмлаҳои соддаи ҳикоягӣ, саволӣ, хитобӣ ва амрии нависед. Ба зери сараъзоҳо ҳат кашед.

♦ **Машқи 50.** Хонед, чүмлаҳои соддаи дутаркибаи ҳулласу тафсилро дар алоҳидагӣ нависед.

1. Дар мо аз ҳуд қалонро эҳтиром мекунанд. 2. Офтоб баромад. 3. Сару рӯ ва аз миён болояшро бо оби сард шуст. 4. Борон борид. 5. Эҳтиром мекуни??. 6. Замин лой шуд. 7. Аз муаллим пурсид. 8. Китобро хонд.

♦ **Машқи 51.** Панҷто чүмлаи соддаи ҳуллас нависед ва онро ба чүмлаи соддаи тафсилӣ табдил дихед.

Намуна: 1. Ман гуфтам.

1. Ман шеърро гуфтам.

2. Ман шеърро аз ёд гуфтам.

3. Ман шеърро ба муаллим аз ёд гуфтам

4. Ман шеърро дар синф ба муаллим аз ёд гуфтам.

♦ **Машқи 52.** Чүмлаи «Вай ба обу арақ ғӯтида то хонаи ҳуд расид»-ро аз рӯйи намунаи «Тарзу тартиби таҳлили наҳвии чүмлаҳои содда»-и дар зер додашуда таҳлил кунед.

Тарзу тартиби таҳлили наҳвии чүмлаҳои содда

1. Аз рӯйи асоси грамматикии ҷумла муайян кардани содда будани он.

2. Муайян кардани хели чумла аз ҷиҳати ифодаи мақсад: ҳикоягӣ, саволӣ, амрӣ, хитобӣ.

3. Шарҳ додани таркиби чумла: дутаркиба ва ё яктаркиба, хуллас ва ё тафсилӣ.

4. Аз рӯйи асоси грамматикий муайян кардани аъзоҳои чумла.

Мисол: Латифу Собирҷон бо дўстон падруд гуфтанд.

Намунаи таҳлил:

1. Чумла аз ҷиҳати соҳт содда аст.

2. Чумлаи соддаи ҳикоягӣ.

3. Чумлаи соддаи дутаркиба, дутаркибаи тафсилӣ.

4. Чи кор карданд? – падруд гуфтанд (хабар), киҳо? – Латифу Собирҷон (мубтадо), бо кӣ? – бо дўстон (пуркунанда).

? 1. Чумлаҳои содда аз ҷиҳати таркиб ба қадом гурӯҳҳо тақсим мешаванд?

2. Чи гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои соддаи дутаркиба меноманд?

3. Дар таркиби қадом навъи ҷумлаҳои содда яке аз сараъзоҳо иштирок мекунад?

4. Нисбат ба чӣ ҷумлаҳоро ҷумлаҳои соддаи дутаркиба ва яктаркиба мегӯянд?

⌚ **Машқи 53.** Сето ҷумлаи соддаи дутаркибаи хуллас ва тафсилӣ нависед ва онро вобаста ба намуна таҳлил кунед.

Сараъзоҳои чумла. Мубтадо

♦ **Машқи 54.** Ҷумлаҳоро хонед, ба зери сараъзоҳои чумла ҳаткашед.

1. Оби нилуфарии дарёи Сир оромона ҷорӣ мешуд (*A.Ш.*). 2. Табиат сарзамини моро гӯё чун намоишгоҳи азими ҳамаи намуди кӯҳҳо оғаридааст (*P.Ҷ.*). 3. Офтоби дурахшон дар осмони нилгун хуррамона нур мепошид (*Ҷ.И.*). 4. Зал аз гулдуроси ҳанда ба ларза даромад (*Э.С.*).

♦ **Машқи 55.** Ҷумлаҳоро нависед, ба зери мубтадо ҳаткашед. Гӯед, ки мубтадо бо қадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтааст.

1. Рӯзи дигар ў ба шаҳр рафт. 2. Онҳо рафтанду дар дилу дидай дўстон ҷойи худро гузоштанд. 3. Ў дар ҳақиқат дўстони беғаразу покният ва ҳамақида пайдо

карда буд. 4. Икром чандин бор бо падару модар ва тағои дұхтарақ вохүрда дар хусуси зиндаги үзілдіктерінде көрсетілген. 5. Нодон айб мекунад, доно худаш мефаҳынан.

◆ **Машқи 56.** Мубтадои құмлақои зерро вобаста ба «**Тарзу тартиби таҳлили нағвии мубтадо**» таҳлил кунед.

1. Одамқо баромада ўро таъриф мекарданд. 2. Оянданғон торафт зиёд мешуданд. 3. Вай қоидақои ин бозиро мұхтасар фақынан.

Тарзу тартиби таҳлили нағвии мубтадо

1. Мубтадои құмла ва ба қадом савол қавоб шудани он.
2. Ифодағебии мубтадо бо ҳиссақои нұтқ.
3. Сохти мубтадо: содда, таркибий, чида.
4. Қойи мубтадо дар құмла.

- ❓ 1. *Мубтадо чист? Вай ба қадом саволқо қавоб мешавад?*
2. *Мубтадо бо қадом ҳиссақои нұтқ ифода мейбад?*
3. *Қойи мубтадо дар құмла чи гуна аст?*

! **Машқи 57.** Матиро хонед, мазмұнашро баён кунед. Мубтадои құмлақои соддаро бо гузоштани аломати шартты ва саволқо мұайян намоед.

ДҮСТ

Дүстони вафодор чор хеланд: дүсти мададгор, дүсти шарикиғаму шодай, дүсти маслиқатгар, дүсти ғамгүсір.

— Дүсти мададгор дүстест, ки молатро ҳимоя мекунад. Дар душвориқо күмак мерасонад.

— Дүсти шарикиғаму шодай сирри туро пинхон медорад. Дар парешонхолиу бадбахтихоят ва хұрсандію хушхолият бо ту ҳамроқ мешавад.

— Дүсти маслиқатгар дүстест, ки туро аз кирдору рафттори бад нигоқ медорад. Ў туро ба корхой нек равона мекунад.

— Дүсти ғамгүсір аз бадбахтият хушхол намешавад. Аз хушбахтият хушбахт аст. Ў намегузорад, ки дигарон туро файбат кунанд.

Хар инсонро рафиқ, дүст — бародару хоҳари ҳақиқи зарур аст. Вақте ки шумо дар қолати хатару парешонхолиу дармондаги қарор мегиред, он гоҳ ба қадри дүст мерасед. Дүстон ҳам барои ҳамин вүчуд доранд.

Хабар. Хабарҳои номӣ ва феъли

♦ **Машқи 58.** Шеърро хонед, хабарро муайян карда ба зераш хат кашед. Чой ва хели хабарро гӯед.

БОЗГАШТ

Чун ниҳодам пои худро бар сари хоки Ватан,
Борҳо бӯсидам аз руҳсораи поки Ватан.
Муддате будам агарчи дур, аммо ёди он
Мевазонидам ба сар боди фараҳноки Ватан.
Хешро мебинам акнун боз дар оғӯши ў,
Боз меҳонам суруди тозае дар гӯши ў.
Боз мегирам нафас ман аз ҳавои бегубор,
Боз менӯшам ман об аз ҷашмаи пурҷӯши ў.
Шодам, аммо меҳӯрам ғамҳои ҳалқи дигаре,
Дар назар меоварам торочгашта кишваре.
Ҳалқи ҳиндуи ситамкашро расон аз мо салом,
Эй суруди ман, агар дорӣ ту ҳам болу паре.
Ман аминам, мерасад ҳар як садои мо ба ў,
Ҳар як овози пур аз меҳру вафои мо ба ў.
Кӯҳсорон ҳеч натавонанд садди раҳ шаванд,
Мебарад бӯйи муаттарро ҳавои мо ба ў.

M. Турсунзода

! **Машқи 59.** Дар ҷумлаҳои зерин хабарҳои номӣ ва феъли бо қадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтаанд, муайян кунед. Бандакҳоро эзоҳ диҳед.

1. Ман дуҳтари озоди сарзамини озодам (*X.K.*). 2. Шикастани шоҳи дарахтон дар ҳама ҷо, аз ҷумла, дар ҷойҳои ҷамъияти ҳам ҷиноят аст (*P.Q.*). 3. Бод ҳеч намевазид, шаб ҳомӯш, ором ва бесадо буд. 4. Ҳар бача муносиби қадаш дар қатор ҷой гирифт, ҷои ман саввум ё чорум буд (*C.Y.*).

! **Машқи 60.** Ҷумлаҳоро хонед ва бо гузоштани савол хабарҳои номию феълиро дар алоҳидагӣ нависед.

1. Дар шаҳру деҳот бинокорони гулдаст бисёр биноҳои серошён бунёд кардаанд. 2. Зодгоҳам бо ному ҷойҳои таърихиаш дар байни мардум машҳур гардидааст. 3. Ҳонаи вай дар деҳаи атрофи бозор, пушти растан дӯконҳои матоъфурӯши буд. 4. Аз кишвари дур ҳар сари вақт ба

хона занг мезадам. 5. Ҳаво – соф ва беғубор. 6. Сокина бештар аз ҳарвақта меҳру муҳаббат ва лутф пайдо мекард. 7. Рўз кайҳо нисф шудааст. 8. Меҳмонон як-як пайи ҳам даромада меомаданд. 9. Каломи бадеъ – сухани нав, ачиб, нотакрор. 10. Боди сарди тирамоҳ ба машоми Ҳусрав бўйи форами гиёҳу меваҳои хушк ва харбузаро расонд.

- ?
- 1. *Ҳабар ба қадом саволҳо ҷавоб мешавад ва он чиро ифода мекунад?*
- 2. *Ҳабар гайр аз феъл боз бо қадом ҳиссаҳои нутқ ифода меёбад?*
- 3. *Ҳабари феълӣ бо қадом ҳиссаи нутқ ифода меёбад?*
- 4. *Чӣ гуна ҳабарҳоро ҳабарҳои номӣ меноманд?*

© **Машқи 61.** Ҳабари ҷумлаҳои зерро вобаста ба «**Тарзу тартиби таҳлили наҳвии ҳабар**» таҳлил кунед.

1. Бўйи муаттари гулу буттаҳои шабнамзада ба димоғ зад. 2. Нурҳои заррину ҳанӯз камқуввати Офтоб бо шаддай кокулони маҷнунбед ба бозӣ даромаданд.

Тарзу тартиби таҳлили наҳвии ҳабар

- 1. Ҳабари ҷумла қадом аст ва он ба қадом савол ҷавоб мешавад?
- 2. Хели ҳабар: номӣ ё феълӣ (агар номӣ бошад, бо қадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтааст).
- 3. Соҳти ҳабарҳои номӣ ва феълӣ.
- 4. Ҷои ҳабар дар ҷумла.

Мувофиқати ҳабар бо мубтадо

! **Машқи 62.** Ҷумлаҳоро хонед, ҳабар ва мубтадоҳои таркиби онҳоро муайян кунед. Гўед, ки мувофиқати ҳабар ва мубтадо аз рўйи қадом бандак ва шахсу шумора ба амал омадааст.

1. Ҳар қадоми онҳо бо ишорати тасдиқ сари худҳошонро болою поён ҷунбониданд (С.А.). 2. Ўро аз кучо як бесабрии кўдакона фаро гирифт (Ф.Н.). 3. Шумо ба ин нону об, коғазу қалам оварда диҳед (Ҳ.К.). 4. Суханҳои мўйсафед хаёлҳои Шодиро зеру забар карданд (Ҷ.И.).

! **Машқи 63.** Порчаро хонед, мубтадо ва ҳабарҳои таркиби онро муайян карда ба зерашон хат кашед. Шахсу шумора ва бандакҳоро номбар кунед.

Модари зор он рўзҳои мудҳишро ҳаргиз аз лавҳи хотир дур карда наметавонад. Рўзона бо кори давлат дода мешавад. Бо як-ду каси дилаш об меҳӯрдагӣ ҳамсӯҳбат шуда, дарди дил мекунад. Вале чун шаб пардаи сиёҳи худро ба рўйи олам паҳн мекунад, хотираҳо дари кошони андешаҳои ўро беибо мекўбанд. Ба торҳои дили нозуку дардманду ғамқаринаш беибо нохун мезананд. Боз ў ёди он рўзҳои мудҳиш мекунад. Ба рўҳи арвоҳи Гулсарааш фотиҳа мефиристад. Қарибиҳои саҳар хобаш мебарад (*аз маҷаллаи «Машҳал»*).

♦ **Машҳи 64.** Аз рўйи хабар ва бандакҳо соҳиби амали ҷумлаҳои соддай яктаркибаро муайян кунед.

1. Дар мавзӯи «**Забондонӣ - ҷаҳондонӣ**» иншо навиштем. 2. Шарҳи ин қалимаро аз қадом луғат ёфтӣ? 3. Ба ҳабаргирии аҳволи модаркалонам рафтам. 4. Китобро ба даст гирифта ба қитобхонааш рафт.

⌚ **Машҳи 65.** Ҷӯйнда-ёбанда. Ки бисту панҷ қасбу амал, ё ҳунарҳоеро ёфта метавонад, ки бо ҳарфи «а» сар мешаванд.

Аъзоҳои пайрави ҷумла **Муайянкунанда**

! **Машҳи 66.** Ба ҷойи нуқтаҳо аз қавсайн қалимаҳои мувофиқро ёфта гузоред, ба вазифаи қадом ҳели муайянкунандаҳои изофи омадани ин қалимаҳоро эзоҳ дихед.

1. Бонги ... як майдончай ... дошт (*A.Д.*). 2. Мачлиси ... торафт мечӯшид. 3. Аробакаши ... суруди ... -ро бе ҷавоб нагузозшт. 4. Имрӯз он ... ва мазаи ... кифоя аст. 5. Моҳи ... буд, аз ҳаво борони ... меборид (*C.A.*). 6. Устухонҳои баъд аз он ... скелети ... -ро бутун карданд (*P.Ч.*). 7. Ҳар як сухани ... дар бораи ҷингиламӯям ба мани ... як қабат гўшт меафзуд (*X.K.*).

(нон, ў, тунд, саҳт, пирсол, мо, феврал, қаландарон, баровардашудагӣ, духтарак, барфрезадор, хоколуд).

! **Машҳи 67.** Ҷумлаҳоро хонед, муайянкунандаҳои изофи ва беизофиро бо муайяншавандаҳояш алоҳида-алоҳида нависед.

1. Падару модари ҳочӣ аз қадом гўрҳо қарзу қавола карда як табақ палав, як ҷома оварда ба мактабдор доданд. 2. Бечора модари фирефташуда зориву тавалло кар-

да оби дидагонашро резонд (*P.Ч.*). 3. Инро гуфта Восеъ боз ба тараддуди рафтан афтода буд (*C.Y.*). 4. Ин гўсфандон ... дар баҳорон дар мавсими тўл ба ободонӣ наздик оварда шуда буданд (*C.A.*). 5. Ниҳоят зебо: чашмҳои шаҳло, мўйҳои ҳамчун солики занбўр сиёҳ, рўйи монанди шир сап-сафед дошт (*B.P.*).

! Машқи 68. Ҳалқаи тилло. Муродифи «ҳалқаи тилло»-ро ёбед. Аз панҷ ҳарфи он номи меваи хушлаззате хонда мешавад, ки он ба тамоми дардҳо давост. Агар аз пеш ҳарфе ба номи ин мева зам кунед, боз муродифи калимаи «ҳалқа» ҳосил мешавад.

- ? 1.** *Муайянкунанда чист ва ба кадом савол ҷавоб мешавад?*
2. *Муайянкунанда аз ҷиҳати соҳт ва алоқа чӣ гуна мешавад?*
3. *Муайянкунандаи изофиӣ ва муайянкунандаи беизофиӣ чист?*

⌚ Машқи 69. Ҷумлаҳои муайянкунандадор нависед ва онро во-баста ба «Тарзу тартиби таҳлили наҳвии муайянкунанда» таҳлил кунед.

Тарзу тартиби таҳлили наҳвии муайянкунанда

1. Муайянкунандаи ҷумла ва ба кадом савол ҷавоб шудани он.
2. Муайянкунанда аз ҷиҳати соҳт ва тарзи алоқа: муайянкунандаи изофиӣ ё беизофиӣ.
3. Ҷойи муайянкунанда дар ҷумла.

Пуркунанда

♦ Машқи 70. Калимаҳои зерро дар ҷумла ба вазифаи пуркунандаҳое көр фармоед, ки ба саволҳои **киро? чиро? ба кӣ? ба чӣ?** ҷавоб шаванд.

Талабаҳо, муаллим, дарс, савол, вазифа, китоб, дафтар.

! Машқи 71. Порчаро хонед. Ҷумлаҳои пуркунандадорро чудо карда нависед. Ба кадом калима тобеъ шудани онҳоро эзоҳ дихед.

Рўзи якшанбе бозори Конибодом серодам мешавад. Дар ин ҷо, ба қавли модари Шодӣ, гайр аз ҷони одамизод, ҳама чизро харидан мумкин аст. Ҳозир, ки охирҳои моҳи сентябр аст, маҳсусан, растаҳои мевафурӯши тамошобобанд. Дар ин ҷо намунаи ҳама гуна меваҳои хушлаззати кишвари тоҷиконро, ки шўҳрати умумиҷаҳонӣ пайдо кардаанд, дучор карда метавонем (*A.B.*).

◆ **Машқи 72.** Чумлаҳоро нависед, ба зери пуркунандаҳои бевосита як хат ва ба зери пуркунандаҳои бавосита ду хат кашед.

1. Аз рёйи қавли вай дар Бухоро бо писари қозии Фиждувон қозӣ Абдулвоҳид шарикдарс будааст. 2. Диққати ман бо ин маслиҳати он дўстам аз ҳучра додан ё надодани он одам зиёдтар ба номи ў кашида шуд (*C.A.*). 3. Кампир аз наберааш ҳар рўз гапҳои дар умраш нашунидаи наву тозаро мешунид (*P.Q.*). 4. Одинамоҳ-хола дар рўзҳои аввали чудоӣ аз қарибонаш бо ҳаёти ғарифона розӣ нашуд (*X.K.*). 5. Ба инҳо ба қадри ҳол хизмат мекунам (*F.M.*).

- ? 1. Пуркунанда чист?
2. Пуркунанда ба қадом саволҳо ҷавоб мешавад?
3. Пуркунанда ба қадом аъзои ҷумла тобеъ мешавад?
4. Пуркунандай бевосита ва бавосита чист?

⌚ **Машқи 73.** Шеърро хонед, пуркунандаҳоро муайян карда вобаста ба «Тарзу тартиби таҳлили наҳвии пуркунанда» таҳлил кунед.

МОДАР

Ба нураш гарчи ин хуршеди ховар
Фаро гирад ҷаҳонеро саросар,
Намегардад валекин он баробар
Ба ин пурқувватӣ бо меҳри модар!

Фақат модар ба ҳар гармову сармо,
Ҳамеша бар сари гаҳвораи мо,
Напӯшида даме ду ҷашм шабҳо,
Бупарвард ў чу ҷон бигрифта дар бар.

Вуҷудаш чун ба фарзанд аст пайванд,
Варо хонад ба худ ҷону ҷигарбанд.
Агар хоре занад бар пои фарзанд,
Дили модар шавад ғамгин муқаррар.

Барои фикру ёди пурумедакаш,
Барои ҳурмати мӯйи сафедаш,
Ба ҷон ҳам ҳурмату иззат кунедаш,
Набошад то ки ҷашмаш ҳеч гаҳ тар!

A. Шукӯҳӣ

Тарзу тартиби таҳлили наҳвии пуркунанда

1. Пуркунанда чумла ва ба кадом савол ҷавоб шудани он.
2. Хели пуркунанда: бевосита ё бавосита.
3. Таркиби пуркунанда: содда ё тафсилӣ.
4. Ҷойи пуркунанда.

Ҳол ва хелҳои он

♦ **Машқи 74.** Ҷумлаҳои дар таркибашон ҳол доштаро хонед, ба воситай гузоштани савол хели ҳолро муайян кунед.

1. Онҳо хомӯшона роҳ мегаштанд (*П.Т.*). 2. Рухи тобони Офтоб кам-кам аз соя баромад (*С.У.*). 3. Ин ҳол ба асаби вай боз ҳам саҳттар таъсир кард (*Ч.И.*). 4. Акнун мӯрчагон аз пай рӯзгори худ ҷунбуҷӯле доранд (*Ф.М.*). 5. Дар зери дараҳти ҷорҷарӣ қалон падарам маро нигарон аст (*С.*). 6. Ба ҳамин мулоҳиза ў низ ночор роҳи хонаи худро пеш гирифт (*С.А.*).

♦ **Машқи 75.** Ҳолҳои ба саволҳои чӣ тавр? қай? дар қуҷо? аз қуҷо? то қуҷо? ҷаро? аз чӣ сабаб? бо чӣ мақсад? барои чӣ? ҷавобшавандаро нависед. Гӯед, ки дар байни онҳо чӣ фарқияте ҳаст.

! **Машқи 76.** Ҷумлаҳоро хонед, ҳоли тарзи амал, ҳоли миқдору дараҷа ва ҳоли монандиро бо қалимаҳои эзоҳдиҳандаашон нависед. Фарқи онҳоро гӯед.

1. Ман бо ҳамин мулоҳиза таклифи падарро бо хурсандӣ қабул кардам. 2. Дар як соат як қаламдон маро ду бор аз ҳад зиёд хурсанд кард. 3. Аз торикии шаб фоида бурда як-як, ду-ду ба найзорҳои дурттар аз шаҳр ҷойгир шуданд (*С.А.*). 4. Монанди талабаи мактаб аз имтиҳон гузаштам (*Х.К.*). 5. Аз тарқишу роғҳои дару тиреза ғуввасланон шамол медаромад (*Ф.Н.*).

♦ **Машқи 77.** Ҷумлаҳоро хонед, ба зери ҳол ҳат кашед ва ҷойи онҳоро дар ҷумла муайян кунед.

1. Маҳмуд поящро оҳиста ба оби тағора ғӯтонд ва ором гирифта, ба нуқтаи номаълум нигоҳ карда монд (*П.Т.*). 2. Аз мобайн як моҳ фурсат гузашт (*Ч.И.*). 3. Онҳо бо вуҷуди бесаводӣ шашмақомро бо ғазалҳои классикий аз

падару бобояшон даҳан ба даҳан омӯхта буданд (С.А).

4. Ман вайро надида аз Тӯс рафта наметавонистам (С.У.).

◆ **Машқи 78.** Ба ҳар як навъи ҳол мисол нависед ва яке аз онҳоро дар асоси «**Тарзу тартиби наҳвии ҳол**» таҳлил кунед.

Тарзу тартиби таҳлили наҳвии ҳол

1. Ҳоли чумла ва ба қадом савол ҷавоб шудани он.
2. Муайян кардани хели ҳол: тарзи амал, монандӣ, миқдору дараҷа, замон, макон, сабаб, мақсад, шарт, хилоф.

3. Гузоштани аломати шартӣ.

- ? 1. Ҳол чист ва он ба қадом саволҳо ҷавоб мешавад?
2. Қадом ҳелҳои ҳолро медонед?
3. Навъҳои ҳол аз қадом ҷиҳат аз ҳамдигар фарқ доранд?

Такрор (чоряки якум)

Савол ва супоришиҳо

1. Ҷумла аз ибора чӣ фарқ дорад?
2. Қадом тарзҳои алоқаи таркиби ҷумларо медонед?
3. Қадом навъи алоқа ба ибора ва ҷумла ҳос аст?
4. Сараъзоҳои ҷумла аз аъзоҳои пайрави ҷумла чӣ фарқ доранд?
5. Ҷанд хели ҳабарро медонед?
6. Қадом бандакҳоро медонед?
7. Қадом вақт дар байни мубтадову ҳабар аломати тире гузошта мешавад?
8. Муайянкунанда ҷанд хел мешавад?
9. Муайянкунанда бо қадом ҳиссаи нутқ ифода мешавад?
10. Воситаи алоқаи муайянкунандаву муайяншавандаро номбар қунед?
11. Баёния аз муайянкунанда чӣ фарқ дорад?
12. Баёния ҷанд хел мешавад?
13. Ҳол чист?
14. Қадом хели ҳолро медонед?
15. Аъзоҳои содда, таркибӣ ва тағсилии ҷумла аз якдигар чӣ фарқ доранд?
16. Мавзӯъҳои гузаштаро тақрор намуда, бо интихоб намудани ибора ва ҷумла таҳлили наҳвӣ гузаронед.

ЧУМЛАХОИ СОДДАИ ЯКТАРКИБА

Чумлаҳои соддаи яктаркиба

! Машқи 79. Чумлаҳои соддаи дар ҷадвал додашударо хонед, хелашонро муайян карда ба ҷои нуқтаҳо нависед.

Т.р.
1.	Хоки Ватан-аз мулки Сулаймон хуштар.	Пеш аз таом даст мешӯянд.
2.	Сухан оинаи марди сухангӯст.	Ўро ба некӣ ёд меқунам.
3.	Оқилон аз пай нуқат нараванд.	Таклифи мӯйсафедро пазируфтам.
4.	Фатҳи коинот чашмаи илҳоми ўро борҳо ба ҷӯш оварда буд.	Бо эҳтироси баланд шеър меҳонд.
5.	Ман бо аломати ризо сар чунбонидам.	Матни ғазалро пурра бо эҳсоси ҷавонмардӣ сурудам.
6.	Ҳарорати шеъри оташбори устод маҳфили адабии моро гармтар кард.	Аз қисмати эҷодии Низоми Ганҷавӣ, Мирзо Фатҳали Охундов, Собир ва саромадони барҷастатарини адабиёти форсу тоҷик ақида мерондем.
7.	Вай бо забони назми оташбор, орзую омолу майли иҷтимоии мардуми заҳматкашро ифода менамуд.	Борҳо дар сӯҳбати ин ду марди хирадманди ҳамдарду ҳаммаслак ва бародарони ҷонӣ иштирок доштам.

♦ Машқи 80. Ба ҷумлаҳои соддаи яктаркиба панҷто мисол ёбед ва ба дафтаратон нависед. Ба қадом шахс тааллуқ доштани хабари ҷумлаҳои навиштаатонро муайян кунед.

Намуна: 1. Ба ҳаёти мустақилона қадам мемонӣ (*Ф.М.*). 2. Масъалаи интизомро ба рӯзномаи маҷlis монданд (*Э.С.*).

Эзоҳ: Қадам мемонӣ — хабари ҷумлаи яқум мебошад. Бандаки феълии -ӣ шахси дуюми танҳоро муайян кардааст.

Монданд – хабари ҷумлаи дуюм мебошад. Бандаки феълии **-анд** шахси сеюми чамъро ифода мекунад.

! Машқи 81. Хабарҳои ҷумлаҳои соддаи яктаркибаро муайян карда ба дафтаратон нависед. Гёед, ки қадоме аз онҳо дар аввал ва қадоме аз онҳо дар охир ҷумла омадааст.

1. Сӯҳтам дар оташи ҳичрони ёр,
Оташи ғам кард ҳокистар маро.

M. Мишакар

2. Китоби дигаре бигрифтам аз сандуқ,
Зи авроқи нигоринаш бигаштам мот,
Муқова зарҳалӣ, аҳсан ба сахҳофаш,
Шудам мафтуни сеҳри панҷаи ҳаттот.

A. Бобоҷон

◆ Машқи 82. Аз силсилаи ҷумлаҳо сето ҷумлаи яктаркибаро интиҳоб карда, онро ба ҷумлаи дутаркиба табдил дихед. Дар вақти табдилдиҳӣ чиро ба эътибор гирифтед?

1. Ба роҳ даромадем (*M.B.*). 2. Дар даромадгоҳи қишлоқ аз бачаҳо манзили Шодиро пурсид (*Ч.И.*). 3. Дар теппаҳои бекас танҳо мерафт ва менолид (*Ч.И.*). 4. Муаллими мактаби миёна ҳастам (*Ҳ.К.*). 5. Ҳавлияшро медонӣ (*P.Ч.*). 6. Ба боғ меравем (*P.Ч.*). 7. Ҷӯҷаро дар тирамоҳ мешуморанд (*Maқol*). 8. Беморро сиҳат кардан даркор (*Ф.М.*).

Намуна: Ба роҳ даромадем – Мо ба роҳ даромадем.

! Машқи 83. Ҷумлаҳоро хонед, онҳоро аз ҷиҳати таркиб ба ду гурӯҳ ҷудо карда нависед. Баъд аз он мубтадои ҷумлаи соддаи яктаркибаро аз рӯйи хабари он муайян кунед. Гёед, ки шумо мубтадои дар ҷумлаи соддаи яктаркиба зикрнаёфтаро аз рӯйи қадом аъзои ҷумла ва бандак муайян кардед.

1. Рӯзе аз рӯзҳои баҳорон кӯҳистон бо вазидани бодҳои баҳорӣ аз фаровонии сабзаи навхез монанди дарёи пуроб мавҷ мезад (*C.A.*). 2. Дар дами пирӣ як орзу, ҳавасатро бинам, мегӯям (*Ч.И.*). 3. Ҳар ду ҳам ҳомӯш монданд. (*Ч.И.*). 4. Фикрамро ба вай гуфтам (*Ҳ.К.*). 6. Ба гирдогирди гулзор раҷҳон кошта буданд (*C.Y.*).

- ?** 1. Ҷӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои соддаи яктаркиба меноманд?
2. Ҕумлаҳои соддаи яктаркиба аз қадом ҷиҳат аз ҷумлаҳои соддаи дутаркиба фарқ мекунад?

3. Дар таркиби кадом навъи чумлаҳои содда яке аз аъзоҳои чумла иштирок мекунад?

Машқи 84. Ҳашто чумлаи соддаи яктаркиба нависед. Дар мисолҳои навиштаатон аз сараъзоҳо кадоме бештар истифода шудааст?

Гурӯҳи чумлаҳои соддаи яктаркиба

✳ Чумлаҳои муайяншахс, номуайяншахс, умуми-шахс, бешахс, унвонӣ **гурӯҳи чумлаҳои соддаи яктаркибаро** ташкил медиҳанд. Ҳар яке аз гурӯҳҳои чумлаҳои соддаи яктаркиба хусусиятҳои ба худ хоси грамматикий доранд. Ҷунончи, чумлаи муайяншахс ба воситай хабарҳои феълии шахси якум ва дуюми танҳову ҷамъ ба вуҷуд омада шахс-соҳиби амали иҷрошударо ошкоро нишон медиҳад. Ҳабари чумлаи бешахс бошад, аз асоси замони гузашта, шахси сеюми танҳо ва феъли ёридиҳандай, «бояд», «боист» меояд, ташкил меёбад. Дар он мубтадо нест ва он аз мазмуни чумла ҳам фаҳмида намешавад.

! Машқи 85. Чумлаҳои соддаи яктаркибаро хонед ва онҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед. Кадоме аз ҳабари чумлаҳо шахси якуми танҳову ҷамъро ифода кардааст?

1. Аз хурдӣ ба омӯхтани шеър шавқу ҳавас пайдо кардаам.
2. Барои пурра фаҳмидани панду андарзи бузургон қӯшиш кардем.
3. Аз субҳ то шом хизмат кардаанд.
4. Иншоро пурмазмун ва таъсирбахш навиштай.
5. Ҷашнро пуртантана гузаронидаед.
6. Калонсолонро ҳурмат мекунем.
7. Маънои калимаи «маънавият» ва «маърифат»-ро дуруст бояд бигўям.
8. Бародари ман бошӣ, баробари ман бош (*Зарбулмасал*).
9. Аз ҷароғи илму нури маърифат синаро пурнур мебояд намуд.
10. Ранчи худу роҳати ёрон талаб (*Зарбулмасал*).

! Машқи 86. Матнро хонед, чумлаҳои соддаи яктаркибаро ба дафтар нависед. Ҳабари чумлаи соддаи яктаркиба чи гуна бандакро қабул кардааст? Соҳиби амал шахси чандум аст?

Бори аввал Айниро соли 1950 дар Душанбе сари минбар дидам. Ў дар як ҷамъомади ҷавонон нутқ мекард. Ман Айни зиндаро дидам, тамоми вуҷуд ҳушу гӯш шуда

суханҳояшро чида мегирифтам, ба қаду қомат, тарзи ли-боспӯшӣ, риши зебои кулӯтааш менигаристам, ҷозибаи суханаш сеҳрам карда буд. Ёд дорам, ки вай ба аҳли маҷлис «рафиқо» гуфта муроҷиат мекард, дигарон бошанд «рафиқон» мегуфтанд...

Ин шиносоии аввалин буд. Минбаъд ба тақозои кор Айниро аз дуру наздик дар маҷлису мулоқотҳо бештар медиад ... (*Аз китоби «Оламафрӯз»-и Холмурод Шарифов*).

- ?
1. *Хелҳои ҷумлаҳои содда яктаркибари номбар кунед.*
 2. *Кадом хели ҷумлаи яктаркиба ба воситаи ҳабарҳои феълии шахси якум ва дуюми танҳову ҷамъ ба вуҷуд омада шахс-соҳиби амали иҷрошударо нишон медиҳад?*
 3. *Ҳабари қадом наъни ҷумлаи яктаркиба аз асоси замони гузашта – шахси сеюми танҳо ва феъли ёридиҳандай «бояд», «боист» меояд?*

⌚ **Машқи 87.** Ҳабари қадом ҷумлаҳои соддаи яктаркиба дар шакли содда ва қадомаш дар шакли таркиби омадааст. Бандакҳои феълии ва ҳабариро номбар карда, шахсу шумораи онҳоро фаҳмонед.

1. Барои Ватан мардона ҷон медиҳанд. 2. – Дигар ин суханро ба забон намегирий. 3. Китобҳоро ба болои миз мондаанд.

Ҷумлаи муайяншахс

!**Машқи 88.** Бандакҳои феълии ва шахсу шумораҳои феълро ба хотир оварда онро ба дафтаратон нависед. Гӯед, ки қадоме аз он бандакҳо ба ҷумлаи муайяншахс мансубият дорад. Бо бандакҳои феълии оид ба ҷумлаи муайяншахс мисолҳо нависед, ки он шахси якум ва дуюми танҳову ҷамъро фаҳмонад.

* **Ҷумлаи яктаркибайи бемубтадое, ки амал ба воситаи ҳабарҳои шахси якум ва дуюми танҳою ҷамъ ба вуҷуд омада шахсони муайянро далолат мекунад, ҷумлаи яктаркибайи муайяншахс ном дорад.**

Мисол. 1. Барои Ватан ҷонро фидо мекунем. 2. Шеърро равон ва таъсирбахш хондай. 3. Дирӯз аз аҳволи модаркалонам ҳабар гирифтам.

Сабаби муайяншахс номида шудани ин ҷумлаҳо дар он аст, ки ҳабари ҷумла бандакҳои феълии

шахсій дошта, кій буданы ицрокунанда амалро мұайян мекунад. Дар мисоли якум **соҳиби амал** ба восиатай бандаки феълии **-ем** ифода ёftааст, ки ба шахси якуми қамъ алоқаманд аст. Дар мисоли дуюм **соҳиби амал** шахси дуюми танҳо буда, он ба восиатай бандаки феълии **-й** ва дар мисоли сеюм **соҳиби амал** шахси якуми танҳо буда, он ба восиатай бандаки феълии **-ам** ифода ёftааст.

! Машқи 89. Чүмлаҳои муайяншахсрөз рўйи ифодаи шахсу шумора ба гурӯҳо чудо карда нависед. Кадоме аз онҳо дар шакли қамъ ва кадоме аз онҳо дар шакли танҳо омада, шахси якум ва дуюми танҳову қамъро ифода кардаанд.

1. Ба хонаи онҳо гоҳ-гоҳ хабар меовардам.
2. Дам ба дам ба зиёрати Хусраву бибии Хиромон ҳам меравем.
3. Аз гуруsnагию зиндадаргўри гоҳ-гоҳ ба вартай ноумеди меафтодам (*И.Н.*).

◆ Машқи 90. Матнро хонед ва чүмлаҳои муайяншахсрөз ёftа ба дафтаратон нависед.

Хурд будӣ, навозишат карданд. Ҳандидӣ. Завқидӣ. Қоҳ-қоҳ задӣ. Кӯдакона ноз кардӣ. Модар модарона бўсид. Падар падарона сараторо сила кард. Чашмонат лаҳча барин медураҳшиданд. Рухсорат себи сурх барин метобид. Ҳаёт васиқаи балогатро ба дастат дод. Замини куҳансол оғӯши худро ба ту боз намуд. Ситораҳо ҳандиданд. Офтоб пеш-пеши ту рақс кард. Замон аз ҷавлонгҳоҳи худ ҷой, давра шамшери бурро дод. Аср талаби қонуниашро пешниҳод намуд.

Ҳақ дошт.

Давидӣ. Ҷаҳидӣ. Наъра задӣ.

Ин баҳори умрат, навбаҳори соли дураҳшонат буд (*Ҳ. Карим*).

! Машқи 91. Аз қавс бандакҳои феълии ифодакунандаи шахси якум ва дуюми танҳову қамъро интихоб карда ба ҷойи нуқтаҳо гузоред:

(**-ем, -й, -анд, -ам, -ед, -етон**).

1. Саҳарӣ ҳамроҳи писарам пайванд кард... (*Б.О.*).
2. Корро нимкора монда рафт.... 3. Барои аз устодашон

ҳолпурсй кардан баргашт.... 4. Вазифаи хонагиро бори аввал мустақилона тайёр кард.... 5. Ба пирамард Акмал – бобо ёрмандй кард.... 6. Аз кўпрук якбора гузашт....

- ?
- 1. Чӣ гуна чумлаҳоро ҷумлаи муайяншахс меноманд?
- 2. Дар қадом навъи ҷумлаи соддаи яктаркиба шахси якум ва дуюми танҳою ҷамъ шахсони муайянро далолат мекунанд?
- 3. Ҷумлаи муайяншахс бештар бо қадом бандакҳо меояд?
- 4. Соҳиби амали ҷумлаи муайяншахс аз рӯйи қадом соҳаи (воҳиди) забон дониста мешавад?

⌚ **Машқи 92.** Муайян кунед, ки ҷумлаҳои муайяншахси ҳабарҳо-яшон ишорашуда бо қадом бандакҳои феъли омадаанд. Онҳо чӣ гуна шахсу шумораҳоро ифода кардаанд? Ба воситаи он бандакҳо боз якчандто ҷумлаи соддаи яктаркибаи муайяншахс тартиб диг'ед.

1. Дар ин вақт ба зирақии саг қоил шудам (С.А.). 2. Бо ёрии котибон ба китобати ҷойҳои зарурии он пардоҳт (А.А.). 3. Вақфи мударрисиро монанди пенсия ҳўрда ме-хобидааст (С.А.). 4. Рӯзона гаранг барин гаштам (Б.О.).

Ҷумлаи номуайяншахс

✿ **Ҷумлаи яктаркибае, ки ҳабари он ба воситаи феъли шахси сеюми ҷамъ ифода меёбад, ҷумлаи номуайяншахс номида мешавад.**

Ҳабари ҷумлаи номуайяншахс амали аз тарафи шахси номаълум ичрошууда ва ё ичрошавандаро меваҳмонад: Гўсфандҳоро күштанд, дегҳоро шинонданд, танӯрҳоро афрӯхтанд, шўрбои серравғани лаб-часп ва зағораи гарми дастсўзро тайёр карданд (С.А.).

- 1. Ба роҳи мумфарш баромадаанд.
- 2. Ба мосини сабукрав савор шудаанд.
- 3. Парчами Ўзбекистонро баланд бардоштаанд.

♦ **Машқи 93.** Бандаки феълии шахси сеюми ҷамъро ба хотир оред ва бо ёрии он панҷто ҷумлаи номуайяншахс нависед.

! **Машқи 94.** Мақолу зарбулмасалҳоро хонед ва мазмунашро шарҳ диг'ед. Гўед, ки онҳо ба қадом хели ҷумлаҳои соддаи яктаркиба мисол шуда метавонанд.

1. Оҳанро дар гармиаш мекўбанд. 2. Дўст мекушаду дар офтоб намепартояд. 3. Зарро дар оташ, одамро дар меҳнат месанчанд. 4. Навбат, ки ба мо расид, «бале»-ро «бало» навиштанд. 5. Нафси бад балои ҷон гуфтаанд. 6. Қадам барин қад ёфтamu дилам барин дил наёфтам. 7. Ба дарахти мевадор санг мезананд.

♦ **Машқи 95.** Аз саҳифаи рӯзнома ё маҷаллаи дўстдоштаатон оиди ҷумлаҳои номуайяншахс мисолҳо интихоб кунед. Онҳоро бо мисолҳои шарикдарсон муқоиса кунед.

- ? 1. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои соддаи номуайяншахс меноманд?
2. Ҳабари ҷумлаи номуайяншахс чӣ гуна амалро ифода мекунад?
3. Мақолу зарбулмасалҳо бештар ба қадом навъи ҷумлаҳои соддаи яктаркиба мисол шуда метавонанд?

❀ **Машқи 96.** Оид ба ҷумлаҳои номуайяншахс аз асарҳои хондагиатон ва «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ» даҳто мисол интихоб карда ба дафтаратон нависед. Баъд аз он ҳабари ҷумлаҳоро муайян карда ба зерашон ду хатирост кашед.

Ҷумлаи умушишахс

* **Ҷумлаҳои яктаркибаи бемубтадое, ки бо ҳабари феълий ифода ёфта иҷроқунандай амал ба ҳамаи шахсҳо як хел муносибат дорад, ҷумлаи умушишахс ном дорад.**

Ҳабари ин гуна ҷумлаҳо бо шахси дуюм ва сеюм ифода мегарданд. Бештарини ҷумлаҳои умушишахс дар шакли зарбулмасалу мақолҳо истифода мешаванд.

1. Дарди худ пеши дардмандон бигӯ. *Зарбулмасал*
2. Кори накарда ба карда машуморед. *Панд*
3. Мазан бе тааммул ба гуфтор дам,
«Накӯ гӯ, агар дер гӯйӣ, чӣ ғам». С. Шерозӣ
4. Мардумро ба гуфтор шиносанд.

! **Машқи 97.** Мақолу зарбулмасалҳои ба ҷумлаҳои умушишахс мисолшавандаро хонед, мазмунашро маънидод кунед.

1. Худозада бошу арвоҳзада не. 2. Бад макун, ки бад афтӣ, Ҷоҳ накан, ки худ афтӣ. 3. Шаф-шаф гуфтана шафтоту гӯй. 4. Аввал гиребони худ бибӯй, Баъд айби дига-

рон бичүй. 5. Ангура хўру боғаша напурс. 6. Аз навкиса қарз макун, қарз кунӣ ҳам, харҷ макун. 7. Кам-кам хўру ҳар дам хўр. 8. Забонро покиза нигоҳ дор. 9. Дил мекашад, по меравад. 10. Шутурро бо кафлес об намедиҳанд.

! Машқи 98. Аз силсилаи ҷумлаҳои соддаи яктаркиба ҷумлаҳои умумишаҳсро ҷудо карда ба дафтаратон нависед.

1. Бесабаб, аз ҳуд рафтӣ, аз ҳалқ рафтӣ, нагуфтаанд.
2. Қоидаҳои ҳаракати роҳро вайрон нақунед!. 3. Барои дамгирий ба деҳаашон баргашт. 4. Магар нашунидай - «Дидӣ, ки нашуд, мон, ки равад», гуфтаанд бузургон.
5. Бо ду ҷӯрааш ба кӯмак шитофт. 6. Салларо биёргүй, калларо меорад. 7. Пеш аз таом даст мешӯянд.

♦ Машқи 99. Ҷумлаҳоро хонед ва гӯед, ки қадоме аз ҷумлаҳои умумишаҳс ба тасвири табиат баҳшида шудааст?

1. Зимиstonро аз як рӯзаш тарс.
2. Дидадаро шав, ба дида ҷо шав.
3. Агар дил кунӣ, оламро гул кунӣ.
4. Каҷшину рост гӯй (Зарбулмасалҳо).
5. Одами табиатдӯст бад-чаҳл намешавад.

- ? 1.** Ҷӣ ғуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои соддаи яктаркибаи умумишаҳс мемноманд?
- 2.** Ҷумлаи умумишаҳс аз дигар гурӯҳҳои ҷумлаҳои соддаи яктаркиба бо қадом ҷиҳат фарқ мекунад?
- 3.** Ҳабари ҷумлаи умумишаҳс асосан бо қадом ҳиссаи нутқ ифода мейбад?

△ Машқи 100. *Супориши 1.* Шеърро хонед ва дар мавзӯи «**Ватан садҳо қаҳрамон дорад**» иншо нависед.

Супориши 2. Аз матни иншои навиштаатон ҷумлаҳои муайяншахс ва номуайяншахсро интихоб карда бо қадом бандак ва сифаҳои феъл ифода ёфтани ҳабари онҳоро фаҳмонед.

Супориши 3. Гӯед, ки ҳабари қадом ҷумлаи соддаи яктаркиба амали аз тарафи шахси номаълум ичрошуда ва ё ичрошавандаро ифода кардааст.

Ба қонуни ҳақиқат месароям, то ки ҷон дорам.

Ба зидди душманонам мебароям, то ки ҷон дорам.

Ватан дорад чунин қонун, ки бо вай фаҳрҳо карда, Ҳамегӯяд, ки қонуни ягона дар ҷаҳон дорам.

Агар аз қаҳрамонӣ гап равад, бо сарфарозиҳо

Ватан гӯяд, ки ман садҳо ҳазорон қаҳрамон дорам.

Агар дар бораи илму ҳунар сӯҳбат шавад ҷӯшон,
Ватан гӯяд: ҳазорон инженеру шоирон дорам,
Ватан шуд модари мушфиқ, азизу меҳрубони ман,
Наметарсам зи душман иқтидор аз дӯстон дорам.

M. Mirshakar

Чумлаи бешаҳс

♦ **Машқи 101.** Чумлаҳоро хонед ва аз байни онҳо ҷумлаҳои бешаҳсро муайян карда ба дафтаратон нависед.

1. Фарзанди падар мабош, фарзанди башар бош (*Зарбулмасал*).
2. Кори вазнинтари ни рӯзгорро мефармуданд (*Б.О.*).
3. Шояд ҳамин тавр бошад (*P.F.*).
4. Дӯст хор шуду ба дида нахалид (*Зарбулмасал*).
5. Одам аз гул нозук, аз санг саҳт (*Зарбулмасал*).
6. Тағоиям баъд аз се рӯз ақаамро овард (*C.A.*).
7. Бори нахуст бо худ танҳо буд (*Г.*).

* **Ҷумлаҳое, ки дар онҳо мубтадо нест ва онро аз мазмуни ҷумла ҳам фаҳмида намешавад, ҷумлаҳои бешаҳс ном доранд.**

Дар ҷумлаҳои соддай бешаҳс ҳабар, одатан, дар шакли таркиби меояд. Феъли асоси ин гуна ҷумлаҳо аз асоси замони гузашта шахси сеюми танҳо буда, феъли ёридиҳандааш дар шакли **бояд, набояд, боист, мебоист** меояд.

Дар ҷумлаҳои бешаҳс ҷойи ёридиҳандаи **бояд** қатъӣ ва устувор нест. Вай гоҳо пеш аз феъли асосӣ ва гоҳо аз феъли асосӣ ҷудо шуда меояд, ки ин ба тарзи ифода вобаста буда, дар ҳар ду ҳолат маънои ҷумла як хел мемонад:

Ба ҷашми хирад дид **бояд** ҷаҳон,
Ки ҷашми сари ту набинад ниҳон.

A. Рӯдакӣ

Ба мардӣ имтиҳон **боист** додан,
Вафодорӣ нишон **боист** додан.

A. Лоҳумӣ

Инчунин хабари чумлаҳои бешаҳс бо ҷузъи номӣ — масдар ва калимаҳои **модалии даркор, лозим, зарур, мумкин, шарт, раво, боистан, шоистан** ва гайра ифода мейёбад.

◆ **Мақши 102.** Бо феълҳои ёридиҳандаи **бояд, набояд, боист**, ме-боист чумлаҳои бешаҳс нависед. Мисолҳои навиштаатонро бо мисолҳои навиштаи шарикдарсатон муқоиса кунед. Ҳангоми муқоиса ба ҷои истеъмоли феъли ёридиҳандаи **бояд** эътибор дихед. Чиро мушоҳида кардед, фаҳмонед.

! **Машқи 103.** Чумлаҳоро хонед, хабари чумлаҳои бешаҳсро муйайн кунед. Гӯед, ки хабари чумлаҳои бешаҳс бо қадом калима ва феълҳои модалий ифода ёфтааст. Ба зери онҳо ҳат кашед.

1. Мурдаҳоро ёд бояд кард, ёд!. 2. Зист бояд бо ғаму ёди дигар (*Г.*). 3. Ўро метавон пайрави Абӯали Сино гуфт (*С.А.*). 4. Дар шӯъла як шамшер мебояд қашид (*А.Л.*). 5. Инчунин директори мактаб рафиқ Салимовро ба шаҳр фиристодан лозим (*Ч.И.*). 6. Захми табар мераваду захми сухан не (*Зарбулмасал*). 7. Ба ман олам не, одам даркор. Ба ман асп не, аспсавор даркор (*P.F.*). 8. Машъал бояд чун булӯр равшан бошад (*X.C.*).

◆ **Машқи 104.** Бо калима ва феълҳои модалии **зарур, лозим, даркор, шарт, шоистан, боистан** чумлаҳо тартиб дихед. Чумлаҳои тартибдодаатон қадом гурӯҳи чумлаҳои соддай яктаркибаро ташкил додаанд, гӯед.

◆ **Машқи 105.** Чумлаҳои бешаҳсро дар шакли чумлаҳои соддай дутаркиба ва ҳам дар шакли чумлаҳои яктаркибаи муайяншахс нависед.

1. Сарирро аз кор пеш кардан лозим. 2. Қасос гирифтан кори хуб нест. 3. Ўро аз марг наҷот додан даркор. 4. Ба шумо бовар кардан мушкил (*Ч.И.*). 5. Наход ки ўро аз ин кори нанговар баргардонида нашавад. 6. Илочи воқеа қабл аз вуқӯй бояд кард (*Зарбулмасал*).

Намуна: Сарирро аз кор пеш кардан лозим — Ҳашмат Сарирро аз кор пеш кардан меҳоҳад — Сарирро аз кор пеш кардан меҳоҳӣ?

◆ **Машқи 106.** Даҳто чумлаи дутаркиба интихоб кунед ва он чумлаҳоро ба чумлаҳои бешаҳс баргардонида нависед.

Намуна: Мо ба роҳ даромадем – Ба роҳ бояд даромад.

- ?
1. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои бешаҳс меноманд?
 2. Дар ҷумлаҳои бешаҳс ҳабар одатан дар қадом шакл меояд?
 3. Ҷумлаҳои бешаҳс бо қадом феълҳои ёридиҳандагӣ меояд?
 4. Дар ҷумлаҳои бешаҳс ҷойи феъли ёридиҳандагӣ «**бояд**» чӣ гуна аст?

⌚ **Машқи 107.** Ба дафтаратон даҳто ҷумлаи бешаҳс нависед. Аввал онҳоро ба ҷумлаи соддаи дутаркиба, сонӣ ба ҷумлаҳои соддаи яктаркибаи муайяншахс табдил дид. Гӯёд, ки дар вақти табдилдиҳӣ қадоме аз сараъзоҳо ихтисор шудаанд ва қадом бандакҳои феълӣ шаҳро аниқ нишон додаанд.

Намуна: Аз одами нодон набояд ранцид – Қобил аз ин одами нодон наранцид – Аз ин одами нодон наранцид.

Ҷумлаи унвонӣ

! **Машқи 108.** Матнҳоро хонед, ҷумлаҳои унвониро муайян карда ба дафтаратон нависед.

1. Самарқанд. Тантанаҳои наврӯзӣ дар Афросиёб. Ҳама чоро авчи ҳандаву шӯҳӣ, рақсу суруд фаро гирифтааст... Ҷавоне ба саҳна давида медарояд ва мардумро ба сайли Афросиёб даъват мекунад. 2. Бешазор. Аз дур ароба, ошхонаи сайёр, пулемёт ба ҷашм мерасад. 3. Исфаҳон. Саройи Султон Малики Салҷуқӣ. Қабулхона. Дар пешгаҳ ва ду тарафи хона дарҳои нақшу нигордор. Дар тарафи чап барои подшоҳ ва вазиру уламо курсиҳои маҳсус гузошта шудаанд. Парда кушода мешавад, лекин саҳна як муддат холӣ меистад. Аз кунци хона Ибн Китғӣ баромада меояд (Р. М.).

* **Ҷумлаҳои соддаи яктаркибае, ки дар он предмет ва ё воқеа номбар шуда, vale дар бораи он чизе гуфта намешавад, ҷумлаҳои унвонӣ ном дорад.**

Ҷумлаҳои унвонӣ дар шакли калима ва ё ибора ифода гардида, ба предмете ишорат мекунад, ки амали минбаъда ба он алоқаманд аст:

1. **Айёми тобистон.** Офтоби ҷаҳонтоб бар болои сар рост баромада, кӯҳу биёбонро баробар равшан ва гарм намуда буд (С.А.). 2. **Хомӯши.** Беруни дастна-

висашро аз зери болин мебарорад (*С.У.*). 3. **Эй Офтоб!** Ту ба он фахр кардӣ, ки шоҳи табиат ҳастӣ (*П. Т.*).

Чумлаҳои унвонӣ **содда ва тафсилӣ** мешаванд.

Чумлаи унвонии содда аз як калимаи мустақил-маъно ташкил меёбад. Чумлаи унвонии тафсилӣ аз ибора иборат мешаванд.

!**Машқи 109.** Чумлаҳои унвонии ифодакунандаи макон ва замонро муайян кунед. Гӯед, ки кадоме аз он ҷумлаҳо дар шакли ибора омадааст?

1. **Нишопур.** Офтоб аз болои бомҳо нурҳои аввали-нашро ба пошидан шурӯъ мекунад. 2. **Бегоҳӣ,** соат ба шаш наздик шуда истодааст. 3. **Охирҳои тирамоҳ.** Дар нӯги дараҳтон ягон-ягон баргҳои тиллой ба назар мера-санд. 4. **Марв.** Расадхона. Субҳ медамад. Аз дур дар тума-ни нимторик ҳаракати ходимони расадхона ба ҷашм ме-расад (*P.M.*). 5. **Субҳ.** Ҳавои тоза ба тан роҳат мебахшад. 6. **Дараи Ниҳон!** Дар ин асно кӯҳе ба назара什 омад, ки дараи онро «Дараи Ниҳон» мегуфтанд (*С. А.*). 7. **Хона.** Дар нимторикий ашёҳои он базӯр ба ҷашм мерасид.

♦**Машқи 110.** Даҳто ҷумлаи унвонӣ тартиб диҳед, ки онҳо ҷой, замон ва фаслҳои солро ифода карда бошанд.

Намуна: 1. Хонақоҳ. Ҳучраи саҳнаш васеъ, ки шарқо-на ҷиҳозонида шудааст (*P.M.*). 2. Фасли зимистон. Гар-чанд то даромадани чилла боз як ҳафта дар пеш бошад ҳам, ҳаво туфкуну яхқун буд (*X.C.*).

!**Машқи 111.** Ҷумлаҳои унвониро хонед ва онҳоро ба дафтаратон нависед. Гӯед, ки калима ва ибораҳои ишоракардашуда дарои чи гуна тобиши маъноианд?

1. **Аэрором. Золи тобистона.** Аз дур овози ғур-ғури моторҳо шунида мешавад (*P.M.*). 2. **Охирҳои зимистон,** барфҳои обшудаистода манзараи назаррабоеро ҳосил кардаанд. 3. **Пагоҳирӯзӣ,** ҳангоме ки шавҳарааш ба кор равона шуд, Муҳаббат, бо хаёли он ки ногаҳон касе даромада наояд, дари хонаро занҷир карду мактубро гирифта аз таҳти дил диққат карда ба хондан шурӯъ намуд. 4. **Таҳҳона.** Сабзавотҳои бо тартиб дар болои таҳтаҳо чидашуда

ҳолати табиии хешро як хел нигоҳ дошта буданд. 5. **Са-ҳаргоҳон**. Мо, голибони мусобиқаи шоҳмот, ба зиёфати тантанавии ҳокими шаҳр иштирок намудем. 6. **Лой**. Шалап-шалапи садои пой шунида мешуд (*X.K.*).

! Машқи 112. Матнро бодиққат хонед. Аз он ҷумлаҳои унвониро ҷудо карда ба дафтаратон нависед. Тобиши ифодаи маъни онҳоро фаҳмонед.

Шаб. Ҳама ҷо торик. Аз дур овози чир-чирак базӯр ба гӯш мерасад. Шамоли форами баҳорӣ бошад ба тан ҳузур мебахшад. Ҳаёл андешаҳои инсонро ба дури дуриҳо гирифта мебарад ва ҷилави орзуҳои ўро сар медиҳад.

Сукунат. Лаҳзаҳое, ки овози чир-чирак ҳам хомӯш шуда, замину замон ба қаъри хомӯши ғарқ мешаванд ва инсон ҳамчун ягона мавҷудоти зинда ба як маром нафас мегирад.

- ?**
1. Ҷӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои унвонӣ меноманд?
 2. Ҕумлаҳои унвонӣ аз ҷиҳати соҳту таркиб ҷӣ гуна мешаванд?
 3. Ҕумлаи унвонии содда аз ҷанд қалимаи мустақилмазно ташкил меёбад?
 4. Ҕумлаи унвонии тафсилӣ асосан бо қадом воҳиди забон таркиб меёбад?

⌚ Машқи 113. Матнро хонед, аз таркиби он ҷумлаҳои унвониро муайян намуда, содда ё ҳуд тафсилӣ буданашро номбар кунед.

АЙЁМИ ШАҲДРЕЗ

Бачаҳои азиз! Ҳамаамон шоҳидем, ки баъд аз тобистон фасли тирамоҳ фаро мерасад. Ин айёмест, ки деҳқон ҳосили заҳматашро хирман мекунад. Тирамоҳро фасли заррин низ меноманд.

Тирамоҳ, ту аҷаб фасли гуворой! Зоро ту бароямон ҷандин хушиҳо овардӣ. Иди истиқтоли миллӣ. Оғози соли таҳсил, ҷашни Мехрғон, бозори фаровон...

Аз ту ҳама шодкомист, ҷунки ангури шаҳдбори ҳусайнӣ, шибирғонӣ, тагобӣ..., анори туршу ширин, хурмою анҷири асалӣ, пистаю ҷормағзҳои болаззат ва дигар меваҳоро болои дастархони мо меорӣ.

— Магар ин кори ту нест, тирамоҳ?

– Не, наход надонед? Охир ин кори Бобои Деҳқон аст! Маҳсули заҳмати марди деҳқон аст, ки ман обрўманду шумо баҳраманд.

– Узр мепурсем, тирамоҳи заррин! Қарип буд баҳори нозанинро фаромӯш кунем ва меҳнату заҳмати кишткардаи Деҳқонбоборо нодида бигзарем. Хайрият ба ёди мо овардӣ. Тирамоҳ, медонӣ чӣ? Аз ту хоҳиш мекунем, ки ҳар сол ҳамин хел пурнеъмату фаровон биёй, ҳамаи хушии мо аз файзу баракати туст, тирамоҳи файзбахш!

– Ба ин ваъда медиҳам. Бигзор гуфти шумо шавад, хайр, то соли дигар!

Бозор Боронов

Ҷумлаҳои тасдиқӣ ва инкорӣ

* **Ҷумлае, ки барои тасдиқи фикри гуфташуда хизмат мекунад, ҷумлаи тасдиқӣ номида мешавад.**

Ҷумлаҳои тасдиқӣ ба воситай ҳиссачаҳои тасдиқии ҳа, бале, оре меоянд.

Ҷумлае, ки маҳз барои инкори фикри гуфташуда хизмат мекунад, ҷумлаи инкорӣ номида мешавад.

Ҷумлаи инкорӣ ба воситай ҳиссачаи инкории **не, на** меояд.

Ҷумлаҳои инкорӣ ба воситай ҷонишинҳои инкории **ҳеч, ҳеч қас, ҳеч ҷиз** ва бо феъли инкории **нест** ифода мегарданд:

- Ҳамсоя, мабодо-ку намак надоред?
- Нест! (*П.Т.*).
- Дар назди ту ҳоло кӣ буд?
- Ҳеч қас! (*С.*).

Ҷумлаҳои тасдиқӣ ва инкорӣ бештар дар муколама ба кор бурда мешаванд.

! Машқи 114. Чумлаҳоро хонед ва онҳоро ба гурӯҳои тасдиқӣ ва инкорӣ ҷудо карда нависед.

1. Оре, «исботу асоси нав» аз Латиф Воҳидов баромад.
2. Бале, дида будам. 3. – Не, саломат бошед. 4. – Ҳа, аризай ман, камтар дардманд шуда мондам ... (*Ф.Н.*).
5. Албатта, ҷойи хушбуҷ ҳаво, соғу салқин ... Бале, духта-

рам, бале!. 6. Бале, ман вайро мешинохтам (*X.A.*). 7. – Не, не, – раис, ки аз дарду алам дуд мекард, якбора оташ гирифт. – Не, ин гапи бачаҳо не, гапи худат (*M.C.*). 8. Бале, ман бо шумо риштаи дӯстиро мустаҳкам карда ниам. 9. Не, не, ин кори шумо ба қуҳансолони дехаамон маъқул наҳоҳад шуд.

♦ **Машқи 115.** Дар порчаи шеъри фикр чӣ гуна ифода ёфтааст, фаҳмонед. Баъд аз он бо ҳиссачаҳои тасдиқии **ҳа**, **бале**, **оре** ҷумлаҳо нависед.

Бале, Сино на аз он гашт машхур,
Ки бар сар салла, бар тан ҷомае дошт.
Ливои илму донишро чу хуршед
Ба фарқи асри торикаш барафрошт.

M. Mirshakar

♦ **Машқи 116.** Бо ҳиссачаи инкории **на** ва **не** ҷумлаҳои инкори тартиб диҳед. Гӯед, ки онҳо аз ҷумлаҳои тасдиқӣ чӣ фарқ доранд?

! **Машқи 117.** Ҷумлаҳоро хонед, тасдиқӣ ё инкорӣ буданашонро исбот кунед ва ба ду гурӯҳ ҷудо карда ба дафтаратон нависед.

1. – Боз хобатон набурд магар, ҳамсоя?
– Бале, – гуфтам дар ҷавоб, – Ҷандин шаб ин ҷониб хобам намебарад (*B.O.*).
2. – Оппоқ-тоға, шумо-мӣ?
– Ҳа, духтарам, меҳмон омаданд қабул кунед (*P.M.*).
2. – Худам... худам... гунаҳкор, дадеш... Ҳайр, маро маломат накунед.
– Не, чӣ маломат мекунам? (*P.X.*).
3. – Ин бозичаро шумо аз ақли худ баровардед?
– Не, – гуфт ў, – қалонтарин ин обкашакро бобои ман, ки Сайид Аҳмадҳоҷа... сохта буданд (*C.A.*).
5. – Ту ба ҷойи Самад баромад кардӣ?
– Оре, ҳамин тавр шуда монд.
6. – Ҳа, **бале**. Гап дар бораи ана ҳамон очерк меравад, ҳоҳарам (*X.C.*).

! **Машқи 118.** Сето ҷумлаи соддаи яктаркиба интихоб кунед ва онро вобаста ба тарзу тартиби таҳлили синтаксисии ҷумлаи соддаи яктаркиба таҳлил кунед.

Тарзу тартиби таҳлили наҳвии ҷумлаҳои соддаи яктаркиба

1. Ба воситаи савол муайян кардани яке аз аъзоҳои ҷумлаи соддаи яктаркиба.
2. Муайян кардани гурӯҳи ҷумлаҳои соддаи яктаркиба.
3. Муайян кардани воситаҳои грамматикий: бандакҳо, феълҳои модалий, қалимаҳои ёридиҳанд, ҳиссачаҳои тасдиқӣ ва инкорӣ.
4. Ифодаи шахсу шумора ва ё ин ки мансубияти амали иҷрошуда ба шахс.
5. Муайян кардани сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумлаи соддаи яктаркиба.
6. Бо аломатҳои шартӣ нишон додани тарзи ташкили ҷумла.

Мисол: Ҳамроҳи муаллим ба музейи таърихии шаҳрамон рафтем.

Намунаи таҳлил:

1. Рафтем ба саволи **чи кор кардем?** ҷавоб шудааст, ки он яке аз аъзоҳои ҷумлаи соддаи яктаркиба мебошад. Мубтадои ҷумла нест.
2. Ҷумлаи соддаи муайяншахс мебошад, ки соҳиби амал шахси якуми ҷамъ **-мо** мебошад.
3. Дар ҷумлаи соддаи муайяншахс бандаки феълии **-ем** ифодагари шахси якуми ҷамъ аст.
4. Соҳиби амал шахси якуми шумораи ҷамъ мебошад.
5. **Чи кор кардем?** — рафтем (ҳабар), **ба кучо?** — ба музейи таърихии шаҳрамон (ҳоли макон), **ҳамроҳи кӣ?** — ҳамроҳи муаллим (пуркунанда).

1. Чи гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои тасдиқӣ меноманд?
2. Ҷумлаҳои тасдиқӣ бо қадом ҳиссачаҳо меоянд?
3. Қадом ҳиссачаҳо барои тасдиқи фикр интихоб карда мешаванд?
4. Чи гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои инкорӣ меноманд?
5. Ҷумлаҳои тасдиқӣ ва инкорӣ дар чи гуна нутқ кор фармуда мешаванд?

Машқи 119. Супориши 1. Дар асоси мазмуни расм дар ҳаҷми 80–100 қалима матне тартиб дихед.

Супориши 2. Дар матн ҷумлаҳои соддаи дутаркиба ва яктаркиба-ро бештар кор фармоед.

Супориши 3. Ҷумлаҳои соддаи дутаркиба ва яктаркиба-ро дар алоҳидагӣ нависед.

Супориши 4. Яке аз ҷумлаҳои соддаро интихоб карда таҳлил кунед.

Такрори ҷумлаҳои соддаи яктаркиба

? Савол ва супоришҳо

1. Ҷӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои соддаи яктаркиба меноманд?
2. Ҷумлаи соддаи яктаркиба аз ҷумлаи соддаи дутаркиба аз қадом ҷиҳат фарқ дорад?
3. Гурӯҳи ҷумлаҳои соддаи яктаркибари номбар кунед.
4. Қадом ҷумлаи соддаи яктаркиба бо бандакҳои феълии -ам, -ӣ, -ем, -ед (-етон) омада бевосита шахси якуму дуюми танҳо ва ҷамъро ифода мекунад?
5. Ҷумлаи муайяншахс чист?
6. Қадом ҷумлаи соддаи яктаркиба ба воситаи сиғаи амрӣ ва ҳабарӣ омада шахси якуму дуюми танҳо ва ҷамъро аниқ нишон медиҳад?
7. Ҷӣ гуна ҷумларо ҷумлаи номуайяншахс меноманд?
8. Ҳабари ҷумлаи номуайяншахс чӣ гуна амалро ифода мекунад?
9. Таърифи ҷумлаи умушишахро гӯед.
10. Ҷумлаи умушишахс аз ҷиҳати шакл ба қадом ҷумлаи соддаи яктаркиба наздиқ аст?
11. Ба ҷумлаи бешаҳс таъриф дигед.
12. Қадоме аз ҷумлаҳои соддаи яктаркиба бо феълҳои ёридиҳандаро қалимаҳои модалии бояд, боист, зарур, лозим, даркор, мумкин ва ғайра меояд?
13. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаи унвонӣ меноманд?
14. Дар қадом навъи ҷумлаи соддаи яктаркиба мубтадо баъзан бо муайянкунанда меояд?
15. Бо интихоби мисолҳо содда ва тафсилӣ будани ҷумлаҳои унвониро исбот кунед.
16. Қадоме аз ҷумлаҳои соддаи яктаркиба ба воситаи қалима, ибораҳои ба аёзото ҷудонашаванд омада тасдиқ ва инкорро ифода мекунад?

17. *Бо интихоби ҳиссачаҳои «бале» ва «не» ҷумлаи тасдиқию инкорӣ тартиб дода фарқияти онҳоро фаҳмонед.*

 Tecm

Маълумот дар бораи чумлаҳои нопурра ва пурра

✳ Чумлае, ки ягон аъзояш гуфта нашудаасту онро аз маъни умумии чумла, шароити нутқ муайян кардан мумкин аст, *чумлаи нопурра* меноманд.

Чумлаҳои нопурра бештар дар гуфтугӯй истифода мешаванд. Дар чумлаҳои соддай нопурра зикр нашудани ҳама гуна аъзои чумла, ҳамчунин омадани танҳо яке аз аъзоҳои чумла мумкин аст.

Чумлае, ки дар он ҳамаи аъзоҳои зарурӣ мавҷуд буда, бе матни дигар ва шароити нутқ ҳам мазмунӣ он равшан фахмида мешавад, *чумлаи пурра* ном дорад.

Чумлаҳои соддай пурра хулласу тафсилӣ ва дутаркибаву яктаркиба мешаванд.

! Машқи 120. Хонед, чумлаҳои пурраашро ба дафтаратон нависед. Гӯёд, ки онҳо аз чумлаҳои нопурра аз кадом ҷиҳат фарқ доранд.

1. — Ин ба ту чӣ гуфт?
— Ҳеҷҷ чӣ.
2. — Хушрӯй-а? — хаёломез гуфт Хиромон.
— Кӣ?
— Шаҳрамонро мегӯям.
3. Ризои модар — ҳам фарзу ҳам суннат.
4. Як барги печхӯрдаи хушки бед ба рӯйи об афтодааст (*P.Ҷ.*).
5. Пагоҳии дигар корвон ба роҳ баромадани буд (*C.У.*).
6. Монҳамсояи девордармиён (*Ф.М.*).

! Машқи 121. Чумлаҳои соддай пурраро хонед ва онҳоро ба дурӯҳ: хуллас ва тафсилӣ ҷудо карда нависед.

1. Ман забони модариамро дӯст медорам.
2. Мо дирӯз бо шоирони диёрамон ҳамсӯҳбат шудем.
3. Дониш — ча-

роғи ақл. 4. Зарина бо навмедій ба ҳаёт қадам мемонад. 5. Насиҳати волидайн раҳнамои зиндагист. 6. Шариқдарсам омад. 7. Ман меҳонам. 8. Себ пухтааст. 9. Маънои калимаҳои «рейтинг ва тест» - ро дуруст шарҳ дод.

! Машқи 122. Чумлаҳои пурра ва нопурраро хонед ва онҳоро дар алоҳидаги ба дафтаратон нависед.

1. Саҳарӣ дәхаро ҳама дар оғўши дуду оташ медианд (*Ф.Н.*). 2. Дар ин гуфтори устод ҳам ҳақиқату ҳам ҳикмат буданд (*Р.Ҷ.*). 3. Ўон ҳуҷраго бо ҳамаи озуқааш ба ману Ҳайрат супурдан хост (*С.А.*).

1. – Ба он چо кӣ рафт?
– Падарам.
2. – Ҳотам чӣ кор кард?
– Омад.
3. – Ту худро чӣ тавр ҳис мекуний?
– Бад не.
4. – Вай бояд дар ин ҷо монад.
– Ман намедонам.
5. – Шумо, домулло, палавро бо қошуқ мөхӯред ё бо даст?
– Албатта, бо қошуқ (*Р.Ҷ.*).

- ?**
1. Ҷӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои нопурра меноманд?
 2. Ҕумлаҳои нопурра бештар дар чӣ гуна матн истифода мешаванд?
 3. Маънои пурраи ҷумлаҳои нопурра аз қадом ҷумла ғаҳмида мешавад?
 4. Чӣ гуна ҷумларо ҷумлаи соддаи пурра меноманд?
 5. Ҕумлаҳои соддаи пурра аз ҷиҳати марқиб чӣ гуна мешаванд?
 6. Ҕумлаи соддаи пурраи ҳуллас ва тағсилӣ гуфта чӣ хел ҷумлаҳою мегӯянд.

! Машқи 123. Шашто ҷумлаи пурраи яктаркиба ва дутаркиба нависед. Аъзоҳои ҷумларо муайян карда ба зераш хат кашед.

Аломатҳои китобат дар ҷумлаҳои нопурра

! Машқи 124. Аломатҳои китобати мувофиқро дар мавридаш гузашта, ҷумлаҳои пурра ва нопурраро ба дафтаратон нависед.

Муллораҳмати сартарош ба сухан даромада гуфт
Дар баҳси илми кӣ ғолиб баромад

Маънии ин зарбулмасалу мақолҳои халқиро фаромӯш макун

Шукуфтани гули лола аз омадани баҳор хабар медиҳад

Баъд аз хатми мактаб ба кучо хондан меравӣ

Ба литсей

Хиромон ба хонаи модаркалонат кай рафти

Дирӯз

* Дар охири чумлаҳои соддаи пурра бо қоидай маъмул аломатҳои нуқта, савол ва хитоб гузошта мешавад.

Пеш аз ҷумлаи соддаи нопурра дар муколама аломати тире ва дар охир аломати нуқта гузошта мешавад.

♦ **Машқи 125.** Ба саволҳо бо ҷумлаи нопурра ҷавоб нависед. Ба гузоштани аломатҳои ист дар муколама риоя кунед.

Номат чист? Дар синфи чандум меҳонӣ? Кадом фанҳоро дӯст медорӣ? Аз он фанҳо баҳои чанд мегириӣ? Маҳфили адабии он фанҳо дар кадом рӯзҳои ҳафта гузаронида мешавад? Аз ашъори кадом шоирони классик шеър аз ёд медонӣ? Аъзои оилаатон чанд нафаранд? Баъд аз дарс бо чӣ кор машғул мешавӣ?

Намуна: — Номат чист?

— Фирдавс!

— Дар синфи чандум меҳонӣ?

— Ҳаштум. ...

♦ **Машқи 126.** Муколамаро хонед, ҷумлаҳои нопурро ба пурра баргардонед.

— Ассалому алейкүм, Сардорҷон!

— Валейкүм ассалом.

— Аз кучо омада истодаед?

— Аз сафар.

— Ба сафар кай рафта будаед?

— Як моҳ пеш.

— Сафарро дар кадом шаҳр гузаронидаед?

— Дар Бухоро

- Кадом обидаҳои таърихии Бухороро диданд?
- Арқ, мақбараи Сомониён.
- Ба зиёрати мутасаввуфони бузурги бухорой кадом рӯзҳо рафтаед?
- Рӯзи чумъа.

- ?
1. Аз рӯйи қоидай маъмул дар охири ҷумлаҳои соддай пурра чӣ гуна аломатҳои китобатӣ гузошта мешавад?
 2. Дар муколама ҷумлаҳои соддай нопурра бо гузоштани кадом аломатҳо навишта мешавад?
 3. Ҷумлаҳои соддай нопурра чӣ хел ба ҷумлаҳои соддай пурра табдил дода мешаванд?

⌚ **Машқи 127.** Супориши 1. Аз интернет бо ёрии воситаҳои алоқа аз асарҳои хондагиатон матне интихоб кунед ва дар асоси мазмуни он ҳикоячае нависед.

Супориши 2. Ҷумлаҳои соддай пурра ва нопурраро дар алоҳидагӣ рӯбардор кунед.

Супориши 3. Ду ҷумлаи соддай нопурраро интихоб карда ба ҷумлаи соддай пурра табдил дихед.

Маълумоти умумӣ дар бораи чумлаҳои чидааъзо

♦ **Машқи 128.** Мисолҳоро хонед, ҷумлаҳои чидааъзоро муайян карда ба дафтаратон нависед.

1. Вай шаҳрҳои Самарқанд, Бухоро, Шаҳрисабз ва Хо-размро на як бору ду бор, балки чандин борҳо тамошо кардааст. 2. Аз борхалтаи ба хоку лой олудааш нони қокшуда, гӯштпораи бўйоварда ва як даста пиёз баромад. 3. Онҳо асири худро кашолакунону лагадкӯбон гирифта меомаданд. 4. Дар қўча на як одаме, на ҳайвоне ва на мошине ба назар мерасид.

♦ **Машқи 129.** Аз маҷмӯи ҷумлаҳои чидааъзоро чудо карда, ба дафтаратон нависед.

1. Каримбой шитоб накарда ба сўйи ҷанггоҳ мерафт. 2. Аз шиддати дарду алам ва ноилочӣ худро ҷойи гузоштан намеёфт. 3. Сардор Карим, Восит, Элдор, Нурҷамол ва Зиёдулло ба наздаш даъват намуд. 4. Онҳо аз оқибати кори кардаашон он қадар ҳам огоҳ набуданд, аз ин рӯ бепарво мегаштанд. 5. Шавҳари Садаф молу чизҳояш ва ҳавлии калонро ба нархи арzon фурӯхт.

✿ **Ҷумлае, ки дар он яке аз аъзоҳо (мубтадо, ҳабар, муайянкунанда, пуркунанда ва ё ҳол) ё чанд аъзо чида шуда омадааст, ҷумлаҳои чидааъзо ном дорад. Масалан:** Хондан ва мутолия намудани адабиёти бадей бисёртар диққати ўро ҷалб менамуд.

Аъзоҳои чида дорои чунин ҳусусиятҳои маънӣ ва грамматикӣ мебошанд: а) ба як аъзои ҷумла тобеъанд; б) аз як хели аъзоҳои ҷумла иборат буда, ба як савол ҷавоб мешаванд; в) баробарҳуқуқ буда, ба воситаи пайвандакҳои пайвасткунанда ва оҳанг алоқаманд мешаванд; г) ҳар як аъзои чида метавонад тафсил ёбад.

! Машқи 130. Ба чойи нүқта аз дохили қавсайн аэзоҳои чидаи мувофиқро ёфта гузоред ва онҳоро ба дафтаратон нависед. Ба кадом савол ҷавоб шудани аэзоҳои чидаро гўед.

1. Вай сўйи ҳаммом шитофт, аз ақибаш ... ва ... ҳам саросема равон шуданд (*C.U.*). 2. Шаб торик, борону барф меборад, дар лойи замин ... то миён меғўтад (*C.A.*). 3. Ҳайкалҳо хеле..., чо-чо ... (*C.U.*). 4. Мо талабагон бар рўйи санги яхмонанд... ё нишаста тақрор кардан гириф-тем (*C.A.*). 5. ... ва ... шамъҳои калон месўҳт (*C.A.*).

(хўрда шуда...кафидааст; дар чойхонаҳо... дўконхонаҳо; Рӯдакӣ, Балъами, Муродӣ... Фороловӣ; чорзону... дузону; аспу одам)

- ? 1. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои чидааъзо меноманд?**
- 2. Ҳусусиятҳои маънӣ ва грамматикии ҷумлаҳои чидааъзоро номбар кунед.**
- 3. Аэзоҳои чидаи якхелаи таркиби ҷумлаҳои чидааъзо тобеи чанд аъзои ҷумла мебошанд?**
- 4. Воситаи алоқаи аэзоҳои чидаро гўед.**

⌚ Машқи 131. Аз асари хондагиатон порчае интихоб кунед. Ҷумлаҳои чидааъзои бо сараъзо ва аэзоҳои пайрави чида омадаро дар алоҳидагӣ номбар кунед. Ҳусусияти маънӣ ва грамматикиашонро бо назардошти банди б-и маълумоти назариявӣ маънидод кунед.

Мубтадоҳои чида

♦ Машқи 132. Матнро хонед, ҷумлаҳои чидааъзое, ки дар таркибашон мубтадоҳои чида доранд, муайян карда ба дафтаратон нависед.

Духтарча тозон ба хона рафт. Дониш ҳавлиро аз назар гузаронид. Хонаву деворҳо фатарот, ду-се бех гули рўйи ҳавлий хушку зард шуда буданд. Дониш ба ҳавлии берун баромад. Дару равзанаи хурди хоначаи Ҳочарой маҳкам буд, девори даҳлези он яктарафа шуда буд ва аз берун як болору танба онро аз афтодан бозмедошт. Дар ин хона ҳамоно касе истиқомат намекунад. Маълум буд, ки аз даводавии корҳои бой дасти Қосим ба нигоҳубини ҳавли намерасад. Чанд сол пеш, вақте ки Нуруллою Кумуш, Ҳочарой дар ин хонача истиқомат мекарданд, рўйи ҳавли

тозаву озода дару девор андовидаю пардозида буд (аз «*На ситораҳо мерезад*»-и *Расул Ҳодизода*).

! **Машқи 133.** Аз силсилаи ҷумлаҳои чидааъзо мубтадоҳои чидаро муайян кунед ва гӯед, ки мубтадоҳои чида бо қадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтааст.

1. Бинии борик, мӯйи сиёҳи расида, бурути навдамида, рӯйи камгӯшти ў ба қадри баландшавии оташ намоён мешуданд. 2. Вай сари бараҳнаи ёрашро мемолид, мебӯсид. 3. Вай-ҷавони хушрӯй, хушфаҳм. 4. Кӯҳҳо, обшорҳо, ҷашмасорон, ҷӯю дарёҳо, ҷарогоҳу киштзорҳо – ҳамаашон зебо. 5. Пӯшоки зимистонии онҳо аз куртай пешкӯшо, ҷома, қафшу маҳсӣ ва саллаҳои ранг ба ранг иборат буд. 6. Шунавандагон, шиносон, дӯстдоштагонашонро зиёд мекарданд (аз романи «*Одамони ҷовид*» – и Р. Ҷалил).

♦ **Машқи 134.** Шашто мисол нависед, ки мубтадои чида ба воситаи исми хос ва ҷинс ифода ёфта бошад.

* **Мубтадоҳое, ки пай дар пай омада ба як савол ҷавоб мешавад, мубтадои чида ном доранд.** Мубтадоҳои чида бо исм, ҷонишин ва масдар ифода мейбанд.

! **Машқи 135.** Ба ҷойи нуқта аз қавс воситаи алоқаи синтаксисии мубтадоҳои чидаи ҷумлаҳои чидааъзоро ёфта гузоред ва он ҷумлаҳоро ба дафтаратон нависед.

1. Карим... Барот, Савдо... Комил ... Ислом аз саросемагӣ ва тарс дар ҷояшон шах шуда монданд. 2. Ҳамин вазифа ба ман, ба ту ... ба Карим супорида шудааст. 3. Хоҳар... бародарам якруймолӣ себ ... анор оварданд. 4. Ҳола ... аммаам баъди як моҳи зимистон ба меҳмонӣ омаданд. 5. Дар Бухоро ... Тошканд маро дӯstonam интизор буданд.

(-у, ва, -ю).

- ? 1. Ҷӯи ғуна мубтадоро мубтадои чида меноманд?
2. Мубтадҳои чида яке аз таркибҳои чидаи қадом ҷумла ба шумор меравад?
3. Мубтадоҳои чида бо қадом ҳиссаҳои нутқ ифода мейбад?

⌚ **Машқи 136.** Аз асарҳои хондагиатон ҷумлаҳои чидааъзое интихоб кунед, ки дар таркиб мубтадоҳои чида дошта бошанд.

Бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтани мубтадоҳои чидаро гўед.
Воситай алоқаи наҳвиашонро низ номбар кунед.

Хабарҳои чида

♦ **Машқи 137.** Хонед, ҷумлаҳои чидааъзое, ки дар таркиб мубтадои чида ва хабари чида доранд, дар алоҳидагӣ нависед.

1. Ҳайкалҳо хеле хўрда шуда, ҷо-ҷо кафидааст (*С.У.*).
2. Аз шунидани ин хабар ў телбавор гоҳ мегириstu гоҳ меҳандид.
3. Ў сурхчарӯ, мешчашм, хурмоириш, баландабрӯ ва дарозмижгон буд (*С.А.*).
4. Тағоиҳоям – Қурбонниёз, Равшаниниёз ва Ниёзхон ҳам дар байни ҳашарчиҳо буданд (*С.А.*).
5. Донишу Савдою Сарир аз ҳаёҳую пурғулгула... ҳайрону бесаришта берун баромада буданд (*Р.Ҳ.*).
6. Ҳама ёру бародар, падару фарзанд барин мебошем (*Ҳ.И.*).

♦ **Машқи 138.** Бо хабарҳои чида шашто мисол нависед. Баъд аз он ҷумлаҳои чидааъзоро ба ҷумлаҳои файриҷида табдил диҳед.

* Хабар ҳангоми чида шудан амал, ҳолат ва ё алоҳатҳои гуногуни як мубтадо ва гоҳо якчанд мубтадоро дар яке аз замонҳо ва ё дар замонҳои гуногун нишон медиҳад. Хабарҳои чида байни худ ба воситай пайвандакҳои пайвасткунанда ва оҳанг алоқаманд шуда, муносибатҳои гуногуни наҳвиро ифода менамоянд. Хабарҳои чида номӣ ва феълий мешаванд.

! **Машқи 139.** Аз ҷумлаҳои чидааъзои зерин хабарҳои чидаи номӣ ва феълиро дар алоҳидагӣ нависед. Воситай алоқаи синтаксисиашон (пайвандак ва оҳанг)-ро номбар кунед.

1. Бачадор будам, ҳамаи вақти маро Мухтор мегирифт: ўро меҳӯрондам, мепӯшондам, менӯшондам, меҳобондам (*С.У.*).
2. Вай сухани маро намефаҳмидагӣ шуд, гоҳ мегирист ва гоҳ меҳандид (*С.У.*).
3. Ду бародари ў, ки ҳамин Наврӯз ва Ҳамид аст, кори маро кардан гирифтанд (*С.А.*).
4. Одамон ба назди чўй меомаданду мерафтанд ва боз меомаданд.
5. Нақлиёти асосӣ дар шаҳр автобусу таксӣ буд.

♦ **Машқи 140.** Ҷумлаҳоро ба дафтаратон нависед. Хабари феълии чида бо кадом шаклҳои файритасрифии феъл омадааст, муайян кунед. Сипас ба шаклҳои файритасрифии феъл мисол нависед.

1. Яраи чирккардаю бўйгирифтаистодаро буридан ва бастан лозим буд. 2. Вай танаи дағал шикастай дараҳтҳои зардолуро бо латта саҳт пеҷонда ва баста буд. 3. Куштан даркор набошад ҳам, -гуфт Ўрмонполвон, – онҳоро саҳт гирифтган, таъзир кардан, ҳабс намудан ва ба зиндан фиристодан даркор аст, мегўям (С.А.).

- ?
1. *Хабарҳои чида байнин худ ба воситаси кадом пайвандакҳои пайвасткунанда алоқаманд мешаванд?*
 2. *Воситаси алоқаи хабарҳои чида гайр аз пайвандакҳо боз чист?*
 3. *Хабарҳои чидаи номӣ ва феълий гуфта чӣ гуна хабарҳоро мегӯянд?*

⌚ **Машқи 141.** *Супориши 1.* Дар мавзӯи «Хулқи хуб» иншо нависед.

Супориши 2. Аз матни иншо чумлаҳои чидааъзоеро интихоб кунед, ки дар таркиб сараъзо ва аъзоҳои пайрави чида дошта бошанд.

Супориши 3. Саволи аъзоҳои чидаро муайян кунед ва ба зери аъзоҳои чида хат кашед.

Супориши 4. Гўед, ки аъзоҳои чидаи таркиби чумлаҳои чидааъзо бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтааст.

Такрор (чоряки дуюм)

📖 Тест

1. Чумлаи муайяншахсро ёбед:
 - Барои Ватан мардона чон медиҳанд.
 - Дарахти бесамар беҳ аз фарзанди носолеҳ.
 - Соле, ки накӯст, аз баҳораш маълум.
 - Боз ба моҳ нигаристам.
2. Чумлаи яктаркибаи бемубтадое, ки амал ба воситаси хабарҳои шахси якум ва дуюми танҳою ҷамъ ба вуҷуд омада шахсони муайянро далолат мекунад, чӣ ном дорад?
 - муайяншахс
 - номуайяншахс
 - бешахс
 - умумишаҳс
3. Соҳиби амалу аломати хабари чумлаи муайяншахси «Бо ин одам шинос будам» шахси чандум аст?
 - шахси якум
 - шахси дуюм
 - шахси сеюм
 - шумораи танҳо, шахси дуюм
4. Хабари кадом ҷумлаи соддаи яктаркиба амали аз тарафи шахси номаълум иҷрошуда ва ё иҷрошавандаро мефаҳмонад?
 - номуайяншахс
 - бешахс
 - умумишаҳс
 - муайяншахс
5. Чумлаҳои яктаркибаи бемубтадое, ки бо хабари феълий ифода ёфта иҷрокунандаи амал ба ҳамаи шахсҳо як хел аст, чӣ ном дорад?

Муайянкунандаи чида

◆ **Машқи 142.** Аз матн хели чумлаҳои чидааъзоро муайян кунед ва онхоро дар алоҳидагӣ нависед.

Музаффар хест ва ҳозиронро ба нигоҳи тези шико-фандаш аз назар гузаронида ба хонаи дарун даромад. Меҳмонон як-як аз меҳмонхона баромаданд. Донишу Абдуқодирбек аз дарвозаи маҳкама баромада рост ба кӯчае, ки ба ҳавлии нузул кардаашон мебурд, равон шуданд. Дониш хомӯш мерафт. Абдуқодир мефаҳмид, ки муомилаи сард ва итоби амир ба Дониш саҳт расидааст. Аммо ҳозир чойи ба Дониш тасаллий додан набуд, шояд худи Дониш гап күшояд.

— Ин Порсоҳоча ки ва чи кора бошад? — тахмини Абдуқодир дуруст баромад. Аҳмад худаш гап сар кард. — Кай ба Бухоро омадааст, ки зуд ба ҷаноби олий гапашро маъқул карда тавонистааст? (аз «На ситораҳо мерезанд» и Расул Ҳодизода).

*** Якчанд муайянкунандаи пай дар пай омада, ки ба як муайяншаванда тобеъ шуда ба як хел савол чавоб мешавад, *муайянкунандаҳои* ҷида ном доранд.**
Масалан: Порчаҳои абрҳои парокандай сафеду сурху зарду бунафштоб ... ба осмони кабуд зинати рангоранг медоданд (*C.A.*).

Муайянкунандаҳои чида гоҳо ба воситаи пайвандакҳои гуногун ва баъзан бо оҳанг ба яқдигар алоқаманд мешаванд.

♦ **Машқи 143.** Дар мавзӯи «**Кишварам - ту зебой**» матне тартиб дидҳед, ки дар он муайянкунандаҳои чида бештар ба назар расаду воситаи алоқаи наҳвиашон пайвандакҳои пайвасткунанда ва оҳанг бошад.

♦ **Машқи 144.** Аз силсилаи ҷумлаҳо ҷумлаҳои чидааъзои дар таркиб муайянкунандаҳои чида доштаро интихоб кунед. Гӯед, ки муайянкунандаи чида бо қадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтааст.

1. Ў одами пешонакушода, хушзабон, хушмуомила ва як дараҷа ширикор ҳам буд (*С.А.*). 2. Сафар баҳонаву узре оварда наметавонист, ки аз ин фармоиши бой ҳалос шавад. Фақат беморию бемадории модара什 буд, ки гумон кард шояд ба гӯши вакили ҳарҷ дарояд (*Р.Х.*). 3. Муҳимтариҳин ва асоситариҳин кори он ҳомии Қарокӯл чорводорӣ буд (*Ҷ.И.*).

- ❓ 1. Ҷӣ гуна муайянкунандаҳоро муайянкунандаҳои чида меноманд? 2. Воситаҳои алоқаи муайянкунандаҳои чидаро гӯед? 3. Муайянкунандаҳои чида бештар бо қадом ҳиссаи нутқ меоянд?

🔔 **Машқи 145.** Ҳикояро хонед, ҷумлаҳои мубтадо, ҳабар, муайянкунандаҳои чида доштаро дар алоҳидагӣ нависед. Дар хона аз рӯйи ин ҳикоя нақли ҳатти навишта мубтадо, ҳабар, муайянкунандаҳои чидаро ба кор баред.

ПАДАРАМ

Ман дар бораи аҳвол ва ҳарактери падарам, ки бо вуҷуди дар ҳурдсолӣ аз ў ҷудо шуданам дар ҳаёти ман таъсири бузург гузоштааст, боз қадаре истодан меҳоҳам: падарам муллоҳои расмиро-имомҳо ва раисҳоро бисёр бад медид ва онҳоро ҳар вақт ба нодонӣ ва ноинсоғӣ нисбат дода айб мекард. Аз қозиҳо танҳо қозӣ Абдулвоҳиди Садри Сарирро ва аз имомҳо баъзе қасонеро, ки ман онҳоро надида будам, дӯст медошт.

Дар деҳот ҳар вақт дар миёни падарам ва имомҳо ҷанҷул мекест, лекин ў аз ин ҷанҷолҳо ғолиб шуда мебаромад. Чунки «масъалаҳои нӯғирӯймолиро» — масъалаҳоеро, ки баъзе қасон барои ғолиб омадан дар мунозира ёд

гирифта мемонданд, чистонҳо, муаммоҳо ва ҳисоби аб-
ҷад барин чизҳоро, ё маънии баъзе шеърҳоро, ки фаҳми-
дани он ба донистани ягон воқеа мавқуф аст, медонист,
муллоҳои расмии деҳот бошанд, ин гуна чизҳоро намедо-
нистанд, баъзеи онҳо ҳатто саводи алифбой ҳам надош-
танд. Ана бо ин гуна масъалаҳо ў муллоҳои деҳотро мағ-
луб мекард ва «нодон» гуфта дар пеши рӯяшон таҳқир
менамуд (аз «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ).

Пуркунандаи чида

♦ **Машқи 146.** Матнро хонед ва баъд аз он гӯед, ки дар он чӣ
гуна сараъзо ва аъзоҳои пайрави чидаро мушоҳида кардед. Ҷум-
лаҳои чидааъзи дар таркиб пуркунандаҳои чида доштаро ба даф-
таратон нависед.

Яке аз роҳзанон, ки ҳамчунин ҷавшану қулоҳдор буд,
ба Виркан дарафтид. Виркан араби миёнсоли зебotalъят
ва хушсавлатеро дар баробари худ дид, ки ба гумон сар-
кардаи роҳзанон буд, ришу бурути кӯтоҳи базеб, ҷашмо-
ни қалону сиёҳи шарорифишон дошт, аз вақоҳаташ шу-
ҷоат меборид. Дуяшон бо ниҳояти тундӣ ва шиддат шам-
шерзани карданд. Ба зудӣ дасту гардан, китфу ронҳои
ҳар ду хунин гашт. Дар айни задухӯрд, чокирони пешгар-
ди корвон ҳам даррасиданд ва ба роҳзанони латхӯрдаву
талафдода дарафтиданд... Дар ин асно аз Нӯфарн, ҳоҷаи
Виркан, рафтore ба зуҳур омад, ки ҳеч кас ва алалхусус,
Виркан мунтазири он набуд.

Ҳоҷа чӣ гуна бо роҳзанон ҷангидани ғуломашро назо-
ра карда буд, ҳоло вай ноҳост Виркани саропо дар гарду
регу хун олударо оғӯш карда, аз сару пешониаш бӯсида ба
ситоиш даромад (аз «Ривояти сурдӣ»-и Сотим Улуғзода).

* Дар ҷумла ду ва ё зиёда пуркунанда пай ҳам ома-
да, ба як хабар алоқаманд ва ба як савол ҷавоб
шавад, **пуркунандаи чида ном** дорад. Чунончи: Гул-
бибиро мо намегӯем, ки аз дебо қабо, аз қатрон
пироҳан, аз зарбофт камзӯл, аз махмал қалтacha, аз
фарангӣ сарбанд, аз дуррӯ марворид овеза ва гар-
данбанд, аз зари ҳолис дастпона ва аз алмос ангуш-
тарин дошт (С.А.).

Пуркунандаҳои бевосита ва бавосита дар ҷумла ҷида шуда, байни худ ба воситай пайвандакҳои пайвасткунанда ва оҳанг алоқаманд гашта, ҳабари ҷумларо аз ҳар ҷиҳат эзоҳ медиҳанд.

! Машқи 147. Пуркунандаҳои бевосита ва бавоситаи ҷидаро ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед ва гӯед, ки воситай алоқаи наҳвии онҳо қадом пайвандакҳо аст.

1. Баъди ду рӯз бозаргони буҳорой Виркани нокому номуродро ба ватани худ гирифта бурд (С.У.). 2. Ин қалимаи «нотинҷ» на фақат барои Гулрӯ ва модари ў, балки барои ҳамаи аҳолии қишлоқ ҳам фаҳмо буд (Р.Ҷ.). 3. Ўсандалича, бигизу сӯзан, муму ресмонро ба ҳалта андохта, маҳала ба маҳала гашта, пойафзоли кӯҳнаи мардумро дарбек мекард (Р.Ҷ.). 4. Дар ҳақиқат, Бозор ба ин қадар ноумедӣ, ба ин қадар ҳасрат ва ба ин қадар бадбинӣ ҳақ дошт (С.А.). 5. Ҳочати гап нест, ки ман бисёр ҳафа шуда будам ва ҳам худамро ва ҳам муҳаррирро, ҳам он дуҳтараки шаттоҳро мазаммат мекардам (*Толис*).

♦ Машқи 148. Мустақилона матне тартиб дихед, ки дар таркиби он пуркунандаҳои ҷида мавҷуд бошанд. Воситай алоқаи қалимаҳои ҷидаро фаҳмонед.

- ?**
1. Пуркунандаи ҷида гуфта чӣ гуна пуркунандаҳоро меноманд?
 2. Пуркунандаҳои ҷидаи бевосита ва бавосита аз қадом ҷиҳат аз ҳамдигар фарқ мекунанд?
 3. Ба пуркунандаҳои ҷида мисолҳо гӯед ва воситай алоқаи онҳоро номбар кунед.

⌚ Машқи 149. Хонед, ҷумлаҳои ҷидааъзое, ки дар таркиб пуркунандаи ҷида доранд, ба дафтаратон нависед.

Сипоҳиёни пиёдаву савораи ҳарду тараф гурӯҳ-гурӯҳ дар ҳар ҷо -ҳар ҷо гарми ҳарбу зарб буданд. Наниманча аз канораи онҳо ё ки аз фосилаҳои байни гурӯҳҳо мегузашту медавид.

Дар часпочаспӣ бо сарбозон куртааш пора-пора шуда, мӯяш парешону жӯлида гашт, вай дар миёни гарди ғализе, ки размгоҳ ва размоварон фарқи он буданд, гоҳ нопадид ва гоҳ боз падидор мегашту медавид. Ў дар пеш, дар масофаи ду-се парвози тир аз майдони ҷанг, байни ҷодирҳои бисёр ҷодири калонеро, ки дар болояш байрақи сабзе

бо нақши қурси моҳу ситора пар мезад, медид, медонист, ки бошишгоҳи амир он чост, ба ҳамон сў тоҳт (*аз «Ривояти сүғдӣ»-и Сотим Улуғзода*).

Ҳоли чида

♦ **Машқи 150.** Аз силсилаи ҷумлаҳо, ҷумлаҳои дар таркиб ҳоли чида доштаро муайян намуда, таҳлили наҳвӣ кунед.

1. Ў бо ҳусну таваҷҷӯҳ, бо эҳсосоти меҳрубонона ба беморонаш нигоҳ мекард. 2. Ба молу давлат, зару зевари дунё ҳавас надошт. 3. Ҷавобгарон рост хеста нолону ларzon ба пеши дарича омаданд. 4. Талу теппаҳо, долу дараҳтон баъди як курта борони дишаба ҳусни худро дигар карда буданд. 5. Мор барин борик шуда, полвонвор худро ба ҳар тараф зада, қалавида, шаттаи сангҳоро хўрда, базур нафас қашида меҳезад. 6. Мурғон ва булбулон бо савту сурудҳои худ ҳаёти зафарёбанда, табиати сабзшаванда, водии ба нашъунамо дароянда, баҳори гул-гул шукуфандаро табрик намуданд.

! **Машқи 151.** Ҷумлаҳоро хонед ва гўед, ки ҳоли чида бо қадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтааст. Ҳоли чидае, ки бо пайвандак ва оҳанг алоқаманд шудааст, дар алоҳидагӣ нависед.

1. Восеъ фардо ё пасфардо ба Балҷувон, ба ихтиёри ҳоким фиристода ҳоҳад шуд (*С.У.*). 2. Ҷарроҳ аз саросемагӣ ё аз камтаҷрибагии худ пои Маҳмудро нодуруст бурида буд (*П.Т.*). 3. Ў афсонаҳои бисёре медонист, ки ҳар шабу ҳар рӯз ба ман нақл менамуд (*И.*). 4. Аввал, ҳамин ки шумо Сайдпаҳлавон, чун одами ростқавл, чун одами боэътибор шинохта шудаед (*Ч.И.*).

! **Машқи 152.** Аз силсилаи ҷумлаҳо ҷумлаҳои чидааъзои дар таркиб ҳоли чида доштаро муайян кунед. Гўед, ки гайр аз ҳол боз қадом аъзоҳои ҷумла чида шудааст.

1. Ман намегӯям, ки Карим, Ҳикмат ва Арслон баъди ин ҷанҷол пагоҳ ё фардо меоянду муамморо ҳал карда мераванд. 2. Вай ва модарааш ҳар шабу ҳар рӯз илтиҷою зорӣ мекарданд, ки фарзандонашон баргарданд. 3. Ҳаким аз рӯйи нодонию бадҷаҳлияш тез-тез ба фалокате гирифттор мешуд. 4. Онҳо дашту биёбон, кўху кўтал, деху дарё гузашта ба шаҳри савдогар расиданд (*«Афсонаҳои ҳалқи*

точкік»). 5. Писарчау дұхтарчай ба ваҳм афтода гоҳе гавак қашида, гоҳе хазида ба хонаашон наздик мешуданд.

❖ **Машқи 153.** Матне тартиб диҳед, ки дар құмлақои таркиби он ҳоли замон, макон, сабаб ва мақсад чида шуда бошанд. Саволи ҳоли чидаро аз рўйи навъҳо муайян кунед ва фарқияти онҳоро аз ин қиҳат фаҳмонед.

Пайвандакҳо ва оҳанг дар құмлақои чидааъзо

♦ **Машқи 154.** Пайвандакҳои нонавишта ва афтида мондаи құмлақои чидааъзоро ёфта, он құмлақоро дар шакли пурра ва дуруст ба дафтаратон нависед.

1. Рубоб, дойра дүмбак ба ҳам қўр шуданд (*C.A.*).
2. Ҳама шитоб мекунанд: ин ду ҷавон, оби пурғалаён, баргҳои дараҳтон (*Толис*).
3. Инженер техники водопроводгузаронандаро аз кучо ёфтани мумкин аст? – гуфта пурсидааст (*C.A.*).
4. Ман дар ин ҷо на меҳмон, як аъзои оилаи мутаваллий барин шуда мондам (*C.A.*).
5. Ин гароний дар ман аз мизочам не, аз аҳволи тумани Шоғирком омад, гуфт падар... (*C.A.*).

! **Машқи 155.** Дар құмлақои зер қадом навъи пайвандакҳо барои ба вұчуд омаданы құмлақои чидааъзо ҳамчун воситай нақвий хизмат кардаанд.

1. Асадбек бо бародарашу дўсташ Аҳмад ё рўзи душанбе, ё рўзи сесанбе даромада меояд.
2. Суханҳои боасоси Президентамон дар ҳама ҷо: дар хонаводаҳо, ташкилоту корхонаҳои давлатӣ, муассисаҳои таълимӣ гарму қўшон муҳокима карда мешуданд.
3. Нозим бо вұчуди бадбиний ва бадчаҳлии худ оқибат боз маҷбур мешуд ба Зевар гардан фарорад (*C.U.*).
4. Арбоб Рўзӣ бошад, имрӯз ё фардо заминашро аз дастонаш зада мегирад (*C.A.*).

* Аъзоҳои чидаи құмла ба ҳамдигар ба воситай се навъи пайвандакҳои пайваствкунанда: *пайиҳам* (**ва, -у, -ю; хилофӣ** (**аммо, vale, лекин, балки**)); *ҷудоӣ* (**ё, ё ки, ё ... ё**) алоқаманд мешаванд.

Пайвандакҳои *пайиҳам*: **ва, -у, -ю** аъзоҳои чидаи құмларо алоҳида ва ё ҷуфт-ҷуфт ба ҳам мепайвандад. Пайвандаки **ва** одатан пеш аз охирин аъзои чида меояд.

Пайвандакҳои *хилофӣ*: **аммо, вале, лекин, балки** аъзоҳои чидаи ҷумларо ба ҳам пайваста, хилофи яке будани дигареро далолат мекунанд.

Пайвандакҳои *ҷудоӣ*: **ё, ё ки, ё ... ё** аъзоҳои чидаи ҷумларо ба ҳам пайваста, ба имконпазирии яке аз онҳо далолат мекунанд. Пайвандакҳои ҷудоӣ бештар бо оҳирин аъзои чида истеъмол мешаванд. Пайвандаки ё баъзан бо ҳар қадом аъзои чида омада, таъкидро ҳам ифода мекунад.

Аъзоҳои чидаи ҷумла дар навишт бо аломати вергул ва ҳангоми нутқ бо оҳанг (интонатсия) ҷудоӣ карда мешавад.

◆ **Машқи 156.** Ҷумлаҳои чидааъзое нависед, ки сараъзоҳои чида ба воситай пайвандакҳои ва, -у (-ю) бо ҳам алоқаманд шуда бошанд. Мавқеъ ва мавриди истеъмоли пайвандакҳоро фаҳмонед.

- ?
- 1. Аъзоҳои чида бо қадом навъҳои пайвандаки пайвасткунанда пайваст мешаванд?
- 2. Вазифаи пайвандаки **ва** дар ҷумлаҳои чидааъзо чӣ гуна аст?
- 3. Дар ҷумлаҳои чидааъзо пайвандакҳои *хилофӣ* чӣ гуна вазифаро адо мекунанд?

❀ **Машқи 157. Супориши 1.** Порчаҳои шеъриро хонед, дар асоси мазмуни он бо навиштани эпиграфи «**Ўзбеку тоҷик як ҳалқест, ки ба ду забон ҳарф мезананд**» бо интиҳоби мавзӯй иншо нависед.

Супориши 2. Дар матни иншо бештар ҷумлаҳои чидааъзоро ҷо дода воситай алоқаи наҳвии аъзоҳои чидаро муайян кунед.

Супориши 3. Гӯед, ки қадоме аз онҳо бо пайвандак ва қадоме бо оҳанг алоқаманд гардида чида шудааст.

Фарқи ҳама мардумони дигар осон,
Аммо мо ба ҳам шуда чунон ҳам наздик.
Бинанда чунин суол орад ба миён,
Эй, ҷӯра, бигӯ, ту ўзбек, ё тоҷик?

Б. Раҳимзода

Ўзбеку тоҷик элим точи сари яқдигаранд,
Ду азиз фарзанди як мулку падар як модаранд.
Ул бири олтин узукдир, ҳам ҷавоҳир кӯз бири,
Бингарӣ, пайванди як обу гилу як гавҳаранд.

Ҳазрати Жомий, Навоий – меҳрининг сарчашмаси,
Дар сухангўй тавоноянду бас афсунгаранд.
Не балолар бошидан довруғ солиб ўтганда ҳам,
Дўстиро ҳамчу ганчи бебаҳо мепарваранд.
Эътиқод, меҳру вафо бобида фоят беназир,
Дар симои маърифат ҳар ду дурахшон ахтаранд.
Оқибат байробини, дўстим, қўлингдан бермагил,
Ин ливоро то чаҳон боқист, бо ҳам мебаранд.

Ў. Ҷамол

Калима ва ибораҳои хулосакунанда дар ҷумлаҳои чидааъзо

* Дар ҷумлаҳои чидааъзо пеш ва ё баъд аз аъзоҳои чида калима ё иборае оварда мешавад, ки вазифаи вай аъзоҳои чидаро ба тарзи хулоса ва ё умумӣ нишон додан аст.

Аъзоҳои чида ва калимаҳои хулосакунанда ба як савол ҷавоб мешаванд.

Мисол: Дар ин боф ҳар гуна меваҳо: себ, анор, зардолу, шафтолу ва нок ҳаст. Дар ин мисол пеш аз аъзоҳои чида- себ, анор, зардолу, шафтолу ва нок ибораи хулосакунанда- ҳар гуна меваҳо омада-аст, ки вазифаи вай аъзоҳои чидаро ба тарзи умумӣ нишон додан мебошад.

! Машқи 158. Аз қавс ба ҷойи сенуқтаҳо калима ва ибораҳои му-
вофиқро ёфта гузоред ва ба зери онҳо хат кашед.

1. Мо имрӯз ... кор мекунем: меҳонем, менависем, му-
ҳокима мекунем, сўҳбат мегузаронем (*H.M.*). 2. Вай ҳам
... мекунад: меҳонад, мегундорад, бор мекунад (*P.Ч.*).
3. ... : пухтупаз, шустушӯй ва рӯфтурӯбро тамоман акаам
мекард ва ман ба қадри қувватам ба ў ёри медодам (*C.A.*).
4. Дар як сў ҳарбуз ва тарбуз мисли қўзаҳои асал, дар як
сў ... : ҳусайнӣ, шибирғонӣ, тоифӣ, ҷавз ва ғайра чу
хўшаҳои лаълу ёқуту марвориди обдор (*Ч.И.*).

(Корҳои ҳуҷраро, ҳар хел, се корро, ангурҳои ранго-
ранг).

! Машқи 159. Хонед ва гўёд, ки воҳидҳои хулосакунанда ва
аъзоҳои чида бо қадом ҳиссаҳои нутқ ифода шудаанд.

1. Дастархон бо анвои нозу неъматҳо чунончи, бо нонҳои машҳури Самарқанд: осиёй, пўлодӣ, ширмол, бо нишоллою мураббоҳои гуногун, бо меваҳо: ангури ҳусайнӣ, себ, турунч ва амсоли инҳо оро дода шуда буд (А.Д.).
2. Мардуми шаҳр: косибон, ҳунармандон, хизматчиён, савдогарон ва дўкондорҳо, мактаббачаҳо, муаллимҳо, мансабдорҳо, нозирҳо ва миршабҳо – ҳама дар хоб будаанд.
3. Аз сўйи қишлоқ ... овози ҳайвонот: ... бузу гўсфанду.gov.uz гову хару асп шунида шуд (Ч.И.).

♦ **Машқи 160.** Чумлаҳои зеринро бодиққат аз назар гузаронед ва баъд аз он воҳидҳои хулосакунанда, аъзоҳои чидаро номбар кунед.

1. Шудгори тирамоҳӣ, аз решаю алафҳои бегона тоза кардани паҳтазорҳо, ба саҳро пошидани поруи маҳаллию нуриҳои маъданӣ, яхомонӣ ва обёриҳои пеш аз кишт, сихмолакунӣ – умуман, тамоми корҳои саҳроӣ як рӯз ҳам суст нашуда давом кардаанд.
2. Машқҳои ҳарбӣ: шамшербозӣ, милтиқпаронӣ, аспдавониро нафақат бачаҳо, ҳатто калонсолони қишлоқ ҳам тамошо мекарданд.
3. Овози торафт баланд шуда истодаи карнаю сурнай тамоми шаҳрро фаро мегирифт. Зану мард, пиру ҷавонони бешумор – ҳама саросема ба тарафи кӯчаи марказии шаҳр мешитобиданд.

♦ **Машқи 161.** Чумлаи чидааъзоро навишта гиред. Ба зери калимаҳои хулосакунанда хат кашед.

Ман худ ба худ фикр мекардам, ки агар сабаби ин ном бесаводии мардум бошад, пас беҳтар мешуд, ки ба тамоми қаламрав Фофилобод ном медоданд, чунки дар он аз ҳар ҳазор кас як кас базӯр босавод ё дурусттараш кўрсавод буд.

Ба қатори фазилатҳои амирободҳо, файзободҳо, нурободҳо ва «ободҳои» дигари замони кўҳна ба ҷуз бесаводӣ боз бисёр фалокатноктарин маразҳои оммавӣ: вабо, ҷоғарии (фурии) гулӯҳо ва амсоли инҳо ҳам медаромаданд.

❷ **Машқи 162.** Аз асарҳои хондагиатон панҷто мисол интихоб кунед, ки дар он калима, ибораҳои хулосакунанда ва ҳам аъзоҳои чида ҷо дошта бошад.

Аломатҳои китобат дар калима ва ибораҳои хulosакунанда

✿ Калимаҳои хulosакунанда аз аъзоҳои чида пеш омада бошанд, пас аз он ду нуқта, агар пас аз аъзоҳои чида омада бошанд, пеш аз он аломати тире гузошта мешавад.

Мисолҳо: 1. Дар кӯҳсор ҳайвоноти ваҳшӣ: гург, рӯбоҳ, хирс ва бабрҳо мешаванд. 2. Мардон, занон, бачаҳо – ҳама дар киштзор буданд. **Эзоҳ:** Баъд аз аъзоҳои чидаи ҷумла ва пеш аз калимаҳои хulosакунанда калимаҳои низ истифода мешаванд, ки маъни ҷамъбастӣ, маҳдудӣ доранд: хулоса, хулласи қалом, ҷамъ, умуман ва ғайра. Пеш аз ин гуна калимаҳои тире ва пас аз аъзоҳои чида вергул гузошта мешавад.

Мисол: Онҳо дар доираи дидбонии ҳуд на танҳо одамонро, ҳатто шапалакҳои шабпари дар ҳаво парвозкунандаро, моҳиҳои дар об гардандаро, кирмҳои дар мағзи хок ҳаракаткунандаро – хулоса, ҳар ҷой ва ҳар ҷизи ҷунбандаро бо пухтагӣ ва ҳушёрий аз назар мегузарониданд (*C.A.*).

Баъд аз калимаҳои хulosакунандаву пеш аз аъзоҳои чидаи ҷумла калимаҳои масалан, ҷунончи ва ғайра истифода мешаванд. Пеш аз аъзоҳои чида ду нуқта гузошта мешавад.

Мисол: Барои сафар баъзе ҷизҳо, масалан: ҳамроҳи мувофиқ, китоби хуб, қутбнамо зарур аст.

! Машқи 163. Ҷумлаҳоро хонед, воҳидҳои хulosакунандаро муайян кунед ва ба зераш ҳат кашед. Гӯед, ки пеш ва пас аз онҳо чӣ гуна аломат гузошта мешавад.

1. Қади наврастা, рӯйи ҳуҷаста, зулфи шикаста, абруйи пайваста – ҳама ба яқдигар шинам, ҳама ба яқдигар зебанда афтода буданд (*C.A.*). 2. Осиёбони солхӯрда ... бегоҳӣ ҳӯрҷини Восеъро бо хонааш бурда, дар он ду – се рӯза тӯшии роҳ: чаппотӣ, гӯштӣ, пистаю ҷорҷарӣ андохта овард (*C.U.*). 3. Ҳамааш: ҳурду қалон, пиру ҷавон аз корбарии ўсадҳо бор розӣ ҳастанд (*Ф.Н.*).

♦ **Машқи 164.** Бо калима ва ибораҳои **хулоса**, **хуллас**, **хуласи камом**, **чамъ**, **аз он чумла**, **умуман** ҷумлаҳои чидааъзо тартиб диҳед.

! **Машқи 165.** Баъд аз воҳидҳои хулосакунанда, инчунин дар байни аъзоҳои чида аломатҳои мувофиқ гузоред. Ҷумлаҳоро ба дафтаратон нависед.

1. Ман аз гулзор **гулҳои рангоранг сафед сурҳ** зард чидам. 2. **Шоиру нависандагон Мӯъмин Қаноат Муҳиддин Ҳочаев Юсуфҷон Акобиров Бозор Собир ...** дар бораи нақшаҳои эҷодии худ ба рафиқони ҳамқаламашон ахбор доданд. 3. Ин навъ ҷонварҳо **ба ҳама чиз ба либос ба рӯй ба мӯй** мечаспанд.

♦ **Машқи 166.** Ҷумлаҳои чидааъзои дар таркиб мубтадо, ҳабар, муайянкунанда, пуркунанда ва ҳоли чида доштаро интихоб карда аз рӯйи намуна онҳоро таҳлил кунед.

Тартиби таҳлил

1. Ба воситай савол муайян кардани сараъзо ва аъзои пайрави чида.
2. Муайян кардани воситай алоқаи наҳвии аъзоҳои чида.
3. Ёдрас кардани бо қадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтани аъзоҳои чида.
4. Бо аломати шартий нишон додани тарзи ташкил (структурато)-и ҷумлаи чидааъзо.

Мисол: Ў қиссаҳои Рустам, Исфандиёр, Сиёвуш ва Абӯмуслимро аз ёд медонист (*С.А.*).

Намунаи таҳлил:

1. Ибораи «**қиссаҳои Рустам, Исфандиёр, Сиёвуш, Абӯмуслимро**» ба саволи чиро? ҷавоб мешавад, ки он пуркунандай чида мебошад.

2. Пуркунандай чида бо оҳанг ва инчунин бо пайвандаки пайвасткунандай **ва** бо ҳам алоқаманд гаштааст.

3. Пуркунандай чида бо исм ифода ёфтааст.

4. **Чӣ кор мекард?** – медонист (ҳабар), **кӣ?** – ў (мубтадо), **чиро?** – қиссаҳои Рустам, Исфандиёр, Сиёвуш, Абӯмуслимро (пуркунанда), **ҷӣ тарз?** – аз ёд (ҳол).

Мисоли дигар: Осмон кабуд ва соф буд (*P.Ч.*).

Намунаи таҳлил:

1. «**Кабуд, соф буд**» ба саволи **ҷӣ хел буд?** ҷавоб мешавад, ки он ҳабари чида мебошад.

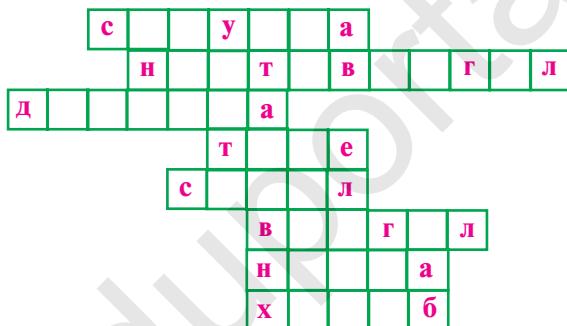
2. Хабари дуюм «соф буд» ба хабари якум «кабуд буд» ба воситай пайвандаки пайвасткунандаи **ва** алоқаманд гардида чида шудааст. Феъли ёвари «буд» дар охир омадааст, ки он ба ҳар ду хабари чида тааллуқ дорад.

3. Хабари чида бо **сифат** ифода ёфтааст.

4. **Чӣ хел буд?** — кабуд ва соф (хабар), **чӣ** — осмон (мубтадо).

♦ **Машқи 167.** Аз ҳарфҳои **с, е, д, н, у, қ, т, а, с, в, л, т, и, р, х, т, о, б** ҳашто калима тартиб дода мешавад. Агар ин ҳарфҳоро байд аз ҳарфи аввал дар катақҳо дуруст гузошта тавонед дар кроссворди «Ҳашт ганҷ» истилоҳҳои ба аломатҳои китобат алоқадорро меконед.

«ҲАШТ ГАНҖ»

⌚ **Машқи 168.** Дар мавзӯи «Ман бо ватани соҳибистиқлолам – Ўзбекистон мефаҳрам» иншо нависед. Дар матни иншо бештар калима ва ибораҳои хуласакунанда, инчунин аъзоҳои чидаи ҷумларо кор фармоед.

Такрори ҷумлаҳои чидааъзо

? **Савол ва супориишҳо**

1. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои чидааъзо меноманд?
2. Ҷумлаҳои чидааъзо ба қадом савол ҷавоб мешаванд?
3. Аъзоҳои чида бо қадом пайвандакҳо бо ҳам алоқаманд мешаванд?
4. Дар байнӣ аъзоҳои чида гайр аз пайвандакҳо қадом аломатҳои китобат истифода мешаванд?
5. Дар ҷумлаи чидааъзо гайр аз як аъзои ҷумла боз дигар аъзои ҷумла низ чида шуда метавонад ё не?
6. Алоқаи аъзоҳои чида аз алоқаи ҷузъҳои ибора чӣ фарқ дорад?

7. Дар байни аъзоҳои чида чӣ хел аломат мондан мумкин аст?
8. Истифодаи пешояндӯ пасоянд ва феъли ёридиҳандаву бандаки ҳабариро дар ҷумлаҳои чидааъзо эзоҳ дихед.
9. Ҷӯна калима ва ибораҳоро ҳулосақунанда меноманд?
10. Дар байни калимаҳои ҳулосақунанда ва аъзоҳои чида чӣ хел аломатҳо мондан лозим аст?
11. Панҷто ҷумлаи чидааъзо нависед ва онҳоро ба гайричида табдил дихед.

Тест

1. Ҷумлаи чидааъзоро муайян қунед.
 - а) Марди деҳқон донаи гандумро тонна шавад гуфта ба замин мепошид.
 - б) Дасти одамизод – гул.
 - в) Қадри зарро заргар медонад.
 - г) Фарзандони соҳибистиқлоли Ватанам – Ўзбекистон дар мактаб ва донишкадаю донишгоҳо таҳсил мегиранд.
2. Дар ҷумлаи чидааъзои «Дар он ҷо бazzозҳо, ҷойғурӯшҳо ва шоҳиғурӯшҳо дўйондорӣ мекарданд» қадом аъзои ҷумла чида шуда омадааст?
 - а) мубтадо
 - б) ҳабар
 - в) пуркунанда
 - г) ҳол
3. Аъзоҳои чидаи дохили ҷумла ҷӯна калимаҳо ба шумор мера-ванд?
 - а) баробарҳуқӯқ
 - б) нобаробарҳуқӯқ
 - в) тобеъ
 - г) сохта, содда, тобеъ
4. Воситаи алоқаи наҳвии ҷумлаҳои чидааъзоро муайян қунед:
 - а) бандакҳо, тире, нуқта вергул
 - б) пешванду пасванд
 - в) аломати савол, хитоб, нуқта
 - г) пайвандакҳои пайваст ва оҳанг
5. Дар байни аъзоҳои чидаи ҷумлаи «Ўқасдан ё ин ки саҳван он корро вайрон карда мефиристанад» қадом пайвандак ҳамчун воситаи алоқаи наҳвӣ омадааст?
 - а) пайиҳам
 - б) хилофи
 - в) тобеъ
 - г) ҷудоӣ
6. Пеш аз аъзоҳои чида ва баъд аз калимаҳои ҳулосақунанда чӣ ҷӯна аломат гузошта мешавад?

- а) дунуқта
 - б) тире
 - в) вергул
 - г) нұқта
7. *Агар калима ва ё ин ки ибораи холосакунанда баъд аз аъзоҳои чида омада бошад, чӣ гуна аломат гузошта мешавад?*
- а) тире
 - б) хитоб
 - в) нұқтавергул
 - г) сенуқта
8. *Таърифро хонед ва ба чӣ мансуб буданашро муайян кунед: «Дар ҷумлаи чидааъзо неш ва ё баъд аз аъзоҳои чида калима ё иборае оварда мешавад, ки вазифаи вай аъзоҳои чидаро ба тарзи хулоса ва умумӣ нишон додан аст».*
- а) калима ва ибораҳои туфайли
 - б) аъзоҳои чида
 - в) калима ва ибораҳои холосакунанда
 - г) аъзоҳои истисной ва иловагӣ
9. *Калимаи холосакунандай ҷумлаи чидааъзои «Дар як сӯ ҳарбуза ва тарбуз мисли кӯзажои асал, дар як сӯ ангурҳои рангоранг: ҳусайнӣ, шибирғонӣ, тоифӣ, ҷавз ва гайра чун ҳӯшаҳои лаълу ёқуту марвориди обдор дошт»-ро муайян кунед:*
- а) ангурҳои рангоранг
 - б) рангоранг
 - в) ҳусайнӣ, шибирғонӣ, тоифӣ, ҷавз
 - г) лаълу ёқуту марворид
10. *Дар ҷумлаи «Аз сӯйи қишлоқ овози ҳайвонот: бузу гӯсфандону гову ҳару асп шунида мешуд» воҳиди холосакунанда ва аъзои чида бо қадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтааст?*
- а) бо зарф
 - б) бо сифат
 - в) бо феъл
 - г) бо исм

АЪЗОХОИ ИСТИСНОИ ЧУМЛА

Маълумоти умумӣ дар бораи аъзоҳои истиснои чумла

✿ Калима ва ибораҳое, ки ҳамчун илова истеъмол гардида, маъни умумии чумла ва ё ягон аъзои онро возеху аниқ мекунанд, *аъзоҳои истиснои чумла* донанд.

Аъзоҳои истиснои чумла дар навишт аз дигар аъзоҳои чумла бо вергул ва тире ҷудо карда мешаванд.

Аъзоҳои истиснои чумла барои шарҳу эзоҳ ва мушахас (конкрет) намудани аъзоҳои чумла истифода мешаванд.

Мисол: 1. Вай – **Шодӣ** пеш аз ҳама бояд ба қонеъ қунонидани дехқон кӯшиш қунад (*Ч.И.*).

2. Ҳайвонҳо аз шимол ба ҷануб, **ба тарафи лаби дарёи Аму**, нигоҳ карда медавиданд (*С.А.*).

Дар мисоли якум калимаи **вай** мубтадои чумла буда, калимаи **Шодӣ** барои шарҳу эзоҳи ҳамин мубтадо (вай) оварда шудааст, ки аъзои истиснои чумла ба шумор меравад. Дар мисоли дуюм ибораи «**ба тарафи лаби дарёи Аму**» аъзои истиснои чумла аст, ки он калимаи **ҷануб** -ро шарҳ додааст.

Ба вазифаи аъзои истиснои на фақат калимаю ибораҳо, балки чумлаҳои яклухт ҳам омада метавонанд: Ман ба газетаи «Овози тоҷик» аз аввал (**ин газета ҷанд сол боз нашр мешавад**) обунаам.

Аъзоҳои истиснои мисли сараъзо ва аъзоҳои пайрави чумла ба як оҳанг талаффуз нашуда, оҳангни маҳсус доранд. Барои гӯшҳарош нашуданашон гӯянда онҳоро нисбат ба рафти оҳангни умумии чумла пасттар ва бо фосилаи муайян талаффуз мекунад.

Аъзои истиснои чумла ду хел мешаванд:

1. Баёнияи истиснои.
2. Аъзоҳои истиснои эзоҳӣ.

! Машқи 169. Җумлаҳоро хонед, аъзои истисноии ишора кардашударо ба дафтаратон нависед. Гүед, ки онҳо аз аъзоҳои муқаррарии чумла чӣ фарқ доранд?

1. Лутфия – **мехрубони ман** дар равшани лампа дарз дӯхта менишаст (*Ч.И.*). 2. Чакраҳои калон-калони борон ба болои бом ва тирезаҳо нақоразанӣ мекунанд (*Р.Ч.*). 3. Хаёли вай, танҳо ба як чо – ба **Дараи Ниҳон**, ба Гулнор банд буд (*С.А.*). 4. Хонаи хола гӯё ҳусни дигаре гирифт (*П.Т.*). 5. Ман фарзандони дехро тарбият ҳоҳам кард, духтаронро аз банди нодонӣ ва занчири ҷаҳолат наҷот ҳоҳам дод (**инро мегуфту аз шодӣ аз ҷашмонаш ашк мерехт**) (*П.С.*). 6. Ҷашмони дурахшонаш дар зери абрувони сиёҳ монанди ситораи рӯз ҷашми бинандаро мебурд (*С.А.*).

♦ Машқи 170. Җумлаҳои ба таври муқоиса навишташударо бодиққат ҳонед ва гүед, ки аъзоҳои иловашуда чӣ зарурат ва вазифа доранд. Дар мавзӯи «**Ҳар рӯзатон наврӯз бод**» матне тартиб диҳед.

1. Мо аз хона баромада ба ҳавлии бобоям рафтем.

Мо – **падар ва писар** аз хона баромада ба ҳавлии бобоям рафтем (*С.А.*).

2. Пирамарди ваҳмдида ҳар рӯзу ҳар соат нигарон будани худро изҳор мекард.

Пирамарди ваҳмдида – **падари духтар** ҳар рӯзу ҳар соат нигарон будани худро изҳор мекард (*Ҳ.К.*).

3. Онҳо ҳам ба назди мо омаданду ба ҳӯрокҳӯрӣ нишастанд. Онҳо ҳам ба назди мо – **ба айвони равони ҷойхона** омаданду ба ҳӯрокҳӯрӣ нишастанд (*П.Т.*).

4. Аз ҳавлии мо чанд хона онсӯтар дӯсти деринаи падарам истиқомат мекард.

Аз ҳавлии мо чанд хона онсӯтар, **дар паҳлуи дӯкони собиқаи Усто Додобой**, дӯсти деринаи падарам – **Қаҳҳор амаки ширкорҷӣ** истиқомат мекард (*С.У.*).

- ?** 1. Аъзоҳои истисноии чумла чист?
- 2. Аъзоҳои истисноӣ бо гузоштани қадом аломатҳо навишта мешаванд?
- 3. Аъзоҳои истисноӣ дар ифодай матлаб бо чӣ мақсад интиҳоб карда мешаванд?
- 4. Навъи аъзоҳои истисноии чумларо номбар кунед.
- 5. Аъзоҳои истисноии чумла гайр аз қалима ва ибора боз бо қадом воҳиди забон омада метавонанд?

◆ **Машқи 171.** Аз асарҳои хондагиатон ба аъзоҳои истисноии ҷумла мисолҳо интихоб кунед, ки онҳо дар шакли қалима, ибора ва ҷумла омада бошанд.

Баёнияи истисной

* Баёнияҳои истисной барои возеху аниқ кардан ва чун муайянкунанда шарҳу эзоҳ додани ягон аъзои ҷумла хизмат мекунанд. Баёнияҳои истисной мазмунан бо муайяншавандай худ муродиф мебошанд ва якдигарро иваз карда метавонанд:

1. Ў ба устоди худ – **Абдураҳмони Ҷомӣ** муроциат карда, аз вай илтимос намуд (*С.А.*).
2. Ўро – **Фирӯзаро** тамом бекас монондан намехоҳад (*Җ.И.*).
3. Ошноям – **Ҷӯра Ҳолдоров** гапҳояшро тамом на-карда гирия карда фиристод (*Ҳ.К.*).

Дар навишт баёнияҳои истисной ба воситаи тире ё вергул ҷудо карда мешаванд.

! **Машқи 172.** Ҷумлаҳоро хонед, аломатҳои истро гузоред, баёнияҳои истисноиро эзоҳ диҳед.

1. Ҳомидҳоҳа ҳоҳарзодаи шавҳарааш бемордорӣ мекард (*С.А.*).
2. Яке аз аввалин рӯзномаҳои марказии тоҷикий «Бедории тоҷик» дар ҳамин матбааи ҷумҳурии навташкиль-ефта чоп мешуд (*А.Д.*).
3. Кампир Одінамоҳ имшаб дар кучо будани худро надонист (*Ҳ.К.*).
4. Модари Алӣ кампири қадпаст ва мичморуқ аз шунидани суханҳои Шодӣ ҳомӯш монду ба фикр фурӯ рафт (*Җ.И.*).

◆ **Машқи 173.** Байтҳоро нависед, баёнияҳои истисноиро ёфта, вазифа ва аломатҳои исти онро гуфта диҳед.

Эй Днепро, модари поки Тарас,
Назди ту имрӯз меҳмон омадам.
Аз лаби дарёи Панҷи бекарор —
Аз Бадахшон, аз Бадахшон омадам.

M. Қаноат

З- он пеш, ки овардам сипоҳе —
Чун даври замона кинаҳоҳе.

A. Ҷомӣ

Ба кўи гадоён — дараш хона буд,
Зараш ҳамчу гандум ба паймона буд.

С. Шерозӣ

Гирифтанд аз эшон фаровон асир —
Зану кўдаки хурду барнову пир.

А. Фирдавсӣ

Эй дурри шарар зи баҳри кавнайн,
Фарзанди азиз — қудратулайн
Бишнав сухани маро, ки панд аст,
Панди падар аст, судманд аст.

Б. Ҳилолӣ

Осоиши ду гетӣ тафсири ин ду ҳарф аст:
Бо дўстон — мурувват, бо душманон мадоро.

Ҳ. Шерозӣ

- ?
- 1. Чӣ гуна баёнияро баёнияни истиснӣ меноманд?
- 2. Баёнияни истиснӣ бо муайяншавандай худ чӣ гуна хусусият зоҳир менамояд?
- 3. Баёнияҳои истиснӣ бо гузоштани қадом аломатҳо навишта мешаванд?
- 4. Баёнияни истиснӣ бо қадом аъзоҳои ҷумла ифода мейбад?

✉ **Машки 174.** Ба баёнияни истиснӣ ҳафтто мисол нависед. Хусусияти хоссаи баёнияҳои истисноиро бо муайяншавандажояш шарҳ дихед.

Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ

* Калима, ибора ва ҷумлаҳои истисноии эзоҳӣ маънои ягон аъзо ё мазмуни умумии ҷумлаи асосиро аниқу мушаххас намуда, гоҳо ба таври илова шарҳ медиҳанд.

Чунончи: 1. Ҷоштгоҳ ба мо як лаб нони қоқ (**зиёдатии сари дастарҳон ва ҳар хел нонпораҳои равғанолуд ва кӯҳнаро**)-ро доданд (*Ч.И.*). 2. Дар ҳамин вақт ин одам (**маҷрӯҳро нишон дода**) аз фарёди ман бедор шуда, чӣ гап гӯён ба пеш давид (*С.А.*).

Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ аз дигар аъзоҳо бо вергул, қавс чудо карда мешавад.

Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ аз баёнияҳои истиснӣ аз он ҷиҳат ҳам фарқ доранд, ки бо эзоҳшавандай

худ муродиф ба шумор намераванд. Ин ҳодисаро дар мисоли «Модарам ба духтарчааш ҳар рўз ширбиринч, угро ва кабоб (**аз гўшти гўсфанд**) пухта медод» бевосита мушоҳида мекунем.

Аъзоҳои истисноии чумла гоҳо бо калимаҳои эзоҳии **яъне, махсусан, мисли, монанди, алалхусус, аз ҷумла** ва гайра ҳамроҳ меоянд:

1. Шаҳрҳои чумҳурии мо, **алалхусус, Самарқанду Бухоро**, хеле зебост. 2. Дар синфи мо шаш нафар хонанда, **аз ҷумла, Гулнор**, бо баҳои панҷ меконад.

! Машқи 175. Хонед, баёнияи истисноӣ ва аъзои истисноии эзоҳиро нишон дижед, муайян кунед, ки онҳо ба шарҳу эзоҳи кадом аъзоҳои чумла омадаанд.

1. Ман дар он вақт фаҳмидам, ки Ҳайрат чаро шоирӣ ва шеъри худро аз одамон, хусусан, аз шоирон ва шеършиносони он замон пинҳон медоштааст (*С.А.*). 2. Амакам, акои шумо, маро бераҳмона мезад (*Ҳ.К.*). 3. Дар қишлоғи Сомғар, дар хонаи Мисрибону – модари Исмоил Ҳамзаалиев нишастаем (*Р.Ҷ.*). 4. Даруни дарвоза – роҳрав ва рўйи ҳавлии хиштфарши он низ бо фонусҳо ва лампаҳо равшан буд (*Ч.И.*).

! Машқи 176. Ҷумлаҳоро нависед, аъзоҳои истисноиро бо аломатҳои ист ҷудо кунед.

1. Дар рўйи суфа дар болои кўрпача мизбони мо соҳиби ҳавлӣ устои косагар чорзону зада менишаст (*С.А.*). 2. Бегоҳии рўзи истироҳат тамоми аъзоёни оила хурду калон дар гирди стол чамъ омада таом мекўрданд (*А.Д.*). 3. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик дар он ҷо корнамоӣ кард (*С.А.*).

♦ Машқи 177. Бо калимаҳои эзоҳии яъне, махсусан, хусусан, монанди, аз ҷумла, алалхусус мисол нависед.

Намуна: Шунавандагон, хусусан ҷавонон, бо шунидани ин ҷавоб табассуми истеҳзоомез карда мемонданд.

♦ Машқи 178. Оид ба аъзоҳои истисноии эзоҳӣ панҷто мисол нависед ва ба зерашон хат кашед. Гўёд, ки аъзоҳои истисноии эзоҳиро бо гузоштани кадом аломатҳо навистед.

- ?**
1. Абзоҳои истисноши эзоҳӣ чӣ гуна хусусият доранд?
 2. Абзоҳои истисноши эзоҳӣ аз қадом ҷиҳат аз баёниҳои истисноӣ фарқ мекунанд?
 3. Абзоҳои истисноши эзоҳӣ одатан бо гузоштани қадом аломатҳо навишта мешаванд?
 4. Абзоҳои истисноши ҷумла баъзан бо қадом қалимаҳои эзоҳӣ меоянд?

⌚ Машқи 179. Агар бо ҳаракати ақрабаки соат бистто истилоҳҳои ба наҳв тааллуқдорро дар даруни катақчаҳои хурду қалон нависед, шумо соҳиби калидҷаи қулфкушо мешавед. Бо он калид қулфро кушода дар саҳифаҳои китоб истилоҳҳои асосии наҳвиро меҳонед.

КРОССВОРДИ «КАЛИДҔАИ ҚУЛФКУШО»

📘 Тест

1. Қадоме аз ҷавобҳо барои равшану возех намудани абзоҳои муқаррарии ҷумла хизмат мекунад?

а) воҳидҳои туфайлий	б) ҷумлаҳои чидааъзо
в) абзоҳои истисноши ҷумла	г) аломати тире
2. Абзоҳои истисноши ҷумла аз абзоҳои ҳақиқии ҷумла бо чӣ гуна аломатҳои китобат ҷудо карда мешаванд?

а) бо тире ва вергул	б) бо нуқта ва хитоб
в) бо савол ва вергул	г) бо нуқтавергул
3. Агар абзои истисноши ҷумла абзои муқаррариро аз ягон ҷиҳат шарҳу эзоҳ дода, равшан гардонад, оид ба он ягон аҳбори иловагие дӯҳад, ё ин ки ҳамон аబзоро амиқ намояд, аз ду тараф бо чӣ гуна аломат ҷудо карда мешавад?

а) бо нуқта	б) бо вергул
в) бо савол	г) бо хитоб

Навиштани мақолаи публиктсистӣ

! Машқи 180. *Супориши 1.* Аз рўзномаи «Овози тоҷик» мақолаи публиктсистӣ интихоб кунед.

Супориши 2. Калима ва ибораҳои дар ҳаёти сиёсӣ-иҷтимоӣ, иқтисодӣ тааллукӯшта ва истилоҳҳои услуби публицистикро музайян карда, ба дафтаратон нависед.

◆ **Машки 181.** *Супориши 1.* Дар ҳаҷми 130 калима мақолаи публистикий нависед ва ба он сарлавҳа гузоред.

Супориши 2. Дар матни мақола калима ва ибораҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ ва иқтисодиро кор фармоед ва ба зерашон ҳат кашед.

Супориши 3. Дониши омӯхтаатонро ба хотир оварда оид ба услуги публitsисти маълумот дихед. Гӯед, ки услуги публitsисти аз дигар услугҳои забон аз қадом ҷиҳат фарқ меқунад.

Муайянкунандай истисной

✿ *Муайянкунандаи истиснӣ ду хел мешавад:*

1. Муайянкунандаи истиснои бо исм ифодашаванда: Дар он тарафи чўй киштҳои сабзавотӣ (**сабзӣ, пиёз, карам**) ва полезӣ (**харбуза, тарбуз, зомуча, каду**) пахн шуда рафт (С.А.).

2. Муайянкунандай истиснои бо сифат ифода-шаванда: Мошинсаворони мо ба бинои калони бошукӯҳе вохӯрданд, **хиштин** ва **сафед** (С.У.).

! Машқи 182. Чумлаҳо дар таркиб муайянкунандай истиснои доштаро муайян кунед ва ба дафтаратон нависед.

1. Мо падар ва писар аз хона баромада ба ҳавлии бобо-
ям рафтем.
2. Дар рӯйи суфа дар болои кӯрпача мизбони
мо – соҳиби ҳавлий, устои косагар чорзону зада менишаст.
3. Ба назди онҳо як ҷавон омада нишаст, хушсару либос.
4. Вай зане буд миёнақад, ҷашму абрусиёҳ.
5. Сандалии
меҳмонхона бо оташи ҳезуми зардолу саҳт гарм шуда
буд.

◆ **Машқи 183.** Чумлаҳоро хонед, ба зери муайянкунандаҳои истисной ва мӯқаррарӣ ҳат кашед. Фарқият ва умумияти муайянкунандай истисной ва мӯқаррариро фахмонед.

1. Чакраҳои калон-калони борон ба болои бом ва тирезаҳо нақоразани мекунанд (*Ч.И.*). 2. Ана ҳамин хел

одам аст, ў бепарво, гапнодаро, тарбиянодида. 3. Ў як одами миёнақади сергүшт ва гарданкүтоҳ (С.А.). 4. Дар пеши чашми ў ситорай нукрагини панчгўша чило медод (Ф.Н.). 5. Қўхҳои сарбаландаш, оби соғу ширинаш, насими дилписандаш, гулҳои нозанинаш, ба кас илҳом мебахшанд (Х.К.).

- ?** 1. *Муайянкунандаи истисной чанд хел мешавад?*
- 2. *Муайянкунандаи истисной асосан бо қадом ҳиссаҳои нутқ ифода мейбад?*
- 3. *Муайянкунандаи истисной аз муайянкунандаи муқаррарӣ чӣ ғуна фарқ мекунад?*

⌚ Машқи 184. Шашто ҷумлаи муайянкунандаи истиснои бо исм ва сифат ифодаёфта тартиб диҳед. Воситаи алоқа ва тобиши маъниашро гўед.

Пуркунандаи истисной

! Машқи 185. Пуркунандаҳои истисной ва муқаррариро номбар кунед ва ба зерашон ҳат қашед. Ҷумлаҳои дар таркиб пуркунандаи истисной доштаро ба дафтаратон кўчонед.

1. Саҳи хайр қунад, ҳасисро дарди сар мегирад. 2. Ин сўҳбати гарму ҷӯшон риштаҳои робитаи онҳоро ба ҳамдигар абади кард (Р.Ч.). 3. Ман дар он вақт фаҳмидам, ки Ҳайрат чаро шоирий ва шеъри худро аз одамон, хусусан аз шоирон ва шеършиносони он замон пинҳон медоштааст (С.А.). 4. Аз ҳўрданиҳо нон ва мавиз, қандалот ва печа ба навбат дастархонро зинат медод (Ф.Н.). 5. Мақсадчон кулӯҳҳои танбусӣ (тамузӣ), яъне кулӯҳҳои офтоби тобистонхўрдаи хуб хушкидаро оварда, ба даруни ёмҳо рехт ... (С.А.).

! Машқи 186. Соҳту таркиби пуркунандаҳои истисной ва муқаррарии ишора кардашударо муайян қунед.

1. Яҳёҳоча бо либоси муллоёнаи **оддӣ**, **бо ҷомаи зеҳбори майданақаш ва бо саллаи сафеди хурд** мегашт (С.А.). 2. Вай дарҳол **ба изҳори дарди кўҳнаи худ – дарди тарбод** сар кард (Ч.И.). 3. Насими бўйи муаттари гулҳои зебоманзараи дараҳтони каччабодом, **зардолу ва шафтолуро** ба машом меовард (Р.Ч.). 4. **Дости ўро** зи банд қанду биронд (М.Р.). 5. Ин латифаро ба онҳо, **ба муштоқони**

афсона ҳикоя қардам. 6. Он ҳезумкаш ҳанўз **сухани худро** тамом накарда буд, ки бо даҳшати аз одат берун ҳаво гулдурурос зад (*C.A.*).

- ?
- 1. *Фарқият ва умумияти пуркунандаҳоу истисноЯ аз муқаррарӣ дар чист?*
- 2. *Пуркунандаҳоу истисноЙ аз ҷиҳати сохту таркиб чӣ гуна мешавад?*
- 3. *Пуркунандаи истисноЙ бештар бо қадом навъи ибораҳо меояд?*

⌚ **Машқи 187.** Аз асари бадеъ шашто ҷумла нависед, ки дар таркиб пуркунандаи истисноЙ дошта бошад.

Ҳоли истисноЙ

! **Машқи 188.** Ҳоли истисноиро ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед.

1. Ман ўро ду сол пеш аз мулоқот дар деҳаи Регзор, дар шиннипазхона дида будам. 2. Ҳар рӯз, баъд аз форифи дарсаш ба хонаи ман омада ошамро мепазад (*C.A.*). 3. Воҳид, рангаш канда, ҷаста аз ҷой хест. 4. Дар як рӯз, камаш кори бист ҷуфт барзаговоро ба сомон мерасонед. 5. Падарам, ба шарти баргашта омадани мо, розигии худро изҳор кардааст (*C.T.*).

♦ **Машқи 189.** Ҷумлаҳои дар таркиб ҳоли истисноЙ дошта тартиб диҳед, ки он тобиши маънои **замонӣ**, **маконӣ**, **сабабӣ** ва **мақсадиро** ифода кунад.

! **Машқи 190.** Ҷумлаҳоро нависед ва ба зери ҳоли истисноЙ хат кашед.

1. Мо дар он боғ пагоҳонӣ ба бегоҳонӣ дар сарҳавз нишаста, шабона рӯйи суфаи меҳмонхона -пеши гулзор меҳобидем (*C.A.*). 2. Бинобар ин ҳозир, соати яки рӯз омадам (*C.T.*). 3. Фармоед, балвогаронро оҳистакақ, бе шӯру ғавғо, дастгир кунанд (*C.Y.*). 4. Ман барнамегардам, ўро надида (*C.*). 5. Мошин оҳиста-оҳиста, гӯё ҳазида ба фарқи Шерон мебаромад (*C.T.*).

- ?
- 1. *Чӣ гуна навъҳоу ҳоли истисноиро медонед?*
- 2. *Фарқият ва умумияти ҳоли истисноЙ аз муқаррарӣ дар чист?*
- 3. *Ҳоли истисноЙ чӣ гуна маъноро ифода мекунад?*

⌚ **Машқи 191.** Бо ҳоли истисноии ифодакунандаи маъни замон, макон, сабаб, мақсад, шарт, хилоф ҷумла тартиб диҳед.

ВОҲИДҲОИ ТАВЗЕҲӢ

Маълумоти умумӣ дар бораи воҳидҳои тавзехӣ

✿ Калима, таркиб ва ибораҳое, ки барои шарҳу ба-
ёни мазмуни калима, ибора ва мазмуни умумии як
қисм ё тамоми чумлаи асосӣ хизмат мекунад, *воҳид-
ҳои тавзехӣ* ном доранд. Ин тарзи тавзехдиҳӣ беш-
тар дар луғатҳои тафсирӣ ба назар мерасанду маъ-
нии калимаву ибораҳое, ки муродиф надоранд, бо
чумла тафсир меёбанд. Чунин чумлаҳо одатан дар
қавс дода мешаванд.

! Машқи 192. Аз матн воҳидҳои тавзехиро ҷудо карда, ба дафта-
ратон нависед. Онҳоро шарҳ диҳед.

ОНҲО қуштани имом Ҳусайн (писари Али ва набераи пайғамбари ислом)-ро ба Убайдуллоҳ супурда буданд. Убайдуллоҳ ўро дар дашти Карбало ба як тарзи фаҷеъ бо ҳамаи занон, хоҳарон ва кӯдаконаш ба қатл расонд. Ривояте ҳаст, ки ў дар вақти аморати Хуросонро ба Саид бинни Усмон супурдан дар Нишопур ин амири нави ҳанӯз ба илми ҷангу сулҳ ва ба «ратқӯ умури мамлакат» (идора кардани корҳои мамлакат) «ноомил»-ро бо «таҷ-риба»-и худаш ошно намуд, ба вай маслиҳатҳо дода буд, гуфта буд, ки пайрави ман бош ва ба ман тақлид биқун-... (аз «Ривояти сүғдӣ»-и Сотим Улуғзода).

! Машқи 193. Дар мисолҳои овардашуда қавси воҳидҳои тавзехӣ партофта шудаанд. Чумлаҳоро бо дикқат хонед ва қавсҳоро ба ҷояш гузоред.

1. Ба эҳтимоли қавӣ дар он ҷо дар ҷоии «Шоҳи Зинда»-и имрӯза ҳанӯз пеш аз ислом мазоре воқеъ ва он мазор зиёратгоҳи ҳалқи маҳаллӣ будаасту сониян парас-тиши он ба валии ислом яъне Қуссам интиқол ёфтааст (С.У.). 2. Ин додарат Қурбонниёзро нишон дода ва суханашро аз «шумо-шумо» ба «ту-ту» гардонда коркуни бисёр гузарост (С.А.). 3. Як таноб ҷоряқ гектар заминро

фўза ва як танобро ҷувории сафед корид (С.А.). 4. Аз дилтангӣ дарпардаи тирезаи коғазин ба тарафи кӯча күшодашавандай ҳуҷраро во кардам (С.А.). 5. Амир дар миёни қувваи асосии лашкараш ва талоя дастаи пешгард гоҳ зинсавору гоҳе дар тахти равон нишаста меомад (С.У.).

♦ **Машқи 194.** Ҷумлаҳои додашударо бо диққат хонед ва воҳидҳои тавзехиро эҷодкорона иваз кунед.

1. ...ӯ сабақҳои маро ба ман ёд медод ва ба ман зоҷаҳо (бозичаҳо)-и хушрӯй сохта медод (С.А.). 2. Лекин хоҳ камкорҳо, хоҳ «девкорҳо» (халифаи пуркорро «девкор» мегуфтанд) барои кор кардани ин маблағ аз неши Офтоб то фуруб кор мекарданд (И.). 3. Аммо маро, бинобар писарбача буданам (ҳар чанд хурдсол бошам ҳам), «номаҳрам» гӯён ба ҳавлии дарун роҳ надоданд (С.А.). 4. Маълум шуд, ки дар он ҷо – дар байнси саҳни мадрасаи Мири Араб ва Масциди Калон ҷавқӣ (базми умумии подшоҳӣ) барпо шуда будааст (С.А.). 5. Ёдхишетак шитобон рафта дар наздики вай аз асп фуромадани шуд (дар пешгоҳи подшоҳ савора ҳозир шудан мамнӯй буд), лекин Иҳшид ишора кард – иҷозат дод, ки савора ояд (С.У.).

✿ **Машқи 195.** Панҷто ҷумла тартиб диҳед, ки дар таркибашон воҳидҳои тавзехӣ дошта бошанд.

Мавриди корбасти воҳидҳои тавзехӣ

! **Машқи 196.** Аз мисолҳои овардашуда воҳидҳои тазеҳие, ки маъни мачозӣ, кӯчида ва киноявии ҷумлаи асосиро тафсир до-даанд, ҷудо карда нависед.

1. Инженер аз ин суханҳо ва аз он шаҳодатномаи расмӣ фаҳмидааст, ки ақли ин ҳам ҳалалдор нест, яъне девона нест (С.А.). 2. Усмонхалифа, ки нӯҳто зан гирифта буд (ва аз инҳо ду зан духтарони пайғамбар буданд), меҳри шавҳариаш аз меҳри падарӣ бар ёздаҳ писару шаш духтараш бештар буд (С.У.). 3. ...аввалан аризai худро ба амир расонда наметавонист, агар «бахташ тофта» (дурусттараш, бадбаҳтиаш рӯй дода), аризааш ба амир расад, ба номи он ҳокиме, ки мазлум аз вай шикоят кардааст ...муборакномае мебаромад (С.А.). 4. Имрӯз монед, ки барои

бача (акаам) кулчай гарм пазам, — гүён модарам зорй кард (*C.A.*).

! Машқи 197. Воҳидҳои тавзехие, ки ҳамчун тарҷумаи воҳидҳои иқтибосӣ истифода шудаанд, муайян кунед ва ба дафтаратон кӯҷонед.

1. Ин деха дар як фарсаҳии (8 километри) фарби шимолии қалъаи Фиждувон дар доираи хоки тумани (ноҳияи) Шоғирком, аз ҷумлаи дехоти Деҳнави Абдуллоҷон, дар доманаи реги равоне, ки ба дашти Қизил мепайвандад, воқеъ шудааст (*C.A.*). 2. Ў...ба ваъзгӯй гузашта ба шарҳи ҳадиси «ал мӯъминуна ихвотун» («мӯъминон бародарони ҳамдигаранд») даромад (*I.*). 3. Молик ибнур Райбро бо ҳазору понсад савор барои иқтишоф (мабодо ки бухориён ба муқобили вай сарбоз бароварда бошанд!) пеш фиристонд (*C.U.*). 4. Ба ҳамин тариқа ман дар андак вақт муфрадот (танҳо-танҳо) навиштани ҳарфҳоро тамом карда, ба мураккабот (пайваста)-нависӣ гузаштам (*C.A.*). 5. — Акамуллот (Шавҳарашибро мегӯяд, ки Иброҳимхоча ном дошта, чунон ки дар боло қайд шуд, дуохони нобарор буд) ба ман «исми аъзам»-ро ёд додаанд (*C.A.*).

! Машқи 198. Ба зери воҳидҳои тавзехие, ки хусусияти баёнияги доранду бар эзоҳи исм омадаанд, ҳат кашед.

1. Ў мегуфт, ки дар пушти меҳмонхонаи амакбобо (ӯ падаршӯяшро, яъне Абдуллоҳочаи 90-соларо амакбобо мегуфт) деви ҳафтсар ҳаст... (*C.A.*). 2. Ў қади баланд, бадани логар, ҷеҳраи гандумгун, риши миёнаи на он қадар сафед (бо вучуди ин ки худ 90-сола буд) ва абрӯҳои баланди дарозмӯ дошт (*C.A.*). 3. Ман барои фиреб додани шумо чор нимча (ду килограмм)-ро се қабза бурронда оварда будам, ки чор танга meishtad (*C.A.*). 4. Дар ин кор Икромхоча (писари дуюми Усто амак) тадбире кард, ки ман қадре осуда шудам (*C.A.*). 5. ...як талаба дар пеши домуллои кунҷакӣ ҳар рӯз як дарс аз ягон матн (масалан, Қофия ё Шамсия ва ё ин ки матни ақоид) меҳонд (*C.A.*).

⌚ Машқи 199. Аз асарҳои хондаатон 10- то ҷумлаи тавзехӣ ёфта нависед ва онҳоро шарҳ диҳед.

МУХОТАБ. КАЛИМА, ИБОРА ВА ЧУМЛАХОИ ТУФАЙЛӢ

Маълумоти умумӣ дар бораи мухотаб

! Машқи 200. Чумлаҳои мухотабдоштаро муайян карда ба дафтарон нависед. Гӯед, ки мухотаб бо қадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтааст.

1. Падарҷон, модараки меҳрубонам, ман шуморо дӯст медорам, аз ҷон азиизтар медонам (*X.K.*). 2. Латифҷон Маҳдум, бешубҳа, аз ҷумлаи маорифпарварон ва тараққиҳоҳони замони худ буд (*C.A.*). 3. – Модар, дарро қушиод, ман омадам (*P.Q.*). 4. Духтарам, баррекам, – ғамгин машав, – Ту дар оғӯши Ватан осудай (*M.T.*). 5. Афсӯс, сад афсӯс, ки вай дар ин роҳи озодӣ дуртар нарафт, қурбон шуд (*Ҷ.I.*).

*** Калима ва иборае, ки предмети муроҷиатшуда-ро ифода мекунад, мухотаб ном дорад.**

Мухотаб бо аъзоҳои ҷумла алоқаи грамматикий надорад, ба саволе ҳам ҷавоб намешавад, лекин ба мазмuni умумии ҷумла вобаста буда, ба ҷумла ва ё аъзоҳои он алоқаи муайяни мантиқӣ дорад. Бино-бар ин дар сурати партофтани мухотаб аксар вақт мантиқи ҷумла зарар дида, иҷроқунандай амал но-маълум мемонад. Он аксар вақт барои ҷалб намудани диққати шунаванда (хонанда) ба оҳанги муроҷиат, хитобу даъват, ҳоҳишу пурсиш, навозишу ҳурмат хизмат мекунад. Мисол: Биё, ҷони биби-яш, ана ин ҳолаҳоят ба ту савғотӣ овардаанд (*P.Q.*).

Дар ин ҷумла ибораи **ҷони биби-яш** мухотаб мебошад. Он навозишро ифода карда ба ҷумла тобиши маънӣ баҳшидааст. Мухотаб бо исм, калимаҳои исмшуда ва ибораҳои исмӣ ифода мейёбад:

1. **Модарҷон**, бисёр фикру ҳаёл карда, худатонро азоб надиҳед. 2. **Кани, шери падар**, дам кунчӣ, чи қадар зӯр дорӣ, ҳа, баракалло! (*P.Q.*).

! Машқи 201. Байтҳоро хонед, мухотабро муайян кунед ва ба қадом маъни истифода шудани онҳоро фаҳмонед.

Биёд, эй рафиқон, дарс хонем,
Ба бекорию нодонӣ намонем.

C. Айнӣ

Бародарон, бародарон, бародарон,
ба модари Ватан вафо кунем,
Агар ки сар талаб кунад, ба вай фидо кунем.

A. Лохумӣ

Фазлу ҳунарам, Ватан, туй, ту,
Сози зафарам, Ватан, туй, ту.

M. Турсунзода

! Машқи 202. Аз қавс ба ҷойи нуқтаҳо мухотабҳои мувоғиқро ёфта гузоред ва вазифаашонро шарҳ диҳед.

1. Саросема нашав, ... ! 2. ..., ..., бибиат тасаддуқ.
3. — ..., дарро қушоед, ман омадам. 4. — Акнун, , ... ,
биёд, ки дучанд кор кунем. 5. — Бигӯ, ...! Магар як худи
ту аз як донаи гандум ҳӯшай сердонаву вазнин расонда
метавонӣ?

(Писари барноям, ҷонам, ҷони падар, бародарон, фарзандонам, Модар, об)

Намуна: Писари барноям, ҷонам, бибиат тасаддуқ.

- ?
1. Мухотаб чист?
- 2. Вазифаи мухотаб дар ҷумла аз ҷӣ иборат аст?
- 3. Мухотаб бо қадом ҳиссаи нутқ ифода мешавад?
- 4. Мухотаб ғайр аз қалима боз дар қадом шакл меояд?

! Машқи 203. Мисолҳое нависед, ки мухотаб дар онҳо бар ифодай маъни муроҷиат, хитобу даъват, ҳоҳишу пурсиш, навозишу ҳурмат омада бошад.

Аломатҳои китобат дар мухотаб

! Машқи 204. Ҷумлаҳоро хонед, аломатҳои китобати мухотабҳои ишора шударо гузоред.

1. Ҷӣ гуна неъматҳои фаровон дорӣ **модари азиз – замини Ватан** (А.Д.). 2. Барака ёбед **фарзандонам** аз ин
пеш ин гуна ҳосилро надида будам (Ф.М.). 3. Мебарам

азизам аммо осиёбонро намеранчонда бошем-ми? 4. **Амак-чин** умедам ба шумо! Ба мани шўрбаҳт раҳм кунед! (*P.Ч.*). **Бародарон** Модар – Ватан фарзандонашро бо меҳру му-ҳаббат мепарварад.

✿ Мухотаб дар навишт аз дигар аъзоҳои ҷумла бо вергул чудо карда мешавад: **Ватан, Ватани азизу арҷманӣ**, ту модари мо ва мо ба ту фарзандем (*A.Ш.*).

Агар мухотаб дар аввали ҷумла омада бошад, пас аз он, дар охири ҷумла омада бошад, пеш аз он ва дар байни ҷумла омада бошад, аз ду тарафи он вергул гузошта мешавад.

Агар мухотаб дар аввал ва ё охири ҷумла омада, бо ҳиссиёте гуфта шавад, пас аз он аломати хитоб гузошта мешавад: 1. **Ақа Рустам!** Ба ҳонаводаи ту баҳту толеъ рӯй овардааст (*C.A.*). 2. Ҳа, барака ёб, **укаҷон!** (*Ҷ.И.*).

◆ **Машқи 205.** Мавридҳои гузошта шудани аломатҳои китобати вергул ва хитобро ба эътибор гирифта ҷумлаҳои мухотабдор на-висед.

! **Машқи 206.** Байтҳоро ҳонед, ҷойи мухотаб ва аломатҳои китобати онро эзоҳ дихед.

Биё, **дениш**, муҳаббат бар ту монам,
Фидо созам ба роҳат ҷисму ҷонам
X. Юсуфӣ

Эй боди шабгиҳ, бархез, бархез!
Дар оби дарё тӯфон барангез!

M. Турсунзода

Модар, модар, ту қандили дунёй,
Равшангари ҷашмҳою манзилҳоӣ.
Жола

Зи ту, **эй дарсгоҳи илму ирфон**,
Дилам ҳамчун баҳорон шуд фурӯзон.
Мавҷуда

Ман намедонам чӣ сон тасвир созам бо сухан
Рангу бўйи беназири дилкашатро, **эй Ватан!**
M. Турсунзода

- ?**
1. Мухотаб дар навишт аз дигар аэзоҳои ҷумла бо гузоштани қадом аломати китобат ҷудо карда мешавад?
 2. Дар қадом маврид дар ҷумлаҳои мухотабдор аломати вергул гузошта мешавад?
 3. Гайр аз аломати вергул дар ҷумлаҳои мухотабдор боз чӣ гуна аломати китобат гузошта мешавад?
 4. Агар мухотаб пуршиддат ва ё бо оҳанги ҳаяҷон, газаб талафуз карда шавад, пас аз он қадом аломат гузошта мешавад?

◆ Машқи 207. Ҷумлаҳои мухотабдор нависед, ки дар онҳо мухотаб дар аввал, мобайн ва охир омада бошад. Мухотабҳоро аз ҷиҳати соҳту таркиб ба ғурӯҳҳо (содда, тафсили, ҷида) ҷудо қунед.

Дарсхӯи 102–103. Мухотабҳои шахсӣ ва ғайришахсӣ

*** Мухотаб аз рӯйи маъно ба ду ғурӯҳ ҷудо мешавад: шахсӣ ва ғайришахсӣ.**

Мухотабҳои шахсӣ ба инсон нигаронида мешаванд. Ин ғурӯҳ мухотабҳо ниҳоят фаровон буда, дар мактубҳо, даъватномаҳо, муроҷиатномаҳо, фармонҳо, концертҳо, эълонҳо ва ғайра оварда мешаванд:

Дӯст дорам, **модарам**, бо ёди ту қишлоқро,
Рӯдҳои нуқрагину нилгун оғоқро.

M. Турсунзода

Эй **кӯдаки** деҳот! Кунун тарки хоб кун,
Паймо роҳи донишу дар бар китоб кун.

A. Деҳотӣ

Мухотабҳое, ки шахсро ифода намекунанд, **ғайришахс** ном доранд.

Ба ин ғурӯҳи мухотабҳо муроҷиати бевосита ва ё бавосита ба ҳайвоноту паррандаҳо, номи ташкилотҳои ҷамъиятий, муассисаҳо, манзилу макон, манзараҳои табиат, ҳодисаю воқеаҳои таъриҳӣ, фаслҳои сол, ашёи рӯзгор ва ғайра доҳил мешаванд:

Рав, хиромидан гир, **эй товус**, **эй булбул**, саро,
К-ин Ватан беинтиҳо дар ин замон гул мекунад.

M. Турсунзода

◆ Машқи 208. Ба мухотабҳои шахсӣ ва ғайришахсӣ мисол нависед.

! Машқи 209. Хонед, чумлаҳои мухотабҳои шахсӣ ва гайришахсӣ доштаро дар алоҳидагӣ ба дафтаратон нависед.

Ман мебудам, усто, агар зеҳни писаратон тоза бошаду хонондан хоҳед, ўро ба мактаби мулло Тоҳир бурда мемондам (*P.Ч.*). 2. Гург! Фазалхониро мон, хез, зуд бош ошро тайёр кун (*C.А.*). 3. Раҳмат ба шумо, модарҷон, ман намедонам чӣ тавр ташаккур кунам (*П.Т.*). 4. Ман аз вазидани ту, эй насими баҳор, ҳаловат мебарам (*A.Д.*). 5. — Хӯр, Хайбарам, хӯр, — гуфт Некқадам ба саг нигоҳ карда (*C.А.*). 6. Монед, бибиҷон, ҳамин гапҳо чӣ даркор? (*A.Д.*).

- ?** 1. Мухотаб аз ҷиҳати маъно ба ҷанд гурӯҳ ҷудо мешавад?
2. Ҷӣ гуна мухотабҳоро мухотабҳои шахсӣ меноманд?
3. Мухотабҳои гайришахсӣ ҷист?
4. Мухотабҳои шахсӣ ва гайришахсӣ дар ифода бо қадом мақсад кор фармуда мешаванд?

⌚ Машқи 210. Бо ёрии калимаҳои ифодакунандай **касбу кор**, **вазифа**, **унвон**, **машгулият синну сол** чумлаҳои мухотабдор нависед. Гӯед, ки мисолҳои навиштаатон қадом гурӯҳи мухотабро ташкил додаанд.

Такрор (чоряки сеюм)

- ?** **Савол ва супоришиҳо**
- Хабари чида ба чӣ гуна савол ҷавоб мешавад?
 - Чумлаҳои ҷиҳати ҳоли чидааъзои дар таркиб ҳабари номӣ ва феълӣ дошта нависед.
 - Пуркунандай чида ба қадом аъзои ҷумла алоқаманд шуда меояд?
 - Чумлаҳои ҷиҳати ҳоли чидааъзои дар таркиб ҳоли чида дошта нависед.
 - Ҷӣ гуна ҳоли чида замон, макон, сабаб, мақсади амали иҷрошуваро мефаҳмонад?
 - Ҳоли чида ба қадом саволҳо ҷавоб мешавад?
 - Воситаи алоқаи наҳвии ҳоли чидаро бо навиштани мисолҳо низон дигед.
 - Қадом нағзи пайвандакҳо воситаи алоқаи грамматикии ҷумлаҳои ҷиҳати ҳоли чидааъзо ба шумор мераванд?
 - Пайвандакҳои аммо, vale, лекин, ва, -у (-ю)-ро дар байни аъзоҳои ҷумлаҳои ҷиҳати ҳоли чидааъзо кор фармуда ҷумлаҳо тартиб дигед.
 - Аъзои истиснӣ аз аъзои муқаррарӣ чӣ фарқ дорад?
 - Ҷумлае нависед, ки дар таркиб баёния, муайянкунанда, пуркунанда ва ҳоли истиснӣ дошта бошад?

12. Чӣ гуна услубро услуби публиктсистӣ меноманд?
13. Фарқи услуби публиктсистӣ аз дигар услубҳои нутқ дар чист?

Ҷойи мухотаб дар ҷумла

✳️ Ҷойи мухотаб ба мазмуну соҳти ҷумла ва мақсади гӯянда вобаста аст. Агар мақсади гӯянда шунавандаро ба шунидан тайёр кардан ва қашидани диққати ў бошад, мухотаб дар аввали ҷумла меояд.

Аз ин ҷост, ки дар фармон, шиорҳо, баромадҳо, маърӯзаҳо, музокираҳо, муроҷиатҳо, мактубҳо, даъватҳо ва монанди инҳо мухотаб дар аввали ҷумла меояд:

1. **Рафиқон!** Шумо баъд аз хатми синфи ёздаҳум таҳсилро дар донишкада ва донишгоҳ давом медиҳед.

2. **Дӯсти азизам, Сардорҷони Равшанзода!** Барои ҳимояи Ватан ҳамеша тайёр бош!

Агар ҷумла танҳо аз ахбори такрор иборат бошад, мухотаб дар мобайн меояд:

1. Ин қадар дер кардӣ, **Аҳмадҷон**, корат баромад? (*Ҷ.И.*).

2. Ту, эй гул, баъд аз ин дигар маранҷон булбули худро (*А.Л.*).

Агар тамоми ҷумла иборат аз ахбори нав бошад, мухотаб дар охири ҷумла меояд:

1. Шуморо оғӯш мегирам ва дастонатонро саҳту самими мефишорам, **ҳамкорони қарин ва арҷманд**.

2. Саросема нашав, **ҷони падар!** (*P.Ҷ.*).

! Машқи 211. Бо гузоштани аломатҳои китобатӣ мухотабҳоро муайян кунед. Баъд аз он ҷумлаҳои мухотабдорро аз рӯии ҷойи мухотаб (аввал, мобайн, охир) чудо карда нависед.

1. Духтарам хурсанди шумоён бо ҳамин бошад, ман ҳам ба ин хурсанд (*Ҳ.К.*). 2. Писарам Пўлодҷон аз ҳавз об биёр, ҷой кунам (*P.Ҷ.*). 3. – Росташро гӯй Ёдгор! Ин ҷо чӣ мекардӣ? 4. – Эй писарам шумо напурседу ман нағӯям (*С.А.*). 5. Соли Наватон муборак дӯстони азиз! (*А.Ш.*). 6. Шери бобо шакари бобо бачо ҳастӣ? Хуш омадӣ! (*А.Д.*).

! Машқи 212. Байтҳоро хонда мухотабҳоро муайян кунед ва мавриди истеъмолашонро гўед.

Саҳар омад, баро, Ситораи ман,
Саҳари пурсафо, Ситораи ман!

M. Турсунзода

Лейтенанти номвар, хондем мактуби туро,
Офарин гуфтем зўру файрати хуби туро.

A. Лоҳумӣ

♦ Машқи 213. Дар аввал, мобайн ва охир омадани мухотабҳоро бо мисолҳо нишон диҳед.

- ? 1.** *Мухотаб дар қадом вақт дар аввали ҷумла кор фармуда мешавад?*
- 2.** *Мухотаб боз дар кучои ҷумла меояд?*
- 3.** *Агар мухотаб дар мобайн омада бошад, одатан бо гузоштани қадом аломат навишта мешавад?*
- 4.** *Баъд аз мухотабҳои дар охири ҷумла ҷо гирифта чӣ гуна аломатҳо гузошта мешавад?*

△ Машқи 214. Соҳту таркиби мухотабро ба хотир оварда мисолҳо нависед, ки онҳо дар аввал, мобайн ва охири ҷумла ҷо гирифта бошанд.

Калима ва ибораҳои туфайли

! Машқи 215. Хонед, ҷумлаҳое, ки дар таркиб аъзоҳои туфайли доранд, ба дафтаратон нависед.

1. Ман аз нависандай калон, шахси соҳибдил, мушоҳидакор ва дақиқ устод Садриддин Айнӣ аввалин танқид ва аввалин таърифро шунидам.

Ба ҳамин тариқ, ман аз нависандай калон, шахси соҳибдил, мушоҳидакор ва дақиқ устод Садриддин Айнӣ аввалин танқид ва аввалин таърифро шунидам.

2. Болои ҷашм! Ҳар коратон бошад, ҷону дил, мувофиқи дилҳоҳатон мекунам.

Ҳар коратон бошад, ҷону дил, мувофиқи дилҳоҳатон мекунам.

3. Кори ин зани меҳнатдӯст, ҷамоатчии машҳур кам нест (*P.Q.*).

Дар ҳақиқат, кори ин зани меҳнатдӯст, ҷамоатчии машҳур кам нест.

✿ Калима, ибора ва чумлаҳое, ки ба воситаи онҳо гўянда муносибати худро ба мазмуни чумла изҳор мекунад, аъзои туфайлий ном дорад.

Чунончи: 1. Дар ҳақиқат, аксарияти хонандагони синфамон бо баҳои аъло меҳонанд. 2. **Ба фикри ман**, ин зимистон беҳтарин зимистонҳои мо шуд.

Калима, таркиб ва ибораҳои албатта, бешубҳа, ҳатман, бегумон, дар ҳақиқат, хушбахтона, хайрият, ба баҳти мо, афсӯс, мутаассифона, бадбахтона, эҳтимол, дар гумон, тахминан, мумкин, аз як тараф, аз тарафи дигар, ҳамин тавр, ҳамин тариқ, **хулоса** ва ғайра аъзоҳои туфайлий мебошанд. Онҳо дар чумла вазифаҳои гуногунро адо мекунанд. Аз ин ҷиҳат онҳо тобиши луғавию маъноии зеринро ифода мекунанд: ҳукм, қатъият, боварӣ, азм; хурсандӣ, болидаҳотирӣ; пушаймонӣ, афсӯс; гумону шубҳа; тартиби фикр.

♦ **Машқи 216.** Бо калима ва ибораҳои зерини ифодакунандай маънои афсӯс, ҳасрат, маломат, тааҷҷуб, ҳайрат, таъкид, ҳоҳиш, илтиҷо ва талаб чумла нависед.

Афсӯс, сад афсӯс, афсӯс ки, мутаассифона, ҳайф, сад ҳайф, ҳайфо ки, дарег, воаҷабо, ачиб, наҳод, наҳод ки, аҷабо, илтимос, зинҳор.

♦ **Машқи 217.** Ифодаи тобиши луғавӣ ва маъноии аъзоҳои туфайлиро ба эътибор гирифта сутуни якум ва сеюми ҷадвалро пур кунед.

Т.р.	Калима ва ибораҳои туфайлий	Ифодаи тобиши луғавӣ ва маъноӣ	Мисолҳо
1.		Ҳукм, қатъият, боварӣ, азм	
2.		Хурсандӣ, болидаҳотирӣ	
3.		Пушаймонӣ, афсӯс	
4.		Гумону шубҳа	
5.		Тартиби фикр, алоқаи онҳо	
6.		Сарчашмаи фикру маълумот	

- ?
1. Чї гуна калима, ибора ва чумлаҳоро аъзоҳои туфайли меноманд?
 2. Кадом калима ва ибораҳо аъзоҳои туфайли ба шумор мераванд?
 3. Аъзоҳои туфайли дорон чї гуна тобиши лугавию маънӣ меборанд?

⌚ **Машқи 218.** Аз силсилаи аъзоҳои туфайли калима ва ибораҳои ифодакунандаи маъни **миннатдорӣ**, **ташаккур**, **садоқат**, **хурмат**, **сипосгузорӣ**, **вафодорӣ**, **ризогиро** муайян карда онҳоро ба дафтаратон нависед.

Хулласи калом, ҳамин тавр, ҳамин тариқ, ниҳоят, оқибат, инак, алалхусус, ташаккур, албатта, оғарин, боракалло, раҳмат, муташаккирам, болои чашм, нури дида, болои дида, ба чашм, бо ҷону дил, точи сар, ҷонам садқа, садқаи сар, шояд, эҳтимол, мумкин, аз афти кор, аз афташ, хусусан, масалан, чунончи, асосан, аксаран.

Аломатҳои китобат дар аъзоҳои туфайли

* Аъзоҳои туфайлий аз дигар аъзоҳои ҷумла ҳангоми нутқ бо оҳанг, дар навишт бо вергул ҷудо карда мешаванд.

Мисол: **Аввалан**, аз ҷамъшавии аҳли маҷлис ва саршавии он ин тараф Сабур ба ў нигоҳе намекард, **сониян**, суханони ў, ҷун маърӯзакунанда, пурмазмун, бамаъни, таъсирбахш буданд (Р.Ҷ.).

! **Машқи 219.** Ҷумлаҳоро нависед, калима ва ҷумлаҳои туфайлиро аз дигар аъзоҳо бо вергул ҷудо қунед.

1. Латифҷон Махдум **бешубҳа** аз ҷумлаи маорифпарварон ва тараққиҳоҳони замони худ буд (С.А.). 2. **Албатта** дар ин мактуб ягон ҳабари нохуш ҳаст (Р.Ҷ.). 3. **Ба гумонам** вай онро бо оҳангӣ шӯҳӣ гуфт (С.У.). 4. Охир, ягон гап будагист, ки мардум ба он шаб ин қадар ихлос доранд. **Ниҳоят** шаби бисту ҳафтум расид (А.Д.).

! **Машқи 220.** Аз силсилаи ҷумлаҳои ҷумлаҳои туфайлидорро муайян қунед ва бо гузоштани аломати вергул ба дафтаратон нависед.

1. Имрӯз ҳушбахтона борон ҳам борида монд. 2. Мо ҳушбахтона зиндагӣ мекунем. 3. Ба сабаби ба ташвиш

гузоштанам маро бахшед. 4. Шумо мебахшед маро нодуруст фаҳмидед. 5. Ин қарор бе ҳеч як гуфтугӯ хеле муҳим аст. 6. Ин қарор бе ҳеч як гуфтугӯ қабул карда шуд. 7. Пагоҳ мумкин аст барф борад. 8. Ҳал кардан ин масъала мумкин аст.

! Машқи 221. Порчаро хонед, чумлаҳои калимаи туфайлидорро навишта гиред ва эзоҳ диҳед.

Аз рӯйи гуфтаи худаш, ў хеле боғайрат меҳнат карда, ток-ҳои чор гектар заминро худаш хокпӯш кардааст. Ба файрати ин одам ҳеч шубҳа надорам. Албатта, ў агар аз сидқи дил кор кардан хоҳад аз ўҳдаи ҳар кор мебарояд.

Имрӯз Усто-Зокир, ба назарам, хеле парешонхотир менамуд. Чашмонаш ҳам сурх шуда буданд. Маълум буд, ки имшаб дуруст хоб накардааст.

Усто ба ман рӯй оварда, «Ман ба Бодомзор меравам» гуфт. Ман ҳайрон шудам. Ба пеши назарам Орифҷони дўйстрӯй ва ягона ғамхорам – Фарофатхон апаам омаданд.

Эҳтимол, ў низ маро ёд кардагист. Эҳтимол, шабҳои дароз хоб накарда, дар бораи мо фикр мекардагист. Эҳтимол, дилтанг шуда, гиря ҳам мекардагист (*Ю.А.*).

♦ Машқи 222. Бо аъзоҳои туфайлии эҳтимол, дар гумон, тақрибан, таҳминан, мумкин чумла нависед ва тобиши маъноиашонро фаҳмонед. Гӯёд, ки аъзоҳои туфайлиро бо гузоштани кадом аломат аз дигар аъзоҳои чумла ҷудо кардаед.

! Машқи 223. Чумлаҳоро хонед, тобиши луғавию маънои аъзоҳои туфайлиро маънидод кунед.

1. Шодигул, ҳатман, меояд.
2. Хайрият, Шодигул омад.
3. Афсӯс, Шодигул наомад.
4. Эҳтимол, Шодигул ояд.
5. Ҳамин тавр, Шодигул омад.
6. Ба фикри ман, Шодигул меояд.

- ? 1.** Аъзоҳои туфайлий бо гузоштани кадом аломати китобат навишта мешавад?
- 2.** Баъд аз аъзоҳои туфайлии мисоли 2 ва 3-юми машқи 219 чӣ гуна аломат гузоштед?
- 3.** Дар чумлаҳои алоҳидай машқи 220 аъзоҳои туфайлий чӣ гуна тобиши луғавию маъноиору ифода кардааст?

Машқи 224. Ба талаботи оҳанги талаффуз риоя карда чумлаҳоро хонед. Баъд аз аъзоҳои туфайлий аломати вергул гузошта ба зерашон хат кашед.

1. Албатта ҳеч чӣ намешавад.
2. **Хайр** аҳвол чӣ тавр.
3. Чунончи писари калониам Турсунбойро гиред (*Ҳ.К.*).
4. Охир дар мактаби нав бача дар ҳафт моҳ хату саводашро мебаровардааст-ку! (*С.У.*).
5. **Ниҳоят** навбати Зайнаб расид.
6. Ту, ки ба ман хабар надодию рафта духтурро нагуфтий **албатта** ҳамин тавр мешавад-дия (*Ҷ.И.*).

Ичрои машқҳои 225–229

♦ Машқи 225. Ҷадвалро бо калима ва ибораҳои туфайлии ба хотир нигоҳдоштаатон пурра кунед. Тобиши лугавию маъноиашонро низ нависед.

Калимаҳо	Ибораҳо	Тобиши лугавию маъни

! Машқи 226. Чумлаҳои зеринро хонда калимаҳои туфайлиро аз ҷиҳати маъни шарҳ диҳед.

1. Назар ба қавли Маҳмуд Араб, он овозаҳо рост будаанд. Ҳайфо, ки ин тамошои камёб дароз накашид.
2. Инак, тайёриҳои ман дар имтиҳон натиҷаи хуб дод.
3. Ин савол, ба гумонам, бечо буд ва ман ҷавоб ҳам надодам.
4. Ҳақиқатан, ту ба ман ҷонсипори бемонанд ҳастӣ.
5. Хушбахтона, ин орзуям ҳам на якбора, балки ҷандин бор ба вуқӯъ омад.

! Машқи 227. Чумлаҳоро хонед, аъзоҳои туфайлиро муайян карда, баъд аз онҳо аломати китобати мувофиқро гузоред.

1. Албатта соли оянда боз ҳам зиёдтар китоб чоп хоҳад шуд.
2. Ҳақиқатан ҳам онҳо хушвоноз ва хушхон будаанд.
3. Ранги гули гулобӣ ба ранги рӯйи Ҳабиба саҳт монандӣ дошт хусусан дар он вақт, ки донаҳои шабнам ҳанӯз аз рӯйи баргҳои вай нопарида будаанд, ба назарам бисёр

хуш ва дилкаш намуд (*C.A.*). 4. Ростӣ ҳам бо чунин қаду қомати расо, чеҳраи сафеди зебо мавзӯи гайбати мардҳои густоҳ нашудан аҷаб аст (*Ф.М.*). 5. Аҷаб ки имшаб Ашӯр ҳам тамоман мижа таҳ намекард (*P.Ч.*).

♦ **Машқи 228.** Бо воҳидҳои луғавии дар поён овардашуда ҷумла тартиб диҳед. Гӯед, ки онҳоро бо гузоштани қадом аломати китобат навиштед.

Хулласи қалом, хуллас, ҳамин тавр, ҳамин тариқа, ба ҳамин тариқ, ниҳоят, оқибат, инак, мувофиқи ин, ба ин нигоҳ накарда, ба ҳар бобат, ба мисли боло, алалхусус, асосан.

⌚ **Машқи 229.** Бо қалима ва ибораҳои ифодакунандай тобиши маънои **шодӣ**, **хурсандӣ**, хушҳолӣ, **ҳаяҷон** ҷумла тартиб диҳед.

Намуна: Хайрият, шеърро равон ва таъсирбахш хонд.

Такрори мухотаб. Қалима, ибора ва ҷумлаҳои туфайли

❓ **Савол ва супоришҳо**

1. Мухотабҳои шаҳсӣ аз гайришашсӣ чӣ фарқ дорад?
2. Агар мухотаб дар оҳири ҷумла омада бошад, пеш аз он қадом аломат гузошта мешавад?
3. Қалима, таркиб ва ибораҳое, ки дар нутқ ва матн шаҳсу предмети муроҷиатшударо мефаҳмонад, чӣ ном дорад?
4. Агар мухотаб дар байни ҷумла ояд, аз ду тараф бо қадом аломат ҷудо карда мешавад?
5. Воҳидҳои туфайлий чӣ гуна тобишиҳои маъноро ифода мекунанд?
6. Қалима, ибора ва ҷумлаҳои туфайлиро номбар кунед.
7. Ҷумлаи туфайлий дар навишт аз ҷумлаи асосӣ бо гузоштани қадом аломатҳо ҷудо карда мешавад?
8. Қалимаю ибораҳои туфайлий аз ҷумла бо гузоштани қадом аломат ҷудо карда мешавад?
9. Оид ба хели воҳидҳои туфайлий мисол гӯед.
10. Мавқеи аломатҳои китобатро дар воҳидҳои туфайлий шарҳ диҳед.
11. Ба ҳар як соҳти воҳидҳои туфайлий аз асари бадеӣ мисолҳо на висед.

НУТҚИ АЙНАН ВА МАЗМУНАН НАҚЛШУДА

Нутқи айнан нақлшуда

* Нутқеро, ки сухани шахси дигар бе дигаргунӣ, айнан нақл карда шудаст, нутқи айнан нақлшуда меноманд.

Нутқи айнан нақлшуда чунин хусусиятҳо дорад:

а) **нутқи каси дигарро ифода мекунад**: «Хона гармтар-ку!» – мегӯед шумо (*П.Т.*).

б) **фикри ботинӣ, фикру хаёли ҳанӯз гуфта нашуда**: «Маҳбуба кори аҷоибе сар карда будаасту ман нафаҳмидам ...» – ба ҷехраи ҳандони дӯгонаҳо нигоҳқунон ҳаёл мекард Малик (*П.Т.*).

в) **нутқи пештар гуфтаи худи гӯяндаро**: «Аз кучо омада истодай ва ба кучо меравӣ?» – боз пурсидааст Гамбусак (*Фолклор*).

Як хусусияти дигари нутқи айнан нақлшуда аз он иборат аст, ки вай дар ҷумла аз суханони муаллиф бо оҳангӣ аслии худ ҷудо шуда меистад. Суханони муаллиф, одатан, аз ҷумлаи дутаркиба (ҳабарӣ феъли ва мубтадо) иборат буда, ҳабар (феъл) воқеяни нутқро ва мубтадо шахси гӯяндаро меваҳмонад.

Нутқи айнан нақлшуда дар аввал, мобайн ва охири ҷумла меояд.

! Машқи 230. Ҷумлаҳоро хонда нутқи айнан нақлшударо муайян кунед.

1. Шаст сол қаламкашӣ кардам, – гуфт Бибиробиа. – Дар тамоми умрам ягонта сурати одамизодро накашида будам (*Ҳ.К.*). 2. Ёдгор ба дили худаш мегуфт: «Аз ҳаракатҳои Гулнор маълум буд, ки вай ҳам маро дӯст медорад, вай ҳеч гоҳ домани каси дигареро ба дasti муҳаббат наҳоҳад гирифт, оё вай рӯзи охирин: «ҳар гоҳ ту зан гирифтани шавӣ, ман ҳам тӯй мешавам» нагуфта буд?

(С.А.). 3. Ў ба ҳамон тараф нигоҳкунон сарашро чунбонда монду мегуфт: – мешунавӣ, Давлат, ин бедонаи тезхон бо ман хайру хуш мекунад (Р.Ҷ.).

! Машқи 231. Чумлаҳоро нависед, суханҳои шарҳдиҳандай муаллиф ва нутқи айнан нақлшударо бо кашидани хати рост ва мавҷонок нишон дидед.

1. «Дар ҳамин ҷо ҳам мугамбирии ширинигиро кор фармудед-а, ака Носир!» – гуфт Сафар Фулом табассумкунон (С.А.). 2. Сафар аз рӯйи ҳавли ба тарафи меҳмонхона рӯ оварду гуфт: «Акои Олим, ҷойи ин хона меҳмонхонаи дигар аст, ҳушёр бошед, ки нагурезад» (Ф.Н.). 3. – Ў ҳатто «ба хонаи мо меҳмон шуда омадааст» гуфта монд (Р.Ҷ.).

! Машқи 232. Чумлаҳоро аз рӯйи ҷойгиршавии муқаррарии нутқи айнан нақлшуда ба дафтаратон нависед.

1. Дохунда тахтасанги калонеро дида шодикунон: ҳар ҷи як аломаташ пайдо шуд, – гуфт (С.А.). 2. – Вайҳо ба шумо қасддор буданд? – ҳамшира бо саросемагии бачагона ба ў савол дод (Ҳ.К.). 3. Шаб ки ба хона баргаштанд, ман аз бародарам мепурсидам: – Ако, шаҳрро хуб тамошо кардӣ? (С.У.). 4. «Наход ки ман дил дода бошам, ба ин духтар ошиқ шуда бошам?» – аз дил гузаронд Анвар (Ҷ.И.). 5. Ҳамсояҳо Восеъро аз ваҷҳи Ризо мазаммат мекарданд, «Ту одами боандеша будӣ-ку, ҷаро ин адирӣ шум ва дуздро ба хонаат гирифтӣ?» (С.У.).

- ?**
1. Ҷӣ гуна нутқро нутқи айнан нақлшуда меноманд?
 2. Нутқи айнан нақлшуда дорои ҷи гуна хусусиятҳост?
 3. Нутқи айнан нақлшуда дар ҷумла ҷи гуна ҷо мегирад?
 4. Нутқи айнан нақлшуда ва нутқи муаллиф гуфта чиро мефажмед?

! Машқи 233. Оид ба нутқи айнан нақлшуда шашто мисол интихоб кунед. Гӯед, ки дар ҷумлаҳои интихоб кардаатон кадомаш нутқи муаллиф асту кадомаш нутқи айнан нақлшуда.

Навиштани нақли ҳаттӣ

♦ Машқи 234. Супорииши 1. Расмро бодиқат аз назар гузаронед ва бо ҷи машғул будани наққошдухтарро гӯед.

Супориши 2. Ба матн сарлавҳа интихоб карда дар ҳаҷми 90–100 калима нақли хаттӣ нависед.

Супориши 3. Чумлаҳои чидааъзо, мухотаб, калима ва ибораҳои туфайлии дар матн истифодабурдаатонро дар алоҳидагӣ нависед.

Супориши 4. Аз матн чумлаеро интихоб карда онро ба нутқи айнан нақлшуда табдил дихед.

Аломатҳои китобат дар нутқи айнан нақлшуда

! Машқи 235. Хонед, хел ва мавридҳои гузориши аломатҳои китобати нутқи айнан нақлшударо ба хотир нигоҳ доред.

* Нутқи айнан нақлшуда бо гузоштани чунин аломатҳои китобат навишта мешавад:

1. Нутқи айнан нақлшуда ба нохунак гирифта мешавад.

2. Агар нутқи айнан нақлшуда пас аз сухани нақлкунанда омада бошад, пеш аз он ду нуқта гузошта мешавад:

Вера фикр карда монд, баъд ба Шодигул гуфт: «Майлаш, ба хотири ту мемонам».

3. Агар нутқи айнан нақлшуда пеш аз сухани нақлкунанда омада бошад, пас аз он вергул ва тире гузошта мешавад:

«Ин савботӣ барои бачаҳо», — гуфт Шодигул.

Агар нутқи айнан нақлшуда саволӣ ва ё хитобӣ бошад, дар ин ҳол ба ҷойи нуқта дар охири чумлаи айнан нақлшуда ба даруни нохунак аломати савол ё аломати хитоб гузошта мешавад:

«Мусобиқаи Хайринисо бо Зубайда чӣ шуд? Ка-
домашон бурданд?» – пурсид Вера.

«Об омад, об омад!» – фарёд заданд дар соҳили
каналбодагон.

4. Агар сухани нақлкунанда дар мобайни нутқи
айнан нақлшуда омада бошад, ҳолатҳои зерин дида
мешаванд:

а) агар дар ҷойи буридашудаи нутқи айнан на-
қлшуда гузоштани аломате даркор набошад ва ё
аломати вергул, нуқтавергул, дунуқта гузоштан
даркор бошад, дар ин ҳол сухани нақлкунанда аз ду
тараф бо аломатҳои вергул ва тире ҷудо карда ме-
шаванд:

«Андак истед, – гуфт Нуралӣ, – ҳозир масъала-
ро маълум мекунам»

б) агар дар ҷойи буридашудаи нутқи айнан на-
қлшуда нуқта гузоштан даркор мешуд, дар ин ҳол
пеш аз сухани нақлкунанда аломати вергул ва тире,
пас аз сухани нақлкунанда нуқта ва тире гузошта
шуда, ҳиссаи дуюми нутқи айнан нақлшуда бо
ҳарфи калон сар мешавад.

«Аз ман хотиратонро ҷамъ доред, – гуфт Нур-
алӣ. – Шумо хонданатонро донед».

в) агар дар ҷойи буридашудаи нутқи айнан нақл-
шуда аломати савол ва ё хитоб гузоштан лозим ме-
шуд, дар ин ҳол пеш аз сухани нақлкунанда ҳам
худи ҳамон аломати савол ё хитоб ва тире гузошта
шуда, пас аз сухани нақлкунанда нуқта ва тире
гузошта мешавад ва ҳиссаи дуюми нутқи айнан
нақлшуда бо ҳарфи калон сар мешавад.

5. Дар адабиёти бадей дар вақти навиштани гуф-
тугӯи ду ва ё якчанд шахс – муколама нутқи ҳар
яке аз шахсҳо аз аввали сатр бо ҳарфи калон сар
мешавад ва дар аввали нутқи ҳар як кас тире гу-
зошта шуда, аломати нохунак бардошта мешавад.

Мисол: Вай Нуралиро:

- Биё, биё, нағз шуд, ки омадӣ, ба ту кор ҳаст,
- гӯён истиқбол намуд.
- Ҷӣ шуд ба ба шумо? – пурсид Нуралӣ.

— Ҳең гап не, захми поям боз күшода шудааст, аз саёҳат кай омади?

— Ҳамин рўз.

— Дар колхоз набуди?

— Не. Як шуморо диди гузарам гуфтам.

— Раҳмат, нағз карди (С.У.).

6. Агар нақлунанда дар байни гуфтаҳои худ аз гуфтаи шахси дигар калима ва ё ҷумлаҳои дароварда бошад, ин калима, ибораҳо ва ҷумлаҳо ба ноҳунак гирифта мешаванд.

Дар дили ўқисси пурзўри ифтихори модарӣ ҷӯш мезад, вай одамонро дошта ба онҳо «бинетон, ман чӣ хел писар дорам» гуфтани мешуд.

! Машқи 236. Вазифаи аломатҳои китобатро аз рўйи ҷумлаҳои зерин муайян кунед.

1. «Ачабо! Ман шунида истодаам!» — худ ба худ дар дил савол дод Ходими Ҷамолак (Р.Ч.). 2. «Ба ман соддатар карда фаҳмонед» — гуфт Маҳмуд (Ч.И.). 3. «Азиза-хон, аз ростӣ, чанд рӯз боз шуморо дидан меҳостам, вале на фурсат буду на имконият. Ҳушбахтона, худатон омада мондед», Зариф ба Азиза ҷашм дўхт (А.Ш.). 4. — Намак андохтан аз ёдат набарояд, — гуфт ба ў Сафар (С.А.). 5. — Хайр, монед, як кофта бинанд, балки бо ягон сабаб напўсида мондагист, — мегуфт яке аз онҳое, ки аз ноҳия омада буданд (С.У.).

! Машқи 237. Матнҳои зерро хонда, вазифаҳои аломатҳои **вергул, дунукта, тире, нуқта, аломатҳои савол ва хитобро** гўед.

1. Он одам байд аз ба саломи ман ҷавоб гардондан аз ман пурсид:

— Ҳат доред?

— Кам-кам менависам, — ҷавоб додам ман.

— Бисёр хуб, ин тавр бошад, шумо имрӯз дар қатори мардикорон кор накунед. Ман ба шумо як кори муносиби худатонро мефармоям, — гуфт ҳӯҷаин ва аз ҷояш нимхез шуда аз токчай болохона як дафтарро гирифта, пеши ман гузашту илова кард:

— Шумо ин дафтарро күшода, аз як сар хонед, ман шунавам (С.А.).

2. – Бандед ўро! – фармуд ў ба сарбозон Саидалиро нишон дода. Мардакро зада-зада ба дараҳт баста монданд. – Буред! Шиканед! – ба боғ ишора намуда боз фармон дод саркардаи бадҳайбат ... Фифон аз бехи чигари ў барҳост, бечора ба Давлат зорӣ мекард, ки:

– Бикуш маро! Ба ҳаққи худо ва ҳурмати нону намаки дар ҳамин боғ ҳӯрдагиат, аввал маро бикуш ва баъд дараҳтонро бибур! (С.У.).

- ?
- 1. *Дар нутқи айнан нақлшуда чӣ гуна аломатҳои китобат истифода мешаванд?*
- 2. *Агар нутқи айнан нақлшуда пас аз сухани нақлкунанда омада бошад, пеш аз он чӣ гуна аломати китобат гузошта мешавад?*
- 3. *Дар қадом маврид аломати вергул ва тире дар нутқи айнан нақлшуда гузошта мешавад?*
- 4. *Мавриди истифодашавии аломатҳои китобати нуқтавергул, дунуқта ва хитобро маънидод қунед.*

⌚ **Машқи 238.** Маълумоти бандҳои 1–5 машқи 235-ро ба хотир дошта ба нутқи айнан нақлшуда мисол нависед. Вазифа ва мавриди истеъмоли аломатҳои китобатро фаҳмонед.

Нутқи мазмунан нақлшуда

!**Машқи 239.** Аз силсилаи ҷумлаҳо нутқи мазмунан нақлшударо ёфта ба дафтаратон нависед.

1. Аз гуфтаи вай ҷунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки гёй ба зиёфат омада бошад. 2. – Як худи меваҳоро намегӯй! – мегуфт ў. – Таъму лаззати асалро доранд (Р.Ҷ.). 3. Виркан гуфт: – Падар, Наврӯз наздик аст. 4. Аноргул ба ў мегуфт, ки падар ва модара什 дар бом меҳобад ва шабҳо таронаи Восеъро мешунавад (С.У.). 5. Ман мункир шудам: «Дар дasti ман шеъри Ҳайрат нест, ҳар чӣ аз ў мондааст, дар дasti бародара什 буд, ў ба ман надод».

✿ **Нутқе, ки дар он сухани шахси дигар бо дигар-гунӣ, мазмунан оварда шудааст, нутқи мазмунан нақлшуда номида мешавад.**

Нутқи мазмунан нақлшуда дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ ба вазифаи ҷумлаи пайрав меояд, ки сарҷумлаи он сухани муаллиф аст.

! Машқи 240. Оид ба нутқи мазмунан нақлшуда панҷто мисол нависед. Гӯед, ки қадоме аз он ҷумлаҳо нутқи муаллиф асту ва қадоме бар эзоҳи он омадааст.

! Машқи 241. Ҷумлаҳои бар эзоҳи фикри муаллиф омадаро муайян кунед.

1. Касе ҳабар овард, ки онҳо дар рӯйи дарича, дар болои дараҳти зардолу баромада пинҳон шуданд (*С.А.*).
2. Саркор хост пичингомез ба акои Олим гӯяд, ки ёздаҳ сол дар деги ин кору вазифа ҷӯшида бошӣ ҳам, мебинам, ки ҳанӯз ҳам ҳом ҳастӣ (*Ф.Н.*). 3. Натиҷаи гапи Давлат ҳамин буд, ки онҳо ҳар қадар пеш раванд, ҳамон қадар қишлоқҳо калонтар мешаванду одамони гуногун бисёр вомехӯранд (*Р.Ҧ.*). 4. Монанди он ки касе аз сараҷон оби ҳунук рехта бошад, ҳамагӣ ҳомӯш шуданд (*Ҳ.Қ.*). 5. Ҳаво чунон шаффоф буд, ки роҳи қалон бо дараҳтони дар ду канораш қатор сафкашида то дур намоён буд (*С.Ү.*).

- ?**
1. Ҷӣ гуна нутқро нутқи мазмунан нақлшуда меноманд?
 2. Нутқи мазмунан нақлшуда дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ ҷӣ гуна ҷумла шуда меояд?
 3. Қадом ҷузъи нутқи мазмунан нақлшуда сарҷумларо аз ҷиҳати мазмун шарҳ медиҳад?
 4. Нутқи мазмунан нақлшуда аз қадом ҷиҳат аз нутқи айнан нақлшуда фарқ мекунад?

⌚ Машқи 242. Бо истифодай нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда дар мавзӯи «**Баҳори диёри ман**» матне тартиб диҳед. Фарқият ва хусусиятҳои ба ҳуд хоси нутқи айнан ва мазмунан нақлшударо фаҳмонед.

Баргардонидани нутқи айнан нақлшуда ба нутқи мазмунан нақлшуда ва баръакс

* Нутқи айнан нақлшударо ба нутқи мазмунан нақлшуда, инчунин нутқи мазмунан нақлшударо ба нутқи айнан нақлшуда баргардонидан мумкин аст. Дар ин вақт аксар бандакҳои ҳабарӣ, ҷонишинҳо, инчунин шаҳсҳои ҷумлаи суханони нақлшаванда тағйир ёфта, бо шаҳс ва шумораи ҳабару мубтадои ҷумлаҳои пайрав (суханони нақлшаванд) мувофиқат мекунанд.

! Машқи 243. Чумлаҳои зерро ба нутқи айнан нақлшуда баргардонаед.

1. Вай мепурсад, ки меҳмон ба қадоме аз ин нўшо-киҳо майл дорад (*Ф.М.*). 2. Ошнои хоругии мо гуфт, ки боги ботаникӣ шаҳрамон дар паси ана ҳамон дараҳтон аст (*А.Д.*). 3. Дар он ҷо Аҳрорҳоҷа ба ман гуфт, ки як чизро фаромӯш кардааст (*Ч.И.*). 4. – Виркан ба ҳоҷа ўро нишон дода гуфт, ки падара什 ба хизмат омадааст (*С.У.*). 5. Ў бо лабханд пурсид, ки оё аз тарҷимаи ҳолаш саркунад (*Ф.М.*).

Намуна: – Аз тарҷимаи ҳолам сар кунам? – бо лабханд пурсид ў.

! Машқи 244. Нутқи айнан нақлшударо ба нутқи мазмунан нақлшуда баргардонаед ва гўед, ки сарҷумлаи нутқи мазмунан нақлшуда асосан бо қадом феъл ифода мешавад?

1. Дирўз саркорамон мана ҷеф заду гуфт, ки: «Саркор, аз гап ҳабар доред-ми?» (*Ҳ.К.*). 2. «Хизмати фарроший ва мадраса дар гарданаш аст, дасташ намерасад» – гуфтам (*С.А.*). 3. – Каний, боз ҳаст-ми? – гуфта такроран пурсид вай (*Ч.И.*). 4. «Биё, ба кўча мебароем» – таклиф кард ў (*Ф.М.*).

Намуна: – Дирўз саркорамон мана ҷеф заду гуфт, ки оё аз гап ҳабар дорам.

! Машқи 245. Хонед ва ба нутқи мазмунан нақлшуда баргардонаидиа нависед. Бандак ва навъи онҳоро номбар кунед.

Ман гуфтам:

- «Ман меҳонам».
- «Ту меҳонӣ».
- «Вай меҳонад».

! Машқи 246. Нутқи мазмунан нақлшударо ба нутқи айнан нақлшуда баргардонаидиа нависед.

Ман ба ту гуфтам,

Вай ба ту гуфт,

ки чаро намеой?

♂ Машқи 247. Матни хурде тартиб дижед, ки дар он нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда бошад. Маврид ва ҷоий истеъмоли нутқҳои мазкурро гўед.

Ичрои машқҳои 248–250

! Машқи 248. Порчай зерро хонед, нутқи айнан нақлшударо чудо кунед, чойи аъзоҳои ҷумларо нисбат ба суханони шарҳдиҳандай муаллиф таъин намоед.

Ятимро, ки баъд аз тамом сер шудани шикамаш хобаш саҳт бурда буд, посбоне омада бедор кард ва:

— Биё бо ман! — гӯён ўро ба хонае, ки дар вақти саҳарӣ дар он ҷо пурсуков карда будандаш, даровард.

Дар он хона ғайр аз касе, ки саҳар аз Ятим гап пурсида буд, боз ду каси дигар буд. Имрӯз ҳам ҳамон шунидашро шунид ва имрӯз ҳам суолу ҷавобҳо навишта шуданд. Баъд аз пурсиш пурсанда ба посбон нигоҳ карда:

— Инро берун бароварда нигоҳ дор! Боз ҷеф мезанам, — гуфт. Посбон Ятимро бароварда дар пешӣ дар ба рӯйи нимкат шинонӣ ва худаш ҳам дар он ҷо нишастан ва аз миён бисёр вақт нагузашта аз берун ҷеф зада ба дарун даровардандаш.

— Туromo бароварда сар медиҳам, ба хонаат меравӣ? — гуфт пурсанда ба Ятим.

— Ман хона надорам, — гуфт Ятим дар ҷавоб.

— Ғайр аз ин хешу табор ҳам надорам.

— Ин тавр бошад, баъд аз он ки бароварда сар диҳем, ба кучо меравӣ? — гуфт пурсанда.

— Ман аз ин ҷо ба ҷойи дигаре намеравам, дар ҳамин ҷо монда меҳонам. Фақат дари хонаэро, ки ман дар ин ҷо меҳобам, кушода монанд, шудагеш, — гуфт Ятим (С.А.).

! Машқи 249. Ҷумлаҳои ду сутунро ба дафтаратон кӯчонед ва фарқӯ навъи онҳоро номбар кунед.

Ман гуфтам: «Мехмонон омаданд»	Ман гуфтам, ки меҳмонон омаданд.
Анвар ...озодонатар ба сӯҳбат давом кард: — Пас, шумо дилшикаста, дарднок ҳастед?	— Анвар ...озодонатар ба сӯҳбат давом кард, ки ман дилшикаста, дарднок ҳастам?
Гулнор ...бадеҳагӯиро ба роҳи дигаре гардондани шуда гуфт: «Ёдгор! Ту «Шоҳдухтар»-ро медонӣ?».	Гулнор ...бадеҳагӯиро ба роҳи дигаре гардонида гуфт, ки ман магар «Шоҳдухтар»-ро намедонам?
Восеъ ҳайрбоди бағалкаш намуда гуфт: «Ман туро додари қиёматӣ гирифтам, Назир».	Восеъ ҳайрбоди бағалкаш намуда ба Назир гуфт, ки вай ўро додари қиёматӣ гирифтааст.

Машқи 250. Бо навиштани нутқи айнан ва мазмунан нақлшууда чадвалро пур кунед.

Т.р.	Нутқи айнан нақлшуда	Нутқи мазмунан нақлшуда
1.	— Мубоҳиса бас аст! — гуфт хотун кашмакашин саршударо қатъ карда.	Дар ҳамин вақт аз тарафи Машҳад корвон расида, хабар овард, ки аз онҳо асаре нест.
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		

Навиштани иншо

♦ Машқи 251. *Супориши 1.* Дар мавзӯи «Мактабам, ту маскани илму ирфонӣ!» иншо нависед.

Супориши 2. Ҷумлаҳои чидааъзо, аъзоҳои истисноии ҷумла, муҳотаб, калима ва ибораҳои туфайлии матни иншоро муайян қунед.

Супориши 3. Ҷумлаи соддаэро интихоб карда, таҳлил қунед.

Супориши 4. Матни иншои навиштаатонро ба шарикдарсатон ҳонда дидҳед.

Супориши 5. Матни иншоро ба муаллим нишон дода, ҳатоҳои имлой ва услубиашро ислоҳ қунед.

Ичрои машқҳои 252–254

♦ Машқи 252. Бо калимаҳои дар поён овардашуда ибораҳо тартиб дидҳед ва хелашонро номбар қунед.

Дониш, мактаб, китоб, рафтан, ҳондан, омӯхтан, даромадан, хона, калон, равшан, дилфиреб, суруд, манзара, зебо, бача, хушфеъл, роҳ, дур, шеър, пурмазмун.

Намуна: ба мактаб рафтан, китобро ҳондан.

! Машқи 253. Порчаро ҳонед, ҷумлаҳое, ки дар таркиб аъзоҳои чида доранд, ба дафтаратон нависед.

Гулбибй ҳусн ва чамоле дошт, ки на танҳо дуҳтарони гармобанадидай кўҳистон, ҳатто соҳибчамолони шаҳрӣ, ки ҳамеша худро бо ўсма, сурма гоза, сафедӣ ва сурхӣ меороянд, ин ҳусну ин чамол, ин лутфу камолро надоштанд.

Бо ин ҳама ҳусну чамол Гулбибй хаёли он надошт, ки мисли баъзе дуҳтарони сабукпои шаҳрӣ ҷилвафурӯши намояд ва оламеро асир ва волаи худ гардонад. Ҳатто назар ба соғигарии кўҳистонӣ ва соддадилии табиӣ ва ҳурдсолиаш гумон бурда мешуд, ки ҳанӯз аз дараҷаи зебоии худ ҷандоне ҳабар ҳам надорад (*аз повести «Одина»-и Садриддин Айнӣ*).

❖ **Машқи 254.** Шашто ҷумлаи соддаи дутаркиба нависед. Онҳоро таҳлил кунед. Дар вақти таҳлил ба тарзу тартиби таҳлили ҷумлаҳои соддаи дутаркиба риоя кунед.

Ичрои машқҳои 255–258

! **Машқи 255.** Матнро хонед, аъзоҳои туфайлиро муайян карда тобиши маъноиашонро фаҳмонед.

Тарки одат амри муҳол мегўянд, рост будааст. Хайр, одам ба ҳар ҳол ба тағиироти шароиту вазъият, дигаргуниҳои зиндагӣ одат мекардааст. Чуноне ки ҳоло бо кори эҷодӣ одат кардаасту ба гуфти завҷаи шӯҳтабиаташ «вақтҳои охир асосан ба кори эҷодӣ машғул» аст. Набошад, соҳиби вазифаи қалону маоши қалон буд, шахси масъул ва соҳибзэтибор буд. Аз баҳри ҳамааш гузашта, бо ихтиёри худ, бо амри дилаш гузашт. Акнун чӣ? «Асосан ба кори эҷодӣ машғул».

Хайр, наберачаро бедор кунам, ки ба боғчааш дер нашавад. Мабодо дер шуда монад, мурраббияҳолааш нозу нузқунону «ғиринг-ғиринг»-кунон табъашро хира ҳам карда мемонад. Баъд ба сари миз нишастану навис-навис кардан мушкил мешавад. Мушкил қуҷо?

Намешавад. Табъ, ки хира шуд, фикр ҳам тира мегардад. Табъ ҷоқ, завқу шавқ баланд, дил соғ бошад, гапи дигар (*аз ҳикояи «Як рӯз ва ҳама рӯзҳои дигар»-и Муҳиддин Музаффаров*).

♦ **Машқи 256.** Ҷадвалро бо навиштани сараъзо ва аъзоҳои пайрав пур кунед.

Мубтадо	Хабар	Муайянкунанда	Пуркунанда	Ҳол

! Машқи 257. Фазали бо санъати суолу ҷавоб навишташударо хонда нутқи айнан ва мазмунан нақлшударо муайян кунед. Гӯед, ки феъли «гуфт», «гуфтам» кадом шахсу шумораро ифода мекунад ва баъд аз онҳо чӣ гуна аломати китобат гузошта шудааст.

Ёр гуфт: Аз ғайри мо пӯшон назар. Гуфтам: Ба ҷашм, В-он гаҳе дуздида бар мо менигар. Гуфтам: Ба ҷашм. Гуфт: Агар ёбӣ нишони пои мо бар хоки роҳ, Барфишон он ҷо ба доманҳо гуҳар. Гуфтам : Ба ҷашм. Гуфт: Агар сар дар биёбони ғамам ҳоҳӣ ниҳод, Ташнагонро муждае аз мо бубар. Гуфтам: Ба ҷашм. Гуфт: Агар гардад лабат ҳушк аз дами сӯзони оҳ, Боз месозаш чу шамъ аз дида тар. Гуфтам: Ба ҷашм. Гуфт: Агар бар оstonam об ҳоҳӣ зад зи ишқ, Ҳам ба мижгонат бирӯб он ҳоки дар. Гуфтам: Ба ҷашм. Гуфт: Агар гардӣ шабе аз рӯйи чун моҳам ҷудо, То саҳаргоҳон ситора мешумар. Гуфтам: Ба ҷашм. Гуфт: Агар дорӣ ҳаёли дури васли мо, Камол, Қаъри ин дарё бипаймо сар ба сар. Гуфтам: Ба ҷашм.

K. Ҳуҷандӣ

⌚ Машқи 258. Панҷто ҷумлаи соддаи ҳуллас нависед ва онро ба ҷумлаи соддаи тафсилӣ табдил дидед. Гӯед, ки онҳо аз ҳамдигар аз кадом ҷиҳат фарқ доранд.

Такрори наҳв, аломатҳои китобат ва ҷумлаҳои соддаи яктаркиба

Тест

1. Сухан дар бораи ҷӣ меравад, муайян кунед: «Гурӯҳи қалимаҳои бо ҳам алоқаманд ва ё қалимаи ҷудогонае, ки фикри томро ифода мекунад», ҷӣ номида мешавад?

а) қалима	б) ибора
в) ҳиҷо	г) ҷумла

2. Җумлаҳо аз ҷиҳати соҳт ҷӣ гуна мешаванд?

- a) содда ва сохта
 - б) таркиби ва содда в) содда ва мураккаб
 - г) мураккаб ва сохта

3. Ин таъриф ба чӣ тааллук дорад?: «Ду ва ё зиёда калимаҳои мустақил, ки яке ба дигаре тобеъ буда, мағҳуми мураккабро ифода мекунанд».

4. Дар ибораҳои ба мардум фоиданок, монанди сарв рост, дар олам саодатноктар ва аз қасалий камқувват қадом ҳиссаи нутқ ҳамчун қалимаи асосии ибора истифода шудааст?

- а) исм б) сифат
в) шумора г) чонишин

5. Сохти ибораҳои насиими баҳор, хонандои аълоҳон, мӯйсафеди равшанзамир, мактаб рафтаниро муайян кунед.

6. Дар шахсу шумора ба мубтадо мувофиқ шуда омадани хабар чи
гунага алоки ном дорад?

- а) изофи
б) вобастаги
в) мувофиқат
г) хамрохӣ

7. Хели ин ибораҳоро муайян кунед: ангуштарини тилло, дарахти тутт, кори рӯз.

- а) ибораҳои масдари
 - б) ибораҳои сифати феъли
 - в) ибораҳои ҷонишини
 - г) ибораҳои исми

8. Дар алоқаи изофиӣ як калима ба калимаи дигар бо воситани чӣ тобеъ мешавад?

- а) бандаки изофи
 - б) бандакчонишинҳо
 - в) бандакҳои феъли
 - г) бандакҳои хабарӣ

9. Воситай алоқаи ибораҳои бо қалам навиштан, дар мубоҳиса иштирок кардан, то хона рафттан, оҳу барин чолок, аз гул зеботар, китобро ҳондан-ро муйян кунед.

- а) изофи
б) вобастаги
в) хамрохӣ
г) пайваст

10. Сухан дар бораи чӣ меравад, муайян кунед: «Аъзои мустақи-лест, дар ҷумла сухан дар бораи он мераваду ба саволҳои кӣ? ҳуҷо? чӣ? ҷӯҳо? ҷавоб мешавад».

11. Дар чумлаи «Ману шумо рўзи фирўзро мебинем» кадом ҳиссаи нутқ мубтадо шуда омадааст?

- а) исм б) сифат
в) чонишин г) шумора

12. Сохти мубтадоро аз рүйи чумлаи «Мо дар Республикаи соҳиб-истиқолли Ўзбекистон зиндагӣ мекунем» муайян кунед.

13. Кадом айзои чумла ба саволҳои предмет чӣ кор мекунад? чӣ шуд? чӣ хел аст? кист? чист? ҷавоб мешавад?

14. Сухан дар бораи кадом аъзои чумла меравад, муайян кунед: «Сараъзои чумлае, ки амал, ҳолату вазъият ва ё аломати мубтадоро мефаҳмонад».

Сулұң қарғы оянда аст, Сулұң зи хүшбахтī намоянда аст.

16. «Аззои пайрави чумлае, ки предметро аз ягон чихат муайян мекунад ва ба саволҳои чӣ хел? чӣ гуна? кадом? чанд? ҷавоб мешавад» чӣ номида мешавад.

- а) муайянкунанда б) пуркунанда
в) мубтадо г) хабар

17. *Муайянкунанда дар چумла бештар қадом ҳиссаи нутқро шарху эзох медиҳад?*

- а) исм
в) сифат

б) сифати феъли
г) шумора

18. Сухан дар бораи чӯӣ меравад, муайян кунед: «Як намуди муайян-кунанде, ки предметро аз ягон чиҳат муайян ва таъйин мена-моянд».

- а) мухотаб б) баёния
в) масдар г) сараъзо

19. Кадом абзои чумла ба саволҳои чиро? киро? ба кӣ? ба чӣ? аз кӣ? аз чӣ? дар бораи чӣ? ҷавоб мешавад?

- a) хабар
 - б) муайянкунанда

в) пуркунанда г) ҳол
20. Дар чүмлаи «Обро ман нүшидам» пуркунанда бо кадом ҳиссаи

- нұтқ ифода ёғтааст?
а) исм б) масдар

21. Кадом навъни пуркунанда бо ёрии пешояндъо омада, мувофиқии маъноро ифода мекунад?

- а) бевосита
- б) бавосита
- в) бевоситай суратнаёфта
- г) бевоситай суратёфта

22. Хонед ва соҳти пуркунандаро аз рўйи ҷумлаи «Халқҳо амниятро меҳоҳанд» муайян кунед.

- а) содда
- б) тафсилӣ
- в) таркиби
- г) чида

23. Пуркунанда дар ҷумла бештар ба кадом ҳиссаи нутқ тобеъ гашта онро шарҳу эзоҳ медиҳад?

- а) масдарро
- б) феълро
- в) исмро
- г) сифатро

24. «Он аъзои пайрави ҷумла, ки тарзи ичрои амал, замон, макон, сабаб, шарту хилоғи кору ҳаракат, ҳолат ва ё аломатро ифода мекунад», чӣ ном дорад?

- а) ҳабар
- б) муайянкунанда
- в) пуркунанда
- г) ҳол

25. Ба қалимаҳои зуд, оҳиста-оҳиста яқзайл, пай дар пай, якуякбора чӣ ғуна савол додан мумкин?

- а) кай?
- б) чӣ ҳел?
- в) чӣ ғуна?
- г) чӣ тарз?

26. Ҳоли замонро муайян кунед.

- а) ҳомӯшона, сурудгӯён
- б) як шаб боз, оромона
- в) дар саҳни мактаб, ба деҳа
- г) дар ин дам, ҳамон рӯз

27. Ҳоли сабаб ироға ифода мекунад?

- а) ба кадом мақсад воқеъ шудани амалро
- б) замону вақти ичрои амалро
- в) андоза ва миқдору дараҷаи амалу ҳолатро
- г) сабаби воқеъ шудани амалу ҳолатро

28. Ибораҳои хонаи ҷубин, нони ҷавин, либоси миллӣ, кишити баҳорӣ ба кадом хели муайянкунанда мисол шуда метавонанд?

- а) муайянкунандай изофиӣ
- б) муайянкунандай беизофиӣ
- в) муайякунандай ишоратӣ

29. Аз рўйи ҷумлаи «Падарам хурсанд шуд» алоқаи қалимаҳоро муайян кунед.

- а) изофиӣ
- б) мувофиқат
- в) ҳамроҳӣ
- г) вобастагӣ

30. Оғаридаам туро ба нияти нек:

- а) ҷумлаи бешахс

- б) чумлаи номуайяншахс
- в) чумлаи муайяншахс
- г) чумлаи умумишаҳс

Такрори ҷумлаҳои чидааъзо, воҳидҳои тавзехӣ, мухотаб, калима ва ибораҳои туфайлий, нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда

Тест

1. Таърифи «Як ва зиёда аъзоҳои ҷумлае, ки пай дар пай омада, муносибатҳои якхелаи наҳвиро ифода мекунад», ба ҷӣ тааллуқ дорад?
 - а) ҷумлаҳои содда
 - б) ҷумлаҳои чидааъзо
 - в) ҷумлаҳои мураккаб
 - г) калима
2. Дар ҷумлаи «Шоҳин ба назари ман як одами миёнақад, логарбадан, миёнариш ва ҷашму абруў сиёҳ буд» қадом аъзои ҷумла чида шуда омадааст?
 - а) мубтадо
 - б) хабар
 - в) муайянкунанда
 - г) пуркунанда
3. «Калима ва иборае, ки предмети муроҷиатро ифода намуда, ба ягон савол ҷавоб намешавад ва аъзои ҷумла ба шумор намеравад, ҷӣ ном дорад?»
 - а) аъзоҳои истисной
 - б) мухотаб
 - в) воҳидҳои туфайлий
 - г) ҷумла
4. «Калима ва ибораҳое, ки ҳамчун илова истеъмол гардида, маънои умумии ҷумла ва ё ягон аъзои онро возехӯ аниқ мекунанд, ҷӣ ном доранд?»
 - а) калима ва ибораҳои туфайлий
 - б) баёния
 - в) мухотаб
 - г) аъзои истисной
 - д) воҳидҳои тавзехӣ
5. Ҷойи воҳидҳои туфайлий дар ҷумлаи «Ағсӯс, сад ағсӯс, ки вай дар ин роҳи озодӣ дурттар нарафт, қурбон шуд» ҷӣ гуна аст?
 - а) аввал
 - б) мобайн
 - в) охир
 - г) мобайну охир

6. Чумлаи бо воҳиди тифайлий зикрёфтари муайян кунед.

- а) Хайрият ки, дарс сар шуд.
- б) Парвоз кун, эй қабӯтари сулҳ.
- в) Аз Мирзо Бедил, Хоҷа Ҳофиз, Навоӣ пурсӣ, ҷашмонашонро пӯшида, варақ-варақ аз ёд меҳонданд.
- г) Ҳодисаҳои рӯзҳои баҳорӣ оҳиста-оҳиста аз хотир фаромӯш мешаванд.

7. Чумлаи бо мухотаб зикрёфтари муайян кунед.

- а) Ҳушбахтона, галаба насиби мо шуд.
- б) Ҳолаам Зебо басо меҳруbon аст.
- в) Дар ҳақиқат, бе заҳмат дониш ба даст намеояд.
- г) Писар, хуллас ин ки як ваҷаб бошад ҳам, заминро бе нигоҳубин мондан айб аст.

8. Мухотабҳои шаҳсӣ ба кӣ нигаронида гуфта мешавад?

- а) ба инсон
- б) ба предметҳои бечон
- в) ба табиат
- г) ба предметҳои ҷондори ғайришахс

9. Дар байти зер қадом қалима мухотаб аст? Бародарон, бародарон, ба модарӣ Ватан вафо кунем, Агар ки сар талаб кунад, ба вай фидо кунем.

- а) Ватан
- б) модар
- в) бародарон
- г) вафо

10. Ҷойи мухотаб дар ҷумлаи «Ватан, Ватани азизу арҷманӣ, ту модари мо ва мо ба ту фарзандем» чӣ гуна аст?

- а) дар аввал
- б) мобайн
- в) охир
- г) аввали охир

11. Дар қадом ҷумла қалима ва ибораҳои ҳулоساқунанда истеъмол ёфтааст?

- а) Ў ба устоди худ – А. Ҷомӣ муроҷиат карда аз вай илтимос намуд.
- б) Ҳусайнӣ Инҷу луғати «Фарҳанг ҷаҳонгирӣ»-ро дар давоми 30 сол навиштааст.
- в) Оташи ин тарафҳо бо рангҳои гуногун: сурху зарду бунафшу сабзу нилобӣ шуда мебаромаданд.
- г) Қаторкӯҳҳои қабудчаранг, зардчаҳол ва сурхчатоб сар бар фалак мекашид.

12. Дар қадом ҷумлаҳо аъзои иловагӣ вомехӯрад?

- а) Модарҷон, бисёр фикру ҳайёл карда, ҳудатонро азоб надиҳед.

- б) Рўзи панчшанбе – дуюми сентябр аз долони дарвозаи арк садои пойи раванда ва ояндае шунида намешуд.
- в) Дигарон низ аз чойи худ хеста рўй ба тарафи Рўдакӣ истоданд.
- г) Ҳар кӣ нон аз амали хеш хўрад, миннати хотами Той набарад.
13. Дар ҷумлаи «Собир (ба зери лаб) – «Нони бодигарони камбагалро хўр, хоб накарда бо ман кор қун!» – гуфт» ибораи иловагии (ба зери лаб) барои шарҳу эзоҳи кадом аъзои ҷумла омадааст?
- а) ҳабар
- б) мубтадо
- в) муайянкунанда
- г) пуркунанда
14. Дар ҷумлаи «Хайрият, дар вақти набудани одам афтодааст, вагарна ин ҳам сари як шахтёро хўрда метавонист» қалимаи туфайлии «хайрият» чиро ифода кардааст?
- а) афсӯс
- б) хурсандӣ
- в) ҳаяҷон
- г) тааҷҷуб
15. Кадом қалима ва ибораҳо дар ҷумла афсӯс, хурсандӣ, ҳаяҷон, азму иродা, боварӣ, эҳтимол, гумон, нобоварӣ, таҳмин, сарчашини фикр, тартиби фикрро ифода мекунад?
- а) мухотаб
- б) қалима ва ибораҳои туфайли
- в) қалима ва ибораҳои хулосакунанда
- г) аъзоҳои тавзеҳӣ
16. Дар кадом ҷумла оҳанги муроҷиат нармтар ифода ёфтааст?
- а) Рафиқон! Барои хубу аъло хондан кӯшиш кунед.
- б) Ходимони маорифи ҳалқ! Сифати хонишро баланд бардоред.
- в) Хонандагон! Ба шабнишинии адабӣ-бадеи фаъолона иштирок кунед.
- г) Мероси адабие, ки ба мо аз Восифӣ бозмондааст, «Бадоеъ-ул-вақоеъ» (воқеаҳои нағиси бадеъ) ном китоби ўст.

ИСТИЛОХОТИ АСОСИЙ

Алоқаи изофи – яке аз хелҳои алоқаи тобеъ. Калимае ба воситай бандаки изофи ба калимаи дигар тобеъ шуда, онро аз ягон чиҳати муайяну равшан мекунад.

Алоқаи мувофиқат – як намуди алоқаи тобеъ, ки калимаи тобеъшаванда аз чиҳати маъноҳои грамматикий бо тобеъкунандай худ аз чиҳати шахсу шумора мувофиқат мекунад.

Алоқаи пайвасат – алоқаи наҳвии байни ду воҳиди баробархуқуқи нутқ – калимаҳо ва ҷумлаҳо.

Алоқаи пасояндӣ – алоқаи байни калимаҳо, ки бо ёрии пасвандҳо (-ро, қатӣ, катӣ) ифода мейбад.

Алоқаи пешояндӣ – алоқаи лугавӣ-наҳвии байни калимаҳо, ки бо ёрии пешояндҳо ифода карда мешавад.

Алоқаи наҳвӣ – алоқае, ки барои ифодай муносибатҳои байни ҷузъҳои ибора ва ҷумла хизмат мекунад.

Алоқаи тобеӣ – алоқаи наҳвии байни ду аъзои ибора ва ҷумла (муайяншавандаю муайянкунанда, тобеъкунандаю тобеъшаванда), ки яке чун аъзои ҳукмрон (ҳоким) ва дигаре чун аъзои номустақил аст.

Аъзоҳои пайрави ҷумла – аъзоҳои ҷумла, ки бо сараъзоҳо ё байни ҳамдигар алоқаи тобеӣ дошта, барои шарҳу эзоҳ ё пурра кардани маънои калимаи тобеъкунанда хизмат мекунанд.

Аъзоҳои тафсилӣ ҷумла – аъзоҳои ҷумлае, ки ба худ калимаҳои тобеъшаванда надоранд.

Аъзоҳои эзоҳдиҳандай ҷумла – аъзоҳои ҷумла, ки маънои номуайянни калимаҳои эзоҳшавандаро равшан мекунанд ва эзоҳ медиҳанд.

Аъзоҳои ҷумла – сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумла (мубтадо, ҳабар, муайянкунанда, пуркунанда, ҳол).

Баёния – муайянкунандаест, ки бо исмҳо ифода ёфта, муайяншавандаро аз ягон чиҳат бо додани ном шарҳу эзоҳ медиҳад.

Вергул – аломати ист (,) - ҷудокунанда, тақсимкунанда.

Воситаҳои алоқаи наҳвӣ – бандаки изофи, калимаҳои ёридиҳандана, пешояндҳо (бо калимаҳо), пайвандакҳо (асосан пайвандакҳои пайҳам), оҳанг.

Воҳиди забонӣ – қисми нутқ, ки чун ҷузъи муайяни дорои вазифа ва маъною мазмун, мундариҷа ба таври ҳамешагӣ истифода мейёбад.

Муқолама (диалог) – шакл, тарзи нутқест, ки дар он мубодилаи афкори ду ё зиёда шахс бевосита ифода мейёбад.

Ибора – ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъное, ки аз ҷиҳати мағҳум ва муносабати грамматики ба ҳамдигар алоқаманд шуда, маънои мураккабро ифода мекунад.

Ибораи исмӣ – иборае, ки калимаи тобеъкунандааш исм аст.

Ибораи сифатӣ – иборае, ки калимаи асосиаш сифат аст.

Ибораи устувор – иборае, ки ҷузъҳои он ба яқдигар вобастагии ҷудонашавандаш дошта, як маъноро ифода мекунад.

Ибораҳои фразеологӣ – иборае, ки маънои ҷузъҳояш ба яқдигар маҳлут гардида, дар якҷояги ба як маъно маҳсус шудааст.

Оҳанг (интонатсия) – ҷиҳатҳои ритми – мелодикии нутқ, ки дар ҷумла ҳамчун воситаи ифодаи маънои нахвӣ ё ҷозибанӣ, ҳиссиёт ҳизмат мекунанд, оҳангги гуфтор.

Калимаҳои модалиӣ – гурӯҳи калимаҳои хусусияти лексикий-грамматикий доштае, ки ба воситаи онҳо гӯянда муносабати ба ҳақиқати мавҷуда доштаи ҳудро баён мекунад.

Калимаҳои туфайлиӣ – калимаҳое, ки бо аъзоҳои ҷумла зоҳирӣ-ран алоқадор нестанд, аъзои ҷумла намешаванд, дар ҷумла ба фикри гуфташуда ҷигунағии муносабати субъективонаи гӯянданро ифода мекунанд.

Қавс – алломати ҷуфтӣ қитобат, ки аз тарафи чап қушода шуда аз тарафи рост пӯшида мешавад.

Қоида – тартиб, низом ё таърифи ҳамеша амалкунандае, ки ин ё он ҳодисаи забониро ифода мекунад.

Машқ – супорише, ки барои дар амал татбиқ кардани ин ё он қоидай забонӣ дода мешавад.

Маъно – мағҳуме, ки дар натиҷаи ба ҳамдигар алоқаманд шудани овозҳои нутқ дар шакли калимаҳо ба вучуд меояд.

Маънои маҷозӣ – ба маънои ғайриасли, кӯчида, тамоман дигар омадани мағҳуми калима.

Монолог – нутқе, ки ба шунавандагӣ ё ба ҳуди гӯянда нигаронида мешавад.

Мубтадо – сараъзои ҷумлаи дутаркиба, ки мустақил буда, предметро ифода мекунад.

Мувофиқати ҳабар – мувофиқати ҳабарҳои феълий дар шахсу шумора бо мубтадо.

Мүхомат – калима, таркиб ё иборае, ки гўянда ба воситай он муроциат мекунад.

Ноҳунак – аломати ҷуфти китобатӣ, ки барои (аз нутқи муаллиф) чудо кардани нутқи айнан нақлшуда, иқтибосот, номи адабиёти бадеӣ, рӯзномаю маҷаллаҳо барои нишон додани калимаҳое, ки ба маънои аслии худашон наомадаанд, ба кор меравад.

Нутқ – як намуди фаъолияти инсонист, ки ҳангоми истифодай забон дар ҷараёни мубодилаи афкори байни ҳамдигар воқеъ мегардад.

Нутқи айнан нақлшуда – нутқе, ки ба қаси дигар тааллуқ дошта, онро гўянда ё нависанда бо тамоми ҳусусиятҳои лексикий, грамматикий ва интонатсиониаш айнан меорад.

Нуқта – аломати китобатест, ки дар охири ҷумлаи аҳборӣ ва амрӣ гузошта мешавад.

Нуқтавергул (;) – аломати китобатест, ки нуқта дар болои вергул меистад.

Пайвандакҳо – калимаҳои ёридиҳанда, ки барои алоқаманд кардани аъзоҳои ҷидаи ҷумла, қисмҳои ҷумлаи мураккаб ва ҷумлаҳои соддай мустақил кор фармуда мешаванд.

Сарлавҳа – калима, таркиб, ибора ё ҷумлаест, ки дар аввали матн меояд ва мазмуни он дар тамоми матни ба вай алоқаманд кушода мешавад.

Наҳв – як соҳаи забоншиносӣ, ки ҷумлаҳоро ҳамчун воҳиди асосии нутқ ва ибораро ҳамчун қисми ҷумла меомӯзад.

Tipe – аломати ист, ки дар шакли ҳатҷаи уфуқӣ гузошта мешавад.

Тобеъкунанда – калимаи ҳукмрон дар таркиби ибора ё ҷумла, ки дар асоси алоқаи тобеӣ дигар калимаро ба ҳуд тобеъ карда меояд.

Тобеъшаванда – дар таркиби ибора калимаест, ки нисбат ба калимаи дигар дар асоси алоқаи тобеӣ омадааст.

Ҷумлаи иловагӣ – ҷумлаҳое, ки ба матни асосӣ чун воситай ёрирасон, барои равшан фаҳмида гирифтани мақсад илова карда мешаванд.

Ҷумлаи инкорӣ – ҷумлае, ки маҳз барои инкори фикри гуфташуда хизмат мекунад.

Ҷумлаи содда – ҷумлае, ки дар таркиби ҳуд танҳо як воҳиди ҳабарӣ дорад, яъне ба қисми дигаре, ки боз як ҷумлаи дигарро ташкил медода бошад, чудо намешавад.

Ҷумлаи туфайлий – ҷумлае, ки нисбат ба амалу ҳолати гуфташуда барои ифодаи қайди субъективонаи нависанда хизмат мекунад.

ЛУФАТ

А

Аврок – варақұо.

АЗИМ – хеле калон, бисёр бузург.

Ақдод – гузаштагон, гузаштагони дерина, бобоқо, падари падарон.

Ашъор – шеърхо.

Анвөз – навъхо.

Анвор – нурхо.

Б

Бадкеш – одами бад, бадмазҳаб, бераҳм, сангдил, бадандеш, бадхоҳ.

Бозургон – савдогар, тоцир.

Болидан – фахр кардан, хурсанд шудан.

Бостон – қадим, күхна, гузаштай дерина.

В

Воциб – бисёр лозим, зарурий, амре, ки ба چой овардани он ҳатми үа зарур аст.

Вазъ – ҳолат, вазъият.

Вазъи забони адабий – ҳолат, вазъияти забони адабий.

Вазъият – аҳвол, ҳолат.

Варта – چойи хатарнок, маҳалли ҳалокатовар ҳамчун ҷарӣ; гирдоб.

Возех – равшан, күшоду равшан, ошкоро, пайдо, ҳувайдо.

Вацҳ – сабаб, боис, далел, чиҳат.

Воқеъ – бавуқӯоянда, рўйдиҳанда.

Г

Гавҳар – санги қиматбаҳо, марворид.

Гайбдон – донандаи розҳои пӯшида, кашфкунандаи рамзҳо ва асрор.

Густурда – паҳнкардашуда.

Гулгун – гулранг, ба ранги гул, сурхранг, сурх.

Гуруб – фурӯ рафтан ва аз назар ғоиб шудани Офтоб ва ситораҳо.

Ғамқарин – ғампараст, ғамгин, ба ғам дўст.

Д

Даранг – сустӣ, оҳистагӣ; ист, таваққуф; таъхир, дермонӣ.
Дўл – 1) зарфи ҷармии обкашӣ аз ҷоҳ; сатил;
 2) жола.

Ё

Ёдгориҳои атиқа – ёдгориҳои кӯҳна, ёдгориҳои қадима.
Ёқум – чанд навъ аз сангҳои қиматбаҳо, ки сурх, зард,
 сабз ва сафед мешавад.

З

Заиф – нотавон, оқиз, суст, камқувват.
Зеру забар – чаппаву роста, сарнагун, парешон.

И

Иттомом – тамом кардан, ба анҷом расидан; охир, анҷом.
Иқтидор – қувват ёфтани, қудрат доштан; қудрат, тавонӣ.
Истисно – аз маҷмӯи чизҳо чизро баровардан ё ҷудо кардан.
Истилоҳ – қалимае, ки дар соҳаи илму фан барои ифодаи
 маъни махсуси гайриасли қабул шудааст,
 термин.

К

Кибру ғурӯр – қалонгирий, магрурий, ғурӯр, такаббур.
Қоҳ – 1) сарой, қаср, кӯшк; иморат;
 2) дунё.
Қўтмал – теппаи баланд; ағба.
Қандил – чилчароғ, шамъдони қалон, ҷароғи овезон.
Қозӣ – мансабдори шаръӣ, ки қашмакашиҳои оммавӣ ва
 оиласвиро аз рӯйи қонуни шариат ҳал мекунад.
Қудум – 1) омадан, расидан; аз сафар баргаштан;
 2) ҷамъи қадам.

Л

Лавҳ – ҳар ҷизи паҳн; сармашқи бачаҳои навомӯз.

М

Маблаг – як миқдори муайянни пули нақда.
Маломат – сарзаниш, нақӯшиш, таъна.
Манҳус – шум, ноғарҷом, бадбаҳт.
Марбут – басташуда, вобаста, тааллуқдор.
Мартаба – дараҷа, поя, мақом, мансаб.
Масолех – анҷоми даркорӣ, чизҳои зарурии бинокорӣ.
Маҷро – ҷойи ҷараёни об; ҷойи равоншавии оби ҷӯй ва дарё,
 ҷараёнгоҳ.

Матлаб – чизи матлуб, мақсуд; хоҳиш, талаб.

Маъдан – кони фузулот, кони сангҳои қаматбаҳо, ҷавоҳирот.

Мударрис – дарсгӯй, дарсдиҳанда, муаллими мадраса.

Муаттар – хушбӯй, атрогин.

Мункир – инкоркунанда, касе, ки коре ё касеро иқор ва эътироф намекунад.

Муқаррар – собит ва барқароршуда, муайяншуда; таъин кардашуда.

Мухолиф – муқобил, зид.

Н

Набишта – навишта.

Назаррабо – диққатчалбкунанда.

Накҳат – бӯйи даҳон; бӯйи хуш, хушбӯй.

Натъ – суфра, фарш.

Нексиришт – некӣ, нектабиат.

Нил – 1) номи гиёҳ, ранги кабуди сиёҳтоб;

2) номи дарёи бузурге дар Африқо.

О

Ориф – 1) шиносанда, воқиф, огоҳ; доно, нуктасанҷ;
2) зоҳид, парҳезгор, порсо, сӯфи.

П

Падруд – чудоӣ, видоъ, хайрухуш.

Р

Работ – ҳавли, карвонсарой, мусофириҳона.

Рамидан – тарсидан, ҳаросида гурехтан, хӯсидан.

Ранҷ – 1) меҳнат, заҳмат, кор;
2) азоб, машаққат, озор.

Риққат – 1) тунукий, нозукий, латофат;
2) меҳрубонӣ, нармдилий, ҳисси ғамхорӣ, таассур.

Рӯҳдода – рӯй додан, ба вуқӯй омадан.

С

Садди роҳ – он чӣ пеши роҳро мегирад, монеаи роҳ.

Санги хоро – як навъ санги бисёр саҳт, гранит.

Ситамкаш – зулмдода, зулмрасида.

Ситодан – шакли дигари истодан.

Соқӣ – майкаш, шаробдиҳанда.

Т

Тааммул – 1) андеша, фикр, мулоҳиза;
2) саъю кӯшиш, файрат.

Тааллуқ – алоқаманды, пайвастагы, вобастагы ба чизе.

Тавозүй – хоксоры, фурӯтани, шикастанафсай.

Тасмим – дар коре қарори қатый кардан.

Тиҷорат – савдогары, ҳаридуфурӯш, бозоргони.

Тороғашта – молу мулкаш горатгардида.

Тавзех – эзоҳ додан, равшан кардан; маънидод кардан, шарҳ додан.

Ташреҳ – шарҳ додан, баён кардан, ошкор кардан.

Таҳаввул – аз ҳоле ба ҳоле гузаштан; тафирот, дигаргунӣ, табаддул.

Тааҷҷуб – ҳайрон шудан; ҳайронӣ, шигифт, ҳайрат.

Тамуз – тобистон, гармои тобистон.

Ү

Үбур – гузаштан, тай кардан; гузаштан аз оби ҷӯй, дарё.

Уламо – олимҳо.

Урён – луч, луччак, бараҳна.

Φ

Фарсада – кӯҳна, азҳамрехта, пӯсида.

Фарҷом – охир, анҷом; оқибат; натиҷаи кор.

Ҳ

Ходим – он ки хидмат мекунад, хизматгор.

Хома – 1) қалам, килк;

2) тӯдаи рег, талли рег.

Хоҷа – 1) сардор, сарвар, соҳиб, ҳӯҷаин;

2) лақаби фахрие, ки нисбат ба шахси мӯҳтарам кор фармуда мешавад.

Ҳамдам – дўст, ҳамсӯҳбат, ҳамнишин, ҳамроҳ, мўнис.

Ҳарир – абрешим, шоҳӣ, матои абрешим.

Ҷ

Ҷавлонгоҳ – майдон, майдони аспазоӣ, ҷойи гаштугузор ва сайр.

Ҷозиба – ҷалбкунандагӣ, кашиш, қувваи кашанда.

Ш

Шаҳдомез – асаломез, ниҳоят ширин.

Э

Эҳтиром – ҳурмат, иззату икром.

МУНДАРИЧА

Вазъи забони адабии точик

1. Таърихи таҳаввули забони точики	5
2. Имлои нави забони точики	7

Наҳв ва аломатҳои китобат (такрори дарсҳои синфи VII)

3. Ибора	10
4. Ибораҳои наҳвӣ ва устувор	11
5. Хелҳои ибора	13
6. Ибораҳои исмӣ ва сифатӣ	15
7. Ибораҳои феъли	16
8. Ибораҳои содда ва мураккаб	18
9. Алоқаи калимаҳо дар ибора ва ҷумла	20
10. Ҷумлаҳои содда ва мураккаб	23
11. Ҷумлаҳои соддай дутаркиба ва яктаркиба	24
12. Сараъзоҳои ҷумла. Мубтадо	25
13. Ҳабар. Ҳабарҳои номӣ ва феъли	27
14. Мувоғиғати ҳабар бо мубтадо	28
15. Аъзоҳои пайрави ҷумла. Муайянкунанда	29
16. Пуркунанда	30
17. Ҳол ва хелҳои он	32
18. Такрор (чоряки якум)	33

Ҷумлаҳои соддай яктаркиба

19. Ҷумлаҳои соддай яктаркиба	34
20. Гурӯҳи ҷумлаҳои соддай яктаркиба	36
21. Ҷумлаи муайяншахс	37
22. Ҷумлаи номуайяншахс	39
23. Ҷумлаи умумишаҳс	40
24. Ҷумлаи бешаҳс	42
25. Ҷумлаи унвонӣ	44
26. Ҷумлаҳои тасдиқӣ ва инкорӣ	47
27. Такрори ҷумлаҳои соддай яктаркиба	50

Чумлаҳои нопурра ва пурра

28. Маълумот дар бораи чумлаҳои нопурра ва пурра.....	52
29. Аломатҳои китобат дар чумлаҳои нопурра.....	53

Чумлаҳои чидааъзо

30. Маълумоти умумӣ дар бораи чумлаҳои чидааъзо.....	56
31. Мубтадоҳои чида	57
32. Хабарҳои чида	59
33. Такрор (<i>чоряки дуюм</i>)	60
34. Муайянкунандаи чида.....	61
35. Пуркунандаи чида	63
36. Ҳоли чида	65
37. Пайвандакҳо ва оҳанг дар чумлаҳои чидааъзо	66
38. Калима ва ибораҳои хулосакунанда дар ҷумлаҳои чидааъзо	68
39. Аломатҳои китобат дар қалима ва ибораҳои хулосакунанда	70
40. Такрори чумлаҳои чидааъзо	72

Аъзоҳои истисноии ҷумла

41. Маълумоти умумӣ дар бораи аъзоҳои истисноии ҷумла	75
42. Баёни истиснои	77
43. Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ	78
44. Навиштани мақолаи публистики	81
45. Муайянкунандаи истиснои	81
46. Пуркунандаи истиснои	82
47. Ҳоли истиснои	83

Воҳидҳои тавзехӣ

48. Маълумоти умумӣ дар бораи воҳидҳои тавзехӣ	84
49. Мавриди корбасти воҳидҳои тавзехӣ	85

Мухотаб. Қалима, ибора ва ҷумлаҳои туфайли

50. Маълумоти умумӣ дар бораи мухотаб	87
51. Аломатҳои китобат дар мухотаб.....	88
52. Мухотабҳои шахсӣ ва файришахсӣ	90
53. Такрор (<i>чоряки сеюм</i>)	91
54. Ҷойи мухотаб дар ҷумла	92

55. Калима ва ибораҳои туфайли	93
56. Аломатҳои китобат дар аъзоҳои туфайли	95
57. Ичрои машқҳои 225–229	97
58. Такрори мухотаб. Калима, ибора ва чумлаҳои туфайли	98

Нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда

59. Нутқи айнан нақлшуда	99
60. Навиштани нақли хатти	100
61. Аломатҳои китобат дар нутқи айнан нақлшуда	101
62. Нутқи мазмунан нақлшуда	104
63. Баргардонидани нутқи айнан нақлшуда ба нутқи мазмунан нақлшуда ва баръакс	105
64. Ичрои машқҳои 248–250	107
65. Навиштани иншо	108
66. Ичрои машқҳои 252–254	108
67. Ичрои машқҳои 255–258	109
68. Такрори наҳв, аломатҳои китобат ва чумлаҳои соддай яктаркиба	110
69. Такрори чумлаҳои чидааъзо, воҳидҳои тавзехӣ, мухотаб, калима ва ибораҳои туфайли, нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда	114
70. Истилоҳоти асосӣ	117
71. Лугат	120

**Tavakkal CHORIYEV,
Yunus AZIMOV,
Jumanazar ESHONQULOV**

ТОЈИК ТИЛИ

Umumiy o'rta ta'lif maktablarining 8-sinf uchun darslik

(Tojik tilida)

To'rtinchi nashri

*Хонаи эҷодии табъу нашри ба номи Чўлпон
Тошканд – 2019*

*Муҳаррир **Илҳом Эшонқулов***

*Муҳаррири бадеӣ **Ислом Азаматов***

*Муҳаррири техникӣ **Елена Толочко***

*Саҳифабонди компьютерӣ **Гульчехра Азизова***

Рақами литсензия АІ № 163. 09.11.2009. Ба чопаш 2019-юми 29 январти соли 2019 иҷозат дода шуд. Бо усули оғсезӣ тархрезӣ шудааст. Андозаи $60 \times 90^{1/16}$. Гарнитураи таймс. Чузъи нашрию ҳисоби 8,0. Чузъи чопии шарти 7,2. Шартномаи № 20–2019. Адади нашр 6431 нусха. Супориши № 19–106.

Агентии иттилоот ва коммуникатсияҳои оммавии Республикаи Ўзбекистон. Хонаи эҷодии табъу нашри ба номи Чўлпон. 100011, Тошканд, кўчаи Навой, 30.

Телефон: +998-71244-10-45. Факс +998-71244-58-55.

Агентии иттилоот ва коммуникатсияҳои оммавии Республикаи Ўзбекистон. Дар Хонаи эҷодии табъу нашри «O'zbekiston», 100011, Тошканд, кўчаи Навой, 30 чоп шудааст.

Чориев, Т.

Ч-77 Забони тоҷикӣ: Китоби дарсӣ барои донишмӯзони синфҳои 8-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ/ Т. Чориев ва дигарон. — Т.: Хонаи эҷодии табъу нашри ба номи Чўлпон, 2019 — 128 саҳ.

ISBN 978-9943-05-621-3

УЎК: 811.512.133=222.8
КБК 81.2Тож я721

**Ҷадвали нишондоди ҳолати китоби дарсии ба
ичора додашуда**

№	Ному наасби донишомӯз	Соли хонини	Ҳолати китоб ҳангоми гирифтган	Имзои раҳбари синф	Ҳолати китоб ҳангоми супоридан	Имзои раҳбари синф
1.						
2.						

**Ҷадвали болой аз тарафи раҳбари синф ҳангоми ба ичора
дода шудан ва дар охири соли хониш баргардонида
гирифтани китоб аз рўйи меъёрҳои зерин баҳо
гузошта мешавад:**

Нав	Ҳолати китоб ҳангоми бори аввал супоридан
Хуб	Муқовааш бутун, аз қисми асосии китоб чудо нашудааст. Ҳамай варақҳояш ҳаст, нодарида, чудо нашуда, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
Қаноат- бахш	Муқовааш каҷ шудааст, канорҳояш коҳида, якчанд хатҳо кашида шудаанд, ҳолати аз қисми асосий чудошави дорад, аз тарафи истифодабаранда қаноатбахш таъмир шудааст. Варақҳои чудошудааш аз нав таъмир шудааст, дар баъзе саҳифаҳо хат кашида шудаанд.
Ғайриқа- ноатбахш	Муқова хат кашида шудааст, даридааст, аз қисми асосий чудо шудааст ё ки умуман нест, ғайриқаноатбахш таъмир шудааст. Саҳифаҳо дарида, варақҳо намерасанд, хат кашида, ранг карда партофта шудааст, китобро барқарор карда намешавад.